

КАМІТЭТ ПА АРХІВАХ І СПРАВАВОДСТВУ
ПРЫ САВЕЦЕ МІНІСТРАЎ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

НАЦЫЯНАЛЬНЫ ГІСТАРЫЧНЫ АРХІЎ БЕЛАРУСІ

*Серыя: гісторыя, архівазнаўства,
крыніцазнаўства*

АРХІВАРЫЎС

Зборнік навуковых паведамленняў і артыкулаў

Выпуск 3

Мінск
2005

УДК
ББК
А

Серыя заснавана ў 1998 г.

Рэцэнзенты: доктар гістарычных навук З. В. Шыбека,
кандыдат гістарычных навук М. Ф. Шумейка

Рэдкалегія: А. К. Галубовіч (старшыня), З. Л. Яцкевіч (адказны сакратар), У. І. Адамушка, У. М. Дзянісаў, У. В. Фядосаў, І. В. Саверчанка, А. М. Люты, М. М. Забаўскі, Г. Я. Галенчанка, З. В. Шыбека, М. Ф. Шумейка

Рэкамендавана Навуковай радай
Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі

Архіварыус: 3б. навук. паведамл. і арт. Вып. 3 / Рэдкал.:
А. К. Галубовіч (старш.) і інш. — Мн.: НГАБ, 2005. — 200 с. — (Серыя:
гісторыя, архівазнаўства, крыніцазнаўства).

ISBN 985-6733-18-9

Нацыянальным гістарычным архівам Беларусі выдадзены ў свет трэці выпуск «Архіварыуса», на старонках якога асвятляецца шырокае кола пытанняў па айчынай гісторыі, архівазнаўству, крыніцазнаўству, археаграфіі, сфрагістыцы і іншых спецыяльных гістарычных дысцыплінах. У навуковы ўжытак уведзіцца шэраг новых, раней невядомых дакументаў і фактаў.

Прызначаецца гісторыкам, архівістам, кразнаўцам, усім, хто цікавіцца старонкамі мінулага Беларусі.

УДК
ББК

ISBN 985-6733-18-9

© НГАБ, 2005

© Макетаванне. Мастацкае

афармленне, **Войніч І., 2005**

© Мал. эмблемы НГАБ, **Леўчык А., 2005**

ПРАДМОВА

Чарговы выпуск выдання Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі «Архіварыус» складзены па дакументах XVI — пач. XX ст. Зборнік змяшчае працы супрацоўнікаў НГАБ, а таксама даследчыкаў, якія працавалі з архіўнымі дакументамі. У дадзеным выпуску ў асноўным была захаваная структура папярэдніх выданняў, а таксама ўлічаны прапановы і заўвагі рэцэнзентаў. Гэта тычыцца і новага афармлення вокладкі «Архіварыуса», якое, спадзяемся, чытачы прымуць прыязна. Усе публікацыі выкананы згодна з патрабаваннямі, што выстаўляюцца да навуковых выданняў, і наогул, мы намагаемся зрабіць нашы публікацыі ў адпаведнасці нормам ВАКа. Матэрыялы ў раздзелах змешчаны па алфавітнаму парадку.

Самым багатым па памеры, як звычайна, стаўся першы раздзел «Гісторыя». Акрамя артыкулаў ужо вядомых архівістаў А. Галубовіч, У. Дзянісава, Ю. Несцяровіча, З. Яцкевіча і інш., тут з'явілася і адна з першых публікацый З. Антановіч, у якой расказваецца аб існаванні ў Пінску кляштара даволі загадкавага каталіцкага таварыства мар'явітак. Артыкулы У. Дзянісава аб гісторыі будынка першага мінскага тэатра і У. Казлова аб гісторыі першых прадпрыемстваў Старых Дарог даволі змястоўна ўдакладняюць крыніцазнаўчыя звесткі па гісторыі гэтых устаноў. Унікальныя архіўныя дадзеныя пра тое, якім чынам рыхтавалася скасаванне царкоўнай уніі ў Беларусі, прыведзены ў артыкулах А. Цвіркі і Дз. Лісейчыкава. У артыкуле І. Войніча прасочваюцца звесткі да радаводу праваслаўнага мітрапаліта і пісьменніка XVII ст. Сільвестра Косава, які ў часы падпісання Багданам Хмяльніцкім акта далучэння Леваўзбярэжнай Украіны да Маскоўскага царства працягваў адстойваць незалежнасць Кіеўскай мітраполіі і ўсіх беларускіх і украінскіх праваслаўных епархій ад Маскоўскай патрыярхіі.

Другі раздзел зборніка «Публікацыі і археаграфічная апрацоўка архіўных дакументаў» з пункту гледжання навізны і актуальнасці не саступае першаму. Асабліва значнай навуковай вартасцю вызначаюцца публікацыі раней невядомых дакументаў з архіўных сховішчаў: А. Цвіркі пра род Язэпа Лёсіка і В. Ходзінай аб невядомым дакуменце пра Янку Купалу. Даследчыкаў мастацтвазнаўства зацікавіць публікацыя З. Яцкевіча аб знаходжанні славутага мастака Ільі Рэпіна ў Беларусі. Мовазнаўцы могуць знайсці крынічныя звесткі жывой беларускай гаворкі пачатку XIX ст. у публікацыі Дз. Лісейчыкава «Беларускамоўныя дакументы ў справаводстве уніяцкай царквы».

У традыцыйным для зборніка раздзеле «Крыніцзнаўства» таксама змяшчаюцца матэрыялы, якія зацікавяць не толькі гісторыкаў, але і навукоўцаў-філолагаў, юрыстаў, рэлігіязнаўцаў і інш. У публікацыі В. - Бабковай апавядаецца аб старадаўніх помніках беларускага пісьменства — тэстаментах, дзе аўтар спрабуе асэнсаваць гэтую з’яву як жанр, што раней амаль ніколі не закраналася ў беларускім літаратуразнаўстве. Змястоўнымі атрымаліся публікацыі Р. Жаўняркевіча, які ўжо не аднойчы звяртаўся да сфрагістычнай тэматыкі культавых устаноў дакастрычніцкай Беларусі, і А. Лашкевіча, які піша аб новых архіўных матэрыялах часоў паўстання 1863—1864 гг.

Як вядома, архівы Беларусі ў старадаўнія часы чакаў незайздросны лёс: шматлікія войны, што ў асноўным наваліваліся з захаду і з усходу, вынішчалі не толькі насельніцтва, але і тое, што створана рукамі нашых продкаў — гарады, вёскі, замкі, маёнткі, дамы і, зразумела, усё што ў іх знаходзілася. Аднаму з такіх сумных здарэнняў — знішчэнню архіва Храптовічаў — прысвечаны артыкул Г. Брэгера, змешчаны ў раздзеле «Архівазнаўства».

Пра сфрагістычны каталог НГАБ, пячаткі, якія захаваліся на дакументах, і іх апісанне распаўядаецца ў артыкуле А. Галубовіч і Л. Лісавай.

Як і абяцана ў папярэднім зборніку, у новым з’явіўся раздзел «Постаці архівістаў», прысвечаны знакамітым асобам, выдатнейшым архівістам, лёс якіх звязаны з айчыннымі галіновымі архівамі, што было зроблена ў публікацыі І. Новікавай. Не адно сур’ёзнае даследаванне не абыходзіцца без аповеду пра тое, што рабілася папярэднікамі ў выбраным накірунку працы. Такім бібліяграфічным падарункам па генеалагічнай тэматыцы стала публікацыя А. Залівакі ў сёмым раздзеле зборніка. Традыцыйным з’яўляецца інфармацыйны раздзел, дзе Л. Лісавя піша пра складаны і цяжкі перыяд у жыцці архіва — пераезд у новы будынак.

Спадзяемся, што змешчаны матэрыял паспрые зірнуць на айчынную гісторыю ў святле новаадкрытых дакументаў, знайсці невядомое ў здавалася зразумелых фактах і падзеях, зрабіць удасканалены аналіз таго, што адбывалася ў Беларусі ў старадаўнія часы.

І. ГІСТОРЫЯ

Антановіч З. В.

ПІНСКІ КЛЯШТАР МАР'ЯВІТАК (паводле крыніц НГАБ)

Канец XVIII ст. і наступныя дзесяцігоддзі, асабліва пасля лістападаўскага паўстання 1831 г., сталі сапраўды выпрабавальным часам для каталіцкай царквы на тэрыторыі Беларусі. З XVI ст., калі ВКЛ знаходзілася з Каронай Польскай у складзе Рэчы Паспалітай, на гэтых землях сталі дзейнічаць шматлікія каталіцкія ордэны і таварыствы. Кожны з іх выконваў свае задачы і функцыі. Далучэнне ж да Расійскай імперыі, дзе праваслаўе выконвала функцыю дзяржаўнай ідэалогіі, тэрыторыі з каталіцкім насельніцтвам павінна было аб'яднаць намаганні касцёла ў адстойванні сваіх інтарэсаў. Але гэтага не здарылася.

Адным з таварыстваў (як яны самі сябе называлі), што мелі прадстаўніцтва ў Беларусі, з'яўляліся мар'явіты. Айчынным даследчыкі гісторыі царквы абмінулі ўвагай гэты факт. Звесткі аб існаванні мар'явіцкіх кляштароў у беларускіх гарадах не згадваюцца і ў «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі». Б. Камейша ў даведніку «Рэлігія і царква на Беларусі» распавядае толькі пра абшчыну мар'явітаў в. Шыдлоўшчына (цяпер Пружанскі раён), якая існавала ў 30-х гадах XX ст. Аўтар артыкула не згадаў пра факт існавання мар'явіцкага руху да 1893 г. — часу, калі, паводле яго звестак, была заснавана гэта «рэлігійная плынь, якая вылучылася з рымска-каталіцкай царквы ў самастойную арганізацыю»¹. Б. Камейша называе мар'явітаў «брацтвам ксяндзоў», нягледзячы на існаванне 18 жаночых кляштароў на тэрыторыі былой Рэчы Паспалітай у канцы XVIII ст.¹

У суседняй Польшчы пытаннем узнікнення, існавання і дзейнасці мар'явітаў займаліся даследчыкі К. Мазыр² і С. Рыбак³. У нашай публікацыі ўпершыню ў айчынай гістарыяграфіі паводле канкрэтных архіўных крыніц, што зберагаюцца ў НГАБ, паказана дзейнасць мар'явітак у Беларусі ў XVIII ст. Пры падрыхтоўцы артыкула былі выкарыстаны спісы інвентароў і апісанні візітацый, якія ўключаюць дадзеныя аб гісторыі пабудовы і існавання кляштара, пра асоб з ім звязаных, а таксама звесткі гаспадарчага характару.

Назва таварыства паходзіць з лацінскага словазлучэння «*Mariae vitae*» («Жыццё Марыі»). Панна Марыя і яе жыццё стала своеасаблівым сімвалам пакоры, хрысціянскай любові да Бога і свайго бліжняга. Адпаведныя паводзіны павінны былі стаць сэнсам жыцця мар'явітаў. Таварыства было заснавана ксяндзом Юзафам Стэфанам Турчыновічам, пробашчам пры касцёле св. Стэфана ў Вільні яшчэ да падзеяў Рэчы Паспалітай. 15 красавіка 1752 г. статут быў зацверджаны папам Бенедыктам XIV са згоды віленскага, луцкага, жмудскага і інфлянцкага біскупаў⁴. Мар'явіты дзейнічалі ў Польшчы, заходняй частцы Беларусі, а таксама Валыні і Жамойці. Сацыяльныя пытанні былі галоўнымі ў працы мар'явітаў з насельніцтвам, таму іх сталі называць «супольнасцю рэлігійных сацыялістаў»⁵.

У канцы XVIII ст. на тэрыторыі сучасных Беларусі, Літвы і Украіны, згодна інфармацыі З. Глогера, налічвалася 15 жаночых кляштараў⁶, С. Літак згадвае ўжо 18 такіх месцаў⁷.

З архіўных пошукаў нам стала вядома, што мар'явіткі змаглі заснаваць у Пінску кляштар. Яго фундатарам лічыцца ксёндз Юзаф Стэфан Турчыновіч. Падмурак кляштара быў закладзены 24 снежня 1746 г., пасля атрымання дазволу на яго будаўніцтва ад луцкага біскупа Францішка Антонія Кабельскага⁸. Аднак ва ўладанне ім мар'явіткі былі ўведзены толькі ў 1779 г.⁹ Дадзеныя звесткі сведчаць аб тым, што Пінск стаў адным з першых месцаў, дзе мар'явіткі сур'ёзна разгарнулі сваю дзейнасць. Кляштару была адведзена тэрыторыя ў 105 пругоў (2493,75 кв. м.). Ён знаходзіўся ў так званым трэцім коле ўмацаванняў горада (сучасныя вул. Завальная — Равецкая)¹⁰. На поўдзень яго землі даходзілі да возера, а на захадзе межавалі з уладаннямі кармелітаў босых.

Каб трапіць у кляштар, трэба было прайсці праз браму з жалезнымі клямкамі, завесамі і драўлянай перакладзінай. Прыладаваны да іх званочак паведамляў законніцам аб наведвальніках¹¹. Будынак кляштара — двухпавярховая драўляная пабудова — знаходзіўся справа ад брамы. У ім змяшчалася шэсць келляў, некалькі агульных пакояў і капліца¹². Вокны кляштара выходзілі з аднаго боку на сад, з другога — на гарод. Падняўшыся на невялкі ганак, наведвальнік трапляў у капліцу, у якой было два вакны. Уалтары знаходзіўся абраз св. Троіцы. Як і іншыя абразы капліцы, ён быў напісаны на палатне і змяшчаўся ў аздабленай пазалотай рамцы. Усяго ў візітацыйных апісаннях значыцца сем абразоў, прысвечаных Пану Езусу, Найсвяцейшай Марыі Панне, св. Тэрэзе, св. Вінцэнту Тэрэрыусу, Найсвяцейшай Марыі Панне Пачаёўскай і жыццю Юзафа Патрыярха. Больш падрабязнае апісанне ў крыніцах не падаецца¹³. Злева ад уваходу ў кляштар знаходзілася келля настаяцель-

ніцы, ля якой праходзілі дзяўчынкі на заняткі ў вялікі пакой на тры вакны. Доўгае вакно насупраць даходзіла да кухні, побач з якой змяшчаўся сталовы пакой кляштара. Калідор вёў да сходняў. Кожны з двух пакояў ацяпляўся печкай, чатыры дымаходы выводзіліся на дах. Дзверы кожнага пакоя акрамя капліцы былі ўмацаваны жалезнымі клямкамі і завесамі, зачыняліся яны з пакоя¹⁴.

Каля кляштара мелася прыбудова, у якой пад адным дахам змяшчаліся свіран, месца для захавання дроў і невялікая стайня¹⁵. Побач знаходзілася студня.

Згодна са статутам таварыства, мар'явіткі павінны былі займацца адукацыяй дзяўчынак як на платнай, так і бясплатнай аснове. Калі ў 1818 г. у пінскіх мар'явітак навучалася 16 дзяўчынак, 8 з іх як «бедныя сіроты» вучыліся бясплатна¹⁶, то ў 1829 г. навучэнак было ўжо 20: сярод іх сірот было толькі 3, а 5 проста наведвала лекцыі¹⁷. Гэта сведчыць аб тым, што пінскія мар'явіткі, карысталіся даволі сталай папулярнасцю ў насельніцтва, але без асаблівага поспеху. Магчыма, гэта выбівалася з агульнай карціны пашырэння ідэй мар'явітызму на абшарах былой Рэчы Паспалітай, бо К. Мазыр сцвярджаў, што ў першай палове XIX ст. у грамадстве раслі сімпатыі да супольнасці¹⁸. Дакументы сведчаць, што з 1839 г. пінскі кляштар мар'явітак прыходзіць у заняпад¹⁹. Нягледзячы на сімпатыі да мар'явіцкага руху з боку царскага ўрада, спрэчныя пытанні наконт далейшага іх існавання вырашаюцца органамі цэнтральнага царкоўнага кіравання не на карысць таварыства²⁰.

¹ Камейша Б. І. Мар'явіты // Рэлігія і царква на Беларусі: энцыклапедычны даведнік. Мн., 2001. С. 197.

² Mazyr K. Mariawityzm w Polsce. Kraków, 1991.

³ Rybak S. Mariawityzm w Polsce. Studia historyczne. Warszawa, 1992.

⁴ Gloger Z. Encyklopedia staropolska ilustrowana. Warszawa, 1985. T. 3. S. 188.

⁵ Mazyr K. Mariawityzm w Polsce. S. 6.

⁶ Gloger Z. Encyklopedia staropolska ilustrowana. S. 188.

⁷ Litak S. Kościół Łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Lublin, 1991. S. 536.

⁸ НГАБ. Ф. 1781. Воп. 27. Спр. 361. Арк. 1 адв.

⁹ Там жа. Спр. 324. Арк. 1 адв.

¹⁰ Габрусь Т. В., Кулагін А. М., Чантурыя Ю. У., Ткачоў М. А. Страчанае спадчына. Мн., 2003. С. 201—204; Gordziejew J. Materiały źródłowe do dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego. Cz. 1. Inwentarze miasta Pińska z lat 1764 i 1778 // Rocznik biblioteki naukowej PAU i PAN w Krakowie. Rok XLVIII (2003). S. 34.

¹¹ НГАБ. Ф. 1781. Воп. 27. Спр. 361. Арк. 1.

¹² Там жа. Спр. 324. Арк. 1.

¹³ Там жа. Спр. 445. Арк. 6, 9 адв. — 10.

¹⁴ Там жа. Арк. 6—7.

¹⁵ НГАБ. Ф. 1781. Воп. 27. Спр. 324. Арк. 1.

¹⁶ Там жа. Спр. 361. Арк. 2 адв.

¹⁷ Там жа. Спр. 445. Арк. 7.

¹⁸ Mazyg K. Mariawityzm w Polsce. S. 12.

¹⁹ НГАБ. Ф. 295. Воп. 1. Спр. 693. Арк. 1—4.

²⁰ Там жа. Арк. 13—14.

Денисов В.Н.

ПЕРВЫЙ МИНСКИЙ ГОРОДСКОЙ ТЕАТР: ИСТОРИЯ ЗДАНИЯ (по материалам архивных изысканий)

Здание бывшего городского театра в Минске, которое находилось на современной улице Интернациональной 28, являлось одним из наиболее значительных памятников истории и архитектуры, входивших в ансамбль площади Свободы. Однако судьба этого памятника сложилась трагично. Еще в советское время здание было включено в «Свод памятников истории и культуры Белоруссии» и входило в комплекс Верхнего города — памятника общесоюзного значения. Весной 1984 г. бывший городской театр был снесен, несмотря на проводившиеся в течение двух лет ремонтно-реставрационные работы. Инициатором сноса следует считать бывшего начальника Главного АПУ Мингорисполкома Ю. П. Григорьева¹, который постоянно пытался реализовать свой неоднократно декларируемый принцип: «В Минске нет памятников, достойных сохранения...».

Наиболее ранние сведения о земельном участке, где находился театр, датируются второй половиной XVI в. В фонде князей Радзивиллов Главного архива древних актов в Варшаве, имеются документы о минских земельных владениях этого знаменитого рода. В этих документах засвидетельствовано начало формирования новой главной площади города, получившей название Новый Рынок. Именно тогда и появились первые постройки в районе интересующего нас здания². В XVII в. Радзивиллы приобрели у минских мещан несколько земельных участков, расположенных на юго-восточной стороне Нового Рынка. Во 2-й половине XVII в. здесь расположился большой деревянный дворец, выходивший своим главным фасадом на площадь. Имеется несколько инвентарей дворца тех времен³.

В начале XIX в. Радзивиллы решили продать практически все землевладения, находившиеся на главной площади Минска, получившей в XVIII в. название Высокий Рынок. В 1803 г. земельный участок, на котором стоял минский дворец Радзивиллов, приобрел минский бурмистр Ян (Иван) Байков⁴.

Вероятнее всего, Байков решил сразу же разобрать деревянный дворец, который уже в конце XVIII в. находился в плохом техническом состоянии, и на его месте построить новый каменный дом.

Документальные свидетельства, связанные с проектированием и началом строительства этого здания, нам пока выявить не удалось. Необходимо отметить, что в начале XIX в. Ян Байков одновременно вел строительство нескольких каменных домов («камениц») в разных частях главной площади Минска. По-видимому, автором проекта является минский губернский архитектор Федор Крамер, занимавший этот пост с 1795 по 1804 гг. Кроме него в Минске в это время не было архитекторов, и практически все здания в городе строились только по его проектам.

Наиболее ранние изображения застройки юго-восточной стороны площади Высокого Рынка есть на акварели Ю. Пешки, датированной началом XIX в. На этом рисунке хорошо видно, что на углу улицы Францисканской (со второй половины XIX в. она называлась Губернаторская, теперь — ул. Ленина) находилось небольшое двухэтажное здание с высокой полувальмовой крышей. Слева от него были размещены два небольших одноэтажных дома, а за ними — большое каменное здание с высокой вальмовой крышей и центральным ризалитом, завершенным треугольным фронтоном. Это сооружение расположено как раз на месте интересующего нас здания первого Минского городского театра. При поверхностном рассмотрении акварели Пешки может создаться впечатление, что сооружение было двухэтажным. Но при тщательном анализе рисунка хорошо видно, что весь первый этаж здания закрывает деревянная ограда с воротами. Это свидетельствует о том, что ко времени создания акварели строительство дома еще не было завершено и от площади строительная площадка была отделена забором, который после завершения строительных работ и отделки главного фасада был разобран. Акварель Пешки свидетельствует о том, что с самого начала дом Байкова был трехэтажным и имел центральный ризалит⁵. Здание получило выразительный архитектурный облик в стиле классицизма. Пропорции и масштаб дома Байкова удалось гармонично увязать с более древними сооружениями. Его пластичный портрет

был созвучен новому классическому облику городской ратуши, расположенной в центре площади, и корпусу гимназии, возведенным также по проектам Крамера.

Считалось, что дом Байкова был реконструирован под городской театр в 1825 г. В частности, об этом пишет в своих заметках о Минске Владислав Сырокомля⁶. Эта дата долгое время повторялась большинством исследователей Минского театра XIX в.⁷

Вместе с тем, наиболее ранний из выявленных документов, в котором упоминается «каменица» Байкова, датируется 1811 г., и уже в этом документе сообщается о существовании в здании театрального зала. Причем отмечается, что тогда он еще не был достроен. Указанный документ свидетельствует о том, что с самого начала новый дом Байкова проектировался и строился как театр. Вероятнее всего, регулярные спектакли в театре Байкова начались с 1817 г., когда был ликвидирован театральный зал в здании Минской гимназии⁸.

Вполне вероятно, что, как указывает Сырокомля, дом Байкова в 1825 г. был «отреставрирован». К сожалению, инвентарных описаний интерьеров здания Минского городского театра, а также чертежей, нам выявить не удалось. На сцене театра выступали многие известные театральные труппы, в том числе работал со своей труппой известный актер и режиссер К. Скибинский⁹.

30 мая 1835 г. во время контрактной ярмарки в Минске вспыхнул большой пожар, из-за чего пострадало много жилых и общественных зданий, в том числе и городской театр. Несмотря на значительные повреждения, здание было довольно быстро восстановлено. Из домашнего театра Тышкевичей в Плещеницах в Минск перевезли новый гардероб и комплект декораций. Эти мероприятия уже в 1837 г. позволили организовать регулярные представления. Известный актер Б. Дависон, прославившийся в XIX в. как один из лучших европейских исполнителей шекспировского репертуара, выступивший в Минске в 1839 г., отметил в своем дневнике: «Театр небольшой, но очень красивый»¹⁰.

Наследник первого владельца дома, Гавриил Байков, видимо, так и не смог оправиться от ущерба, нанесенного ему пожаром, и поэтому был вынужден продать здание, чтобы расплатиться с долгами. В 1840 г. он уступил театр минскому купцу Б. Соломонову за 18 тыс. рублей серебром¹¹.

В 1841 г. Соломонов заключил контракт с известным режиссером и актером Яном Хелмиковским на наем помещения театра на следующих условиях: «Первое: я, Соломонов, имея в каменном доме моем в г. Минске при Высокой площади под № 30-м театр и при нем в третьем

этаже о трех окнах на ту же площадь жилые покои и прочим театральным имуществом (чему имеется особая опись) <...>, все оное с чердаком над театром и с буфетом на продажу фруктов и сахарных карамельков у бока театра состоящим, выпустил я г. артисту Хелмиковскому в арендное содержание от первого апреля будущего тысяча восемьсот сорок второго года по первое апреля тысяча восемьсот сорок девятого года, то есть на сем лет сряду...»¹².

Вскоре Б. Соломонов обратился в Минскую городскую думу с просьбой провести инвентаризацию и оценку его недвижимого имущества. 9 марта 1843 г. был составлен подробный инвентарь здания театра. Начинается он с описания перекрытых сводами подвалов. Первый этаж был разделен широкой проездной аркой «с кирпичным сводом на две равные части, с коих левая от фронта занята трактиром, а правая обращена в магазин и лавку». Театр с двухсветным залом находился на втором этаже, о котором в инвентаре сказано, что «устроен высотой в два этажа театр, состояющийся из коридоров с деревянными лестницами, из партера на 380 человек, шестидесяти кресел, из лож в два яруса в каждом по 15 лож, из райка и балкона над ложами для 200 человек, а также из мест для музыки и представлений; к означенному месту представлений принадлежат картины, кулисы и прочие декорации, расписанные на холсте. При театре две комнаты для гардероба и одна для буфета». Завершается инвентарь описанием третьего этажа, «в нем как выше сказано, продолжается театр, и сверх того имеется комнат шесть»¹³.

Видимо из-за разногласий, возникших между владельцем здания театра Соломоновым и городскими властями, в 1844 г. принимается решение реконструировать небольшой зал в Минской городской ратуше для размещения театра, который и использовался для театральных представлений до 1851 г. Для театральных представлений, требующих большего зала, предоставлялось здание старого городского театра. Так, в 1850 г. Минская городская дума выделила деньги на наем помещения для размещения городского театра в доме купца Соломонова во время дворянских выборов¹⁴. После принятия решения о сносе минской городской ратуши (1851) последовал указ губернских властей, в котором сказано: «Городской театр перевести в дом <...> Соломонова, в котором имеется сделанная ранее сцена с другими приспособлениями, для какой цели отмеченный дом нанят на 6 лет...»¹⁵. 9 февраля 1852 г. на сцене Минского городского театра состоялась премьера комической оперы «Идиллия» («Сялянка»), либретто для которой написал В. Дунин-Марцинкевич, а музыку — С. Монюшко и

К. Крыжановский. Это событие явилось одним из наиболее значительных моментов в развитии истории культуры Беларуси XIX в. Впервые со сцены зазвучал литературный белорусский язык, а главные герои были взяты из жизни народа. Именно с «Сялянкой» связано рождение как профессиональной национальной драматургии, так и белорусского музыкально-драматического театра¹⁶. Любопытно, что на одном из планов Минска, который датируется 60-ми годами XIX в., под № 63 обозначен «Городской зимний театр». Он показан в юго-восточной части площади Высокого Рынка, причем на плане хорошо виден выступающий ризалит главного фасада здания¹⁷.

С 1864 по 1878 гг. спектакли Минского городского театра проходили в зале Минского дворянского депутатского собрания, здание которого находилось на Новоместской площади (современный Центральный сквер), старый же городской театр в доме Соломонова использовался для выступлений гастролировавших театральных трупп, а также для проведения музыкальных вечеров.

В 1878 г. был составлен «Проект договора о найме помещения старого Минского театра, расположенного в доме купца Гиршы Соломонова в 1-й части при Соборной площади». Этот договор содержит очень интересную информацию о самом здании театра. В частности там сказано:

1) Весь старый театр с 5-ю комнатами на 3-м этаже отдается дирекции Минского городского театра в арендное содержание сроком со дня заключения контракта на 5 лет.

2) Дирекция обязана отдаваемое помещение старого театра, со всеми к оными принадлежностями привести в надлежащую исправность, своими средствами, без участия в расходах владельца Соломонова, а по окончании срока передать все это в надлежащем виде и исправности владельцу.

3) Дирекция обязуется платить ежегодную аренду по 100 руб. за каждый год вперед.

4) Дирекция обязана в каждый год застраховывать от огня целый дом, в котором помещается театр, в 15.000 руб.

5) Дирекция принимает на себя все починки, которые окажутся нужными в течение договорного срока в помещении театра и по квартире, как капитальные и маловажные.

6) Дирекция принимает на себя очистку труб и печей в помещении театра.

7) Зала для буфета отпускается содержателем ресторана Фогелем из своих комнат, а взамен этого, принадлежит ему, Фогелю, содержание того буфета бесплатно.

8) Владелец дома Соломонов пользуется бесплатно во все время арендного срока двумя креслами и одной ложею, во время театральных представлений¹⁸.

Одновременно с договором была составлена и «Смета на ремонтные работы по помещению старого театра в г. Минске»¹⁹. 20 апреля 1878 г. минский губернский инженер Чекмасов провел обследование помещений здания городского театра на Соборной площади. В своем рапорте на имя Минского гражданского губернатора он отметил, что смета на ремонт старого театра «не вполне соответствует действительным потребностям, а потому мною составлена особая смета, которая при сем имею честь препроводить вместе с прежнею». Новая смета на ремонтные работы в здании городского театра предусматривала те же мероприятия, что и предыдущая, только увеличивала объем выполняемых работ²⁰.

Общая стоимость затрат на перенесение театрального оборудования из дома дворянского депутатского собрания, а также ремонт старого здания оценивалась от 1500 до 2000 руб. Все работы были выполнены в довольно короткие сроки, и уже следующий театральный сезон представления начались на старой сцене.

О том, как выглядело здание, восстановленное после пожара, можно судить по фотографии 60-х гг. Интересно, что на фото имеется подпись «В[yly]. Teatr»²¹. На фотографии видно, что здание театра было трехэтажным, накрыто трехскатной крышей. Симметричный по композиции главный фасад разделен карнизом на 2 яруса. Нижний ярус обработан рустом. Ризалит с широкой прорезной аркой оформлен плоскими пилястрами и завершался фронтоном с лучковым окном в тимпане. Ритм фасадов создавался прямоугольными оконными проемами и полуциркульными нишами.

О планировке театрального зала можно судить по сведениям, начиная с 40-х годов XIX в. В 1841 году на сцене Минского городского театра состоялась премьера первой известной нам пьесы В. Дунина-Марцинкевича (музыка — К. Крыжановского), «Рекрутский еврейский набор» («Rekrutski nabor Żydowski»)²². На спектакль были проданы все билеты, в том числе в 15 ложах верхнего и 13 нижнего ярусов, а также на 56 кресел, 151 в партер, 40 на балкон и 92 в раек²³. Ремонты 1851 и 1871 гг. внесли определенные изменения в характер интерьера:

сократилось количество лож в каждом ярусе с 15 до 13, видимо, за счет расширения губернаторской и директорской лож, а также увеличилось число кресел в партере.

Некоторые сведения об интерьере театрального зала можно почерпнуть из статьи А. Смородского, который писал, что «в бельэтаже числилось 13 лож, а в бенеуаре 10 и в том числе 3 литерные; при губернаторской и директорской ложах были прекрасно обставленные аванложи. Количество кресел достигало 144, а на галерее могло разместиться до 180 человек»²⁴.

В 1870-е годы купец Г. Соломонов решил заложить свое недвижимое имущество, расположенное на Соборной площади. В Виленский земельный банк он представил подробное инвентарное описание всех принадлежавших ему построек, а также составил фиксационные чертежи всех зданий. Именно тогда были выполнены обмеры здания театра и составлен его подробный инвентарь. Эти материалы дают прекрасное представление об архитектуре фасадов здания театра, его планировочной структуре и помещениях, которые занимал театр²⁵.

Впоследствии Г. Соломонов несколько раз обращался в Минскую городскую управу по вопросам проведения ремонтных работ или реконструкций здания театра²⁶. 3 июня 1884 г. во время спектакля на сцене загорелись декорации, и старый городской театр сгорел вместе со всем имуществом. Сразу же после пожара 11 июля 1884 г. владелец дома Г. Соломонов обратился в Минскую городскую управу с прошением, где указывал: «представляя при сем проект плана на постройку 3-этажного каменного с подвалом дома под бук. А, каменного сарая под бук. В и каменного ледника под бук. С на плаце моем, состоящем в 1 части г. Минска по Соборной площади, с копиєю оного, прошу Городскую управу представляемый план утвердить, по утверждению подлинного, выдать мне обратно»²⁷.

Представленная Соломоновым проектная документация была рассмотрена на заседании Минской городской управы очень оперативно, в том же месяце 1884 г.²⁸ Необходимо отметить, что на самом деле речь шла не о новом строительстве, а только о восстановлении поврежденных во время пожара здания театра и других построек, находящихся на участке Соломонова.

В соответствии с существовавшим положением, весь представленный домовладельцем проект документации был передан на экспертизу архитектору Якубсону, который после тщательного рассмотрения пришел к заключению, «что к утверждению препятствий не имеется». В первую очередь Соломонов предполагал восстановить здание

бывшего театра. Подвальные помещения полностью сохраняли старую планировку, крестовые своды во время пожара практически не пострадали, поэтому планировка первого этажа не менялась, также остались прежними количество и расположение входов на главном фасаде в торговые помещения. Двухсветный театральный зал, занимавший 2-й и 3-й этажи, предполагалось полностью ликвидировать. Между этажами планировалось выполнить деревянные перекрытия, а все пространство зрительного зала планировалось разделить на несколько небольших помещений. Таким образом, архитектурное решение выходившего на площадь главного фасада здания, декор которого первоначально был выполнен в лепном декоре, практически полностью менялось. На месте треугольного фронтона, завершавшего ризалит, сооружался новый фигурный аттик²⁹.

Через два месяца, 21 августа 1884 г., купец Г. Соломонов снова обратился в Минскую городскую управу, на сей раз прося утвердить постройку и ремонт иного здания, выходившего своим главным фасадом на Губернаторскую улицу, а также примыкавшим к ним хозяйственным сооружениям³⁰.

С реализацией утвержденного второго проекта у Гирши Соломонова также не возникло особых затруднений. Однако проект на восстановление и реконструкцию здания бывшего театра, выходившего своим главным фасадом на площадь, так и не был воплощен. Возможно, это было связано с болезнью Гирши, про которую в мае 1885 г. упоминал его сын Шамай. Но подлинная причина крылась в другом. Размах ремонта пострадавшего от пожара здания театра привлек внимание городской администрации. 9 мая 1885 г. один из членов Городской управы обратился к полицейскому приставу со следующим письмом: «В 1-й части г. Минска на Соборной площади находится дом с выступом (*т. е. с ризалитом* — *В.Д.*) минского купца Соломонова; выступ этот грозит проходящим жителям опасностью обвалиться и задавить, а потому Городская управа, находя этот выступ крайне опасным, имеет честь покорнейше просить Вас обязать купца Соломонова подпискою немедленно обнести дом оградой, так чтобы не было прохода под названным выступом». В тот же день Шамай Соломонов письменно пообещал исполнить это требование в течение ближайших дней. Городская управа поручила архитектору Якобсону провести обследование технического состояния здания бывшего городского театра. Уже 11 мая 1885 г. Якобсон проинформировал Городскую управу, что «стена выступа дома Соломонова Г. в настоящее время разбирается, а как момен-

тального разрушения не может быть, то опасности во время проведения разборки не предвидится»³¹. На заседаниях Городской управы результаты экспертизы были рассмотрены и утверждены.

Однако вопрос не был закрыт окончательно. 29 мая 1885 г. на новом заседании Городской управы отмечалось, что «минский купец Г. Соломонов производит вновь постройку выступа у своего дома по Соборной площади, вопреки Высочайше утвержденному плану города 1873 года, коим выступ не обозначен». Поэтому было принято решение просить минского полицмейстера разъяснить купцу Соломонову порядок «постройки», т. е. восстановления дома по новому генеральному плану города. Домовладельцу предлагалось приостановить работы по восстановлению ризалита, а по спорным вопросам обратиться в строительное отделение Минского губернского правления.

Подобное решение о приостановке работ не удовлетворило домовладельца, поэтому он в июне 1885 г. обратился уже в Минскую городскую думу. В прошении Соломонов указал, что его дом был построен 80 лет назад, т. е. в 1805 г., и всегда имел ризалит («выступ к площади»). Купец особо подчеркнул: «во время пожара 3-го июня 1884 года, дом сей подвергся пламени и Минскою городскою управою утвержден был план на реставрацию его, 11 июня того же 1884 года <...>, согласно которого дом был отстроен в прежде существующем виде, т. е. с выступом; но постигшее несчастье заставляет меня ремонтировать опять каменную стену, прилегающую к той же площади. Когда же я приступил к перестройке этой стены, Городская управа обязывает меня выстроить мой дом без выступа, который следует уничтожить. Не говоря о законности сего распоряжения, оно причиняет мне громадные убытки на возведение фундамента целого дома, влекущее за собою растраты не по моим средствам, что же касается самого распоряжения управы, то хотя оно основано на Высочайше подтвержденном плане, но я думаю что здесь оказывается одна ошибка, ибо, во время составления этого плана выступ существовал и следовательно, если выступ этот существовал, то он должен был быть показан на плане, а если не показан, то этим упущением не уничтожается право мое на пользование собственной землею» Поэтому Соломонов просил Городскую думу отменить постановление Городской управы и разрешить ему восстановить свой дом в соответствии с утвержденным проектом «в первобытном виде»³².

Тяжба Соломонова с городскими властями по вопросу о восстановлении здания бывшего городского театра продолжалась. Городская управа требовала остановить работы по восстановлению разобранных

конструкцый ризалита. 29 мая 1885 г. члены управы обратились к минскому полицмейстеру с жалобой, что Г. Соломонов «вновь производит постройку каменного дома на Соборной площади с выступом на тротуар, вопреки Высочайше утвержденного 1873 года», и просили «объявить купцу Соломонову, дабы он каменный дом свой построил без выступа на тротуар, по одной линии с соседними домовладельцами».

Г. Соломонов не сдавался, он еще раз попытался отстоять первоначальный проект. В июне 1885 г. он подал прошение в Минскую городскую думу, где сообщал: «каменный мой дом, состоящий в г. Минске, при Соборной площади более 80 лет существовал с выступом к площади, и в таком виде с разрешения Минской городской управы после пожара 1884 года был отстроен; но когда стена того дома потребовала весною сего года новый ремонт, то управа обязала меня выступ сей закрыть, место из-под выступа оставить свободным. Хотя я приносил жалобы, но за всем тем я вынужден был подчиниться требованию той управы ввиду того, что всякая медлительность причиняет мне громадные убытки в потере удобного времени и порче сего дома. Вследствие чего, дом сей был мною вновь отремонтирован, выступ уничтожен, дом сужен и место отошло под расширение площади»³³. Купец потребовал компенсацию от городских властей за причиненные убытки в размере до 4 000 рублей. Однако, несмотря на все старания Гирши Соломонова, в выплате компенсации было отказано.

Здание бывшего городского театра все же было восстановлено, но уже больше не использовалось для театральных представлений: в нем разместился так называемый воинский клуб. В 80—90-х годах там устраивались балы, концерты и иные увеселительные мероприятия³⁴. При реконструкции полностью изменилось архитектурное решение главного фасада здания. Окончательный вариант проекта восстановления, который предусматривал разборку ризалита, в архивном фонде Минской городской управы пока выявить не удалось. Известно только, что Г. Соломонов представил в Виленский земельный банк фиксационные чертежи восстановленного здания и его подробный инвентарь. Архив банка в настоящее время хранится в Государственном историческом архиве Литвы.

Соломоновы неоднократно обращались в Минскую городскую управу за разрешением проведения ремонта и перестройки принадлежавшего им комплекса зданий на Соборной площади. В 1895 г. наследники Гирши Соломонова продали здание бывшего театра. Все сооружения «с землею количеством 422,35 кв. саж. под ними и двором, приобретенны С.-Петербургско-Азовским коммерческим банком у мин-

ских мещан Шамаи и Мовшы Гиршевых Соломоновых по купчей крепости, совершенной у старшего нотариуса 1 августа 1885 года № 1367 и по выданному листу Судебным приставом Минского окружного суда г. Смольским 3 августа 1895 года за № 1367»³⁵

Правление банка решило реконструировать здание в соответствии с новым его функциональным использованием, а также значительно изменить архитектурное решение главного фасада. 27 июня 1895 г. уполномоченный правления банка М. Айзенштадт обратился в Минскую городскую управу с прошением, где указывал: «Представляя при сем план с копией, честь имею покорнейше просить Городскую управу разрешить мне капитальную перестройку каменного 3-этажного с подвалом дома»³⁶. К прошению был приложен проект на перестройку всего комплекса зданий. В соответствии с проектом предполагалось значительно изменить планировку всех, а также полностью переработать архитектурное решение главного фасада здания, придать ему более репрезентательный вид. Этот проект был разработан архитектором Яковом Гинзбургом³⁷.

Рассмотренный на заседании Минской городской управы 28 июня 1895 г. проект был передан на экспертизу минскому епархиальному архитектору Струеву. С его подачи на заседании Городской управы было принято решение: «Разрешить поверенному С.-Петербургско-Азовского коммерческого банка М. Айзенштадту капитальную перестройку каменного 3-этажного с подвалом дома», а также других сооружений, расположенных на земельном участке, принадлежавшем банку. Оригинал проекта был вручен поверенному банка М. Айзенштадту³⁸.

Нам не удалось установить точную дату начала реконструкции, известно только, что работы были завершены 23 марта 1898 г. В этот день Минское отделение С.-Петербургско-Азовского коммерческого банка обратилось в Минскую городскую управу с прошением, в котором указывалось: «Представляя при сем план с копией, оценку с описью имущества, расположенного в 1-й части гор. Минска по Соборной площади, честь имею покорнейше просить Городскую управу выдать удостоверение для представления Старшему нотариусу на предмет получения залогового свидетельства для подтверждения залога по казенным порядкам, поставкам, а равно по акцизному ведомству по отсрочке платежей акциза. Таковое удостоверение доверяю получить Якову Иосифовичу Гинзбургу»³⁹.

Решение Городской управы не заставило себя долго ждать: «В удовлетворение ходатайства по настоящему прошению Минского отделения С.-Петербургско-Азовского коммерческого банка определяет поручить члену оной г. Гольцбергу произвести в субботу 28 сего марта опись и оценку имуществу, принадлежащему выше помянутому отделению банка в 1-й части по Соборной площади на предмет подтверждения в залог Акцизному ведомству, для чего к означенному времени пригласить чиновников полицейского управления и Акцизного ведомства, а также инженера Кноппа и присяжного оценщика Солтана»⁴⁰.

Собравшаяся 28 марта 1898 г. в час дня комиссия завершила оценку здания. За недвижимым имуществом банка на Соборной площади признавались: «каменный 3-этажный с подвалами на сводах крытый железом дом, каменный 2-этажный с подвалами на сводах крытый железом флигель, каменный 2-этажный частью с мезонином крытый железом флигель, каменный 1-этажный, частью со сводами крытый железом флигель, каменный 1-этажный с ледником крытый железом сарай, и каменный 1-этажный частью с ледником и ретирадными местами крытый железом сарай»⁴¹. 30 марта 1898 г. Минская городская управа, рассмотрев представленные материалы, поставила: «Описать эту признать правильной и составленной указаниям и положениям к порядку описи и оценки недвижимых имуществ, акт оценки переименованных выше имуществ с находящейся под оными землею 422,35 кв. саж. в семьдесят пять тысяч руб. на 6 листах утвердить»⁴².

В 1910 г. Минской городской управой была проведена инвентаризация всего недвижимого имущества в городе. Инвентаризация велась поквартально. Был обследован и 4-й квартал, на территории которого находилось здание банка. Изменения и дополнения в эту инвентаризацию вносились по мере надобности вплоть до 1918 г. В деле имеется генеральный план участка, принадлежавшего банку, на котором нанесены все существовавшие постройки⁴³. Судя по этим материалам, значительных перестроек после реконструкции 1895 г. в здании банка не проводилось.

После 1920 г. в здании бывшего театра размещались административные учреждения. В 30-х гг. XX в. на нем достроили четвертый этаж, а на третьем установили новый балкон с литыми чугунными решетками.

Во время второй мировой войны здание не пострадало, и в 1979 г. было принято под государственную охрану в составе комплексной охранной зоны Верхнего города Минска, утвержденной Мингорисполкомом, как памятник архитектуры XIX в. В 1982 г. Институтом «Белжилпроект» совместно со Специальными научно-реставрационными

мастэрскімі Міністэрства культуры БССР быў разроботан праект капітальнага рэмонта і рэстаўрацыі помніка старіны, но в 1984 г. под маркой проведения ремонтно-реставрационных работ здание первого Минского городского театра, даже невзирая на то, что находилось под государственной охраной как памятник истории и архитектуры, было снесено. Сохранившиеся подземные конструкции здания, в том числе подвальные помещения, перекрытые сводами, уже в настоящее время повторно приняты под государственную охрану и включены в «Свод памятников истории и культуры Беларуси».

¹ [Автор не указан]. Минский городской театр // Ветеран. 1988. № 36. 5—11 сентября.

² Archiwum Główne Aktów Dawnych w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów. Dz. XVIII. Sign. 338. K. 10—13.

³ Там же. К. 1—52.

⁴ Там же. Sign. 336. К. 10—13.

⁵ Оригинал хранится в отделе искусств Львовской научной библиотеки им. В. Стефаника / Денисов В. Н. Плошадь Свободы в Мінске. Мн., 1985. С. 5.

⁶ Сыракомля У. Добрыя весці: Паэзія, проза, крытыка. Мн., 1993. С. 324.

⁷ Пашкін Ю. Прыватны і гарадскі тэатр на Беларусі з канца XVIII ст. па 1861 г. // Гісторыя Беларускага тэатра: У 3-х тамах. Т. 1. Беларускі тэатр ад вытокаў да Кастрычніка 1917 г. / [М. Каладзінскі, А. Мальдзіс, І. Ягорава і інш. Рэдкал. У. Няфёд і інш.]. Мн., 1983. С. 255.

⁸ Там же. С. 255.

⁹ Skibiński K. Pamięnik aktora (1786—1858) // Wspomnienia aktorów. Warszawa, 1963. T. 1. S. 21—137.

¹⁰ Dawson B. Dziennik (1837—1845) // Wspomnienia aktorów. S. 237.

¹¹ Денисов В. Н. Забыть или воссоздать? О трагической судьбе здания Минского городского театра // Строительство и архитектура Белоруссии. 1989. № 5. С. 36.

¹² НИАБ. Ф. 146. Оп. 2. Д. 214. Л. 541—543.

¹³ Там же. Д. 1414. Л. 2—3 об.

¹⁴ НИАБ. Ф. 24. Оп. 1. Д. 379. Л. 7.

¹⁵ РГИА в СПб. Ф. 1287. Оп. 39. Д. 1218. Л. 7 об.

¹⁶ Сабалеўскі А. Драматургія і тэатр В. Дуніна-Марцінкевіча 40—50-х гадоў XIX ст. // Гісторыя Беларускага тэатра. Т. 1. С. 264—281.

¹⁷ НИАБ. Ф. 24. Оп. 1. Д. 3491. Л. 22 а.

¹⁸ Там же. Ф. 295. Оп. 1. Д. 3201. Л. 9—9об.

¹⁹ Там же. Л. 21—24.

²⁰ Там же. Л. 25, 38—43.

²¹ Денисов В. Н. Плошадь Свободы в Мінске. С. 19.

²² Дзянісаў У. Ажываюць памятныя старонкі... // Мастацтва Беларусі. 1986. № 8. С. 69—71.

²³ НИАБ. Ф. 295. Оп. 1. Д. 728. Л. 201.

²⁴ Смородский А. Минский театр и его прошлое // Памятная книжка Минской губернии на 1891 год. Мн., 1890. С. 83—84.

²⁵ Оригиналы документов хранятся в Государственном историческом архиве Литвы.

²⁶ НИАБ. Ф. 1. Оп. 1. Д. 628. Л. 1—3.

²⁷ Там же. Д. 1264. Л. 1.

²⁸ Там же. Л. 2—2 об.

²⁹ Там же. Л. 24.

³⁰ Там же. Л. 4.

³¹ Там же. Л. 8—11.

³² Там же. Л. 15—15 об.

³³ НИАБ. Ф. 1. Оп. 1. Д. 1322. Л. 1—5.

³⁴ Смородский А. Минский театр и его прошлое. С. 83—84.

³⁵ НИАБ. Ф. 1. Оп. 1. Д. 3179. Л. 47.

³⁶ Там же. Д. 2843. Л. 1.

³⁷ Там же. Л. 4.

³⁸ Там же. Л. 2, 2 об. — 5.

³⁹ НИАБ. Ф. 1. Оп. 1. Д. 3179. Л. 1.

⁴⁰ Там же. Л. 1 об. — 3 об.

⁴¹ Там же. Л. 4—5 об.

⁴² Там же. Л. 44 об. — 51 об.

⁴³ НИАБ. Ф. 1. Оп. 1. Д. 4821.

Вернер И. Л.

ОБ ОТКРЫТИИ ВИТЕБСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ МОСКОВСКОГО АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА

Витебщина заслуженно пользуется славой края с давними научными и культурными традициями. Эта земля располагает значительным богатством исторических и документальных памятников.

В 1909 г. здесь была учреждена Витебская ученая архивная комиссия, ставившая своей целью охрану памятников истории и культуры, изучение и популяризацию истории родного края, сбор и изучение предметов старины, древних рукописей и документов, проведение археологических раскопок, издание научных и популярных трудов по истории, географии, археологии и этнографии, организацию экскурсий по историческим местам¹. Комиссия была создана и работала при активном участии таких известных ученых как А. П. Сапунов, Е. Р. Романов, В. С. Арсеньев. Однако для выполнения всех задач, стоящих перед

этим историческим сообществом, необходимы были новые подготовленные кадры, остро ощущался недостаток специальных знаний у широкого круга любителей старины. На заседании Комиссии 26 сентября 1910 г. было предложено «составить популярно изложенную брошюру о значении памятников старины, напечатать ее на средства Комиссии и раздать в возможно большем количестве экземпляров народу»². На этом же заседании был поставлен вопрос о необходимости организации в Витебске чтения профессорами — специалистами систематического курса лекций по историческим и археологическим наукам³. В ноябре 1910 г. председателю Витебской ученой архивной комиссии В. А. Кадыгрову была назначена аудиенция почетным членом этой комиссии председателем Совета министров П. А. Столыпиным, в ходе которой последний заинтересовался идеей открытия в Витебске отделения Московского археологического института⁴.

В 1911 г. Витебская ученая архивная комиссия, при активном содействии директора Московского археологического института А. И. Успенского, выступила с инициативой создания Витебского отделения института. Ранее подобные филиалы уже открылись в российских городах Смоленске и Калуге. На очередном собрании Комиссии 18 сентября объявили о намеченной дате события — 27 октября 1911 г., об этом сообщалось 22 октября в газете «Витебские губернские ведомости»⁵.

27 октября, в день празднования памяти Св. Нестора Летописца, в помещении Витебского учительского института состоялось торжественное открытие Витебского отделения Московского археологического института. На совместном заседании Витебской ученой архивной комиссии и представителей Московского Археологического института выступили директор этого института А. И. Успенский, археолог профессор Н. Н. Адамов, председатель Архивной комиссии В. А. Кадыгров. А. И. Успенский в своей речи сказал: «Московский археологический институт, открывая <...> чтения систематического курса лекций по всем преподаваемым в нем предметам, несомненно, идет навстречу <...> общественному стремлению к вашему образованию. При этом он предлагает последнее большей частью в форме наук весьма интересных и захватывающих. <...> По обширному пространству нашего государства разбросана масса письменных и вещественных памятников старины, для изучения которых необходима целая армия ученых сил. <...> При этом важно, что Витебск <...> принадлежит к числу древних <...> городов, богатых всякого рода памятниками старины, <...> условия жизни в подобных местах, в виду близости указанных

памятников <...> воспитывают в человеке любовь к старине <...>, одна лишь она в состоянии вдохнуть в него ту <...> творческую и государственную силу, с помощью которой он бывает способен как-бы оживлять и воскрешать в своих исследованиях давно минувшие события, погребенные в тьме прошедших веков и тысячелетий»⁶. Профессор Н. Ф. Колесников в своем выступлении указал на тот факт, что вместе с пробуждением национального самосознания пробуждается интерес к археологическим наукам, и «неоценимые сокровища в виде различного рода памятников старины не будут поступать в заграничные музеи, а найдут пытливых исследователей у себя на Родине»⁷.

Открытие в Витебске отделения Московского археологического института в своих телеграммах приветствовали Председатель Государственной Думы М. В. Родзянко, протопресвитер военного морского духовенства отец Г. Шавельский, витебский губернатор Н. Ф. Ошанин, финляндский генерал-губернатор Ф. И. Зейн, ректор Варшавского университета И. Н. Трепицын⁸ и другие.

В 8 часов вечера А. И. Успенский начал чтение лекций по всеобщей истории искусств, чем фактически открылось существование нового учебного заведения. Аудиторию составили воспитанники Учительского института, чиновники, учителя, военные. Число слушателей достигало 90 человек⁹.

Согласно «Положению», Витебское отделение Московского археологического института создавалось как частное специальное учебное заведение, состоявшее из двух отделений: археологического и археографического. Учебный курс рассчитан на три года, в последний год с учащимися проводились исключительно практические занятия и непосредственная подготовка диссертации, защита которой давала звание ученого археолога. Действительными слушателями принимались лица, уже имевшие высшее образование, остальные посещали занятия как вольнослушатели. Довольно значительная оплата за обучение — 80 рублей за год — ограничивала доступ широкой аудитории¹⁰. Для поддержания наиболее способных слушателей учреждались стипендии: одна — Витебской уездной земской управы, двенадцать — Витебской городской Думой, одна — имени П. А. Столыпина. Было учреждено «Общество вспомоществования» при Витебском отделении Московского археологического института. Первый сумму денег в это «Общество» — гонорар лекции, прочитанной 14 декабря 1911 г., — внес профессор Харьковского университета М. П. Погодин¹¹.

Занятия проходили в здании Витебского учительского института по вечерам четыре раза в неделю. Лекции читали московские и местные преподаватели, среди них были довольно известные ученые: языковед и славист Р. Ф. Брандт, археолог В. А. Городцов, филологи С. И. Соболевский и М. И. Новосадский, искусствовед А. И. Успенский, историк В. Н. Перцев. Известный белорусский историк, архивариус Витебского губернского архива А. П. Сапунов читал здесь курс «Древности Северо-Западного края»¹².

Всего в дореволюционный период было подготовлено 60 специалистов, защищено 12 диссертаций¹³. Многие выпускники института стали ведущими специалистами архивов: Б. Р. Брежго возглавил с 1918 г. Витебское отделение института, в 1919 г. его назначили уполномоченным Главного управления архивным делом по Витебской губ.; М. В. Мелешко в 20-е годы фактически возглавил архивную службу Беларуси; О. А. Шлюбский был руководителем Разборочной комиссии и библиотеки Центрархива; М. В. Вахаев с 1922 г. возглавил Госархив Беларуси¹⁴.

Просуществовав до 1922 г., Витебское отделение Московского археологического института внесло большой вклад в дело развития белорусской исторической науки, подготовки кадров в области археологии, археографии, искусствоведения.

¹ НИАБ. Ф. 2771. Оп. 1. Д. 151. Л. 1а — 3.

² Там же. Д. 171. Л. 26—26 об.

³ Там же.

⁴ Там же. Д. 154. Л. 5.

⁵ Там же. Ф. 2775. Оп. 1. Д. 158. Л. 3 об.

⁶ Сахаров С. Открытие Витебского отделения Московского археологического института // Полоцко-Витебская старина. Витебск. 1911. С. 10—11.

⁷ Там же. С. 13—14.

⁸ НИАБ. Ф. 2771. Оп. 1. Д. 160. Л. 99, 107, 110, 122, 125.

⁹ Сахаров С. Открытие Витебского отделения Московского археологического института. С. 15.

¹⁰ Шибеко З. В. Из истории Витебских археологических курсов // Неман. 1980. № 6. С. 189.

¹¹ НИАБ. Ф. 2771. Оп. 1. Д. 158. Л. 12 об.

¹² Шыбека З. В. Витебскае аддзяленне Маскоўскага археалагічнага інстытута // Энциклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Мн., 1994. Т. 2. С. 318.

¹³ Шибеко З. В. Из истории Витебских археологических курсов. С. 189.

¹⁴ Федоров М. Ш. Архивное дело на Витебщине в XIX — первой четверти XX вв. // Витебщина архивная: история, фонды, персоналии (сер. XIX—XX вв.). Мн.—Витебск. 2002. С. 17.

Войніч І. Я.

НОВЫЯ ЗВЕСТКІ ДА РАДАВОДУ ПІСЬМЕННІКА, ЦАРКОЎНАГА І ГРАМАДСКАГА ДЗЕЯЧА XVII ст. СІЛЬВЕСТРА КОСАВА

Пры даследаванні літаратурнай спадчыны беларускага пісьменніка сярэдзіны XVII ст. Сільвестра Косава, па-за нашай увагай застаўся такі аспект як радавод яго сям'і¹, бо гэты момант не ўваходзіў у тэму нашага літаратуразнаўчага даследавання. Негледзячы на тое, што Сільвестр Косаў быў даволі вядомай асобай — займаў пасаду кіеўскага праваслаўнага мітрапаліта — пры асвятленні яго паходжання дагэтуль прыводзяцца супярэчлівыя звесткі².

У нашых ранейшых публікацыях³ ужо было даведзена аб верагодным месцы нараджэння Сільвестра Косава. Гэта маёнтак Жаробычы (з 1931 г. — вёска Слабада Шумілінскага раёна Віцебскай вобласці⁴). Аднак пры правядзенні даследавання нас вельмі цікавіла, як гэты чалавек змог зрабіць сабе паспяховую кар'еру — стаць мітрапалітам. Косавы, калі праглядаць дакументы, што былі створаныя пры жыцці самога Сільвестра, слылі самым звычайным шляхецкім родам, прадстаўнікі якога, на першы погляд, не мелі ні асабліва багатых зямельных валоданняў, ні значных дзяржаўных пасадаў, ні вядомай сваімі глыбокімі караннямі радаслоўнай. Але разгадку варта было шукаць менавіта ў яго продках. На гэты пошук нас навяла згадка мітрапаліта Макарыя Булгакава ў яго грунтоўным даследаванні па гісторыі рускай царквы, што нейкі Аляксандр Косаў у пачатку XVII ст. на адным з дакументаў падпісаўся як князь⁵.

Прозвішчы Косавых можна сустрэць у кнігах Літоўскай Метрыкі пачатку XVI ст. З гэтага часу прасочваюцца два незалежныя адзін ад аднаго роды з такім прозвішчам, першы — з Вяленскага павета Жамойцкай зямлі (зараз м. Вялюона, Рэспубліка Летува), другі — з Віцебскага. У 9-й Кнізе запісаў Метрыкі за 1514 г. маецца даведка, дадзеная *«Ивашк Федорович Косов, што подскарбии дворным, наместник веленский дал ем две земли п стых оу Веленской волости, до з(о)с(по)д(а)рьское воли, на им Микгишки а К илшишки»*⁶. Адам Банецкі лічыў, што асобай, якая надзяліла Івана (Івашку) Косава зямлёй, быў Осцік⁷, хаця з апошніх навуковых даведнікаў вядома, што дворным падскарбіем і вяленскім намеснікам у той час з'яўляўся Солтан(овіч) Іван (Івашка) Андрэевіч⁸.

У кнізе Метрыкі за 1528 г. змешчаны пацвярджальны ліст караля Жыгімонта Старога гэтаму ж Івану Фёдаравічу (зямяніну) на валоданне ў «*Виленьском [Веленскім — І. В.] повете над рекою Немъномъ*» зямлёй і пяціццю прыгоннымі сялянамі, якія былі набытыя «*подле купъли его и листу купъчого*» ад шоўленскага намесніка віленскага біскупа Станіслава Пятровіча Аляхновіча⁹. У гэтым жа годзе ў войска Вялікага княства Літоўскага ад гаспадарскага двара Вялены, згодна попісу шляхты Жамойцкай зямлі, павінны былі выставіць «*кони во зброи*» 233 асобы, толькі двое з гэтага спіса выставілі двух, а трое — трох каней, сярод якіх і быў Іван Косаў¹⁰, г. зн. ён меў даход больш чым з 24 службаў, бо каня, згодна з тым жа попісам, шляхта ад сваіх маёнткаў выстаўляла «*с осми сл жобъ людєи*»¹¹.

У лістападзе 1540 г. жонку гэтага Івана Косава «*боярыню Вилькейского повету*» прымусілі па зацверджанаму судом рашэнню Жамойцкага старасты пана Яна Мікалаевіча Радзівіла вярнуць узятых год назад Іванам Косавым на воткуп «*тры службы людей <...> в тридцати копах горошей на рокъ*»¹². Відаць, Іван незадоўга да апісанай падзеі памёр, бо тады прыцягнулі б да судовай адказнасці яго, а не жонку. Аднак у 1572 годзе пры апісанні межаў зямельных уладанняў пана Дзевялтоўскага з «*волости Вилькейское ку имению его Понемоньскому и Поневяжскому споручъ прилеглые*» згадвалі суседскія землі: «*подле обрубу Ивановое Косовое и подле застенку, которыи зостал над рекою Невяжою*»¹³. Іншых звестак пра зямлян ды баяр Косавых Вяленскага або Вількейскага павета (паміж сучаснымі мястэчкамі Вялюонай і Вількіяй 26 км) нам адшукаць не ўдалося. Сваецкіх сувязяў гэтага роду з Сільвестрам Косавым прасачыць пакуль што немагчыма.

Пра род Косавых з Віцебскага павета звестак сустракаецца ўжо значна больш. 2 ліпеня 1523 года, паводле той жа Літоўскай Метрыкі, кароль Жыгімонт Стары даў свайму двараніну «*Кости Кузьмичу Косову*» «*Прывилєи <...> вечностью*». У сваім лісце «*Воеводе витебьскому, маршальку н(а)шому, пану Ивану Богъдановичу Сопезе и инымъ воеводамъ витебьскимъ*» кароль загадаў, каб Косава надзялілі «*у Витебьскомъ повете от границы ж московское, што замъку н(а)шому нешкодно, тры службыбы людєи тягълых а две земъли пустовьскихъ въ Жеровичах [Жеробичах — І. В.], одну службубы людєи на имя Созоновичовъ с Парфеньевичы, а другую службу Сковородиничовъ, а земълю пустую тамъ жо в Жеробичах на имя Масневъщину а третью службубы людєи подле Жоробичъ въ Язвине на имя Ивановых детеи с Климатькою, а земълю пустую тамъ же у Язвине на имя Конъ-*

дратовъщину». Пры адсутнасці іншых крыніц можна меркаваць, што менавіта з гэтага часу Косавы і сталі «*служьбу земьскую службу*»¹⁴, г. зн. атрымалі або пацвердзілі прывілей на шляхецтва.

Са згаданага вышэй дакумента можна вывесці яшчэ некалькі даволі цікавых высноў. Кароль са слоў чалабітчыка «двараніна» Косава нагадаў віцебскаму ваяводзе, што той калісьці «*объмовяль з бояры витебскими*» Косце (Канстанціну) Кузьмічу Косаву, што ў выпадку адваявання захопленых маскавітамі зямель яны мусяць «*дати люди и земли ему за границую*». Як вядома, чацьвертая вайна паміж Маскоўскай дзяржавай і Вялікім княствам Літоўскім (1512—1522) за ўсходнеславянскія землі завяршылася тым, што Смаленшчына адышла да першай¹⁵. Абяцання за нейкія заслугі перад Радзімай землі Косця Косаў адразу не атрымаў. Праз некаторы час, паслужыўшы пры каралеўскім двары, будучы ў Кракаве, з нагоды выпрасіў у караля Жыгімонта тое, што было яму абяцана, аднак у новым месцы — Віцебскім павеце. Ранейшае жаданне Косці Косава атрымаць або вярнуць землі менавіта ў Віцебскім ваяводстве, якія ў 1523 г. знаходзіліся ўжо ў Маскоўскай дзяржаве, сведчыць аб тым, што продкі Косавых маглі паходзіць з віцебска-смаленскага памежжа — зямель, якія часткова адышлі Маскве. Хаця не варта адкідваць факт, што гэты род стала звязаны з самім Віцебскам, бо Косця Косаў у 30-х гадах у самім горадзе і нават ва ўсім ваяводстве быў вядомай асобай.

Пра магчымае паходжанне Косавых з паўночна-усходняй часткі ВКЛ (верагодна, нават з Балкан, дзе знаходзіцца мясцовасць Косава) паказвае і даволі рэдкае, нехарактэрнае для Беларусі прозвішча з канчаткам на «ов» («аў»), больш уласцівае якраз Смаленшчыне і далейшым землям на ўсход. Прысутнасць у прозвішчы адной літары «с» у сваю чаргу таксама паказвае на ўсходнеславянскае ці паўднёваславянскае анамастычнае ўтварэнне ад прыметніка «касы» («косой»). Пазней, пачынаючы з сярэдзіны XVII ст., Косавы ў сваё прозвішча пад уздзеяннем «пальшчызны» ўпісвалі падвойнае «сс».

Даследчык геральдыкі Францішак Пекасінскі ў «Гербоўніку віцебскай шляхы» паведаміў, што кароль Жыгімонт даслаў віцебскаму ваяводзе Івану Сапегу тры лісты, дзе загадваў выдзяліць «за значныя ў Рэчы Паспалітай паслугі таму Канстанціну [Косаву] шэсць служб грунту ў Жаробычах і Язвіне, адну пусташ у Голедзі»¹⁶. Пры стварэнні гербоўніка Ф. Пекасінскі выкарыстаў нейкія архіўныя генеалагічныя першакрыніцы па віцебскай шляхце, адшукаць сляды якіх нам пакуль што не ўдалося. На прыведзеных ім спасылках на лісты караля пану Івану

Сапегу ў датах напісання стаяць 7 і 8 індыкт, г. зн. адпаведна 1519 і 1520 гг. На лісце, упісаным у Літоўскую Метрыку, маюцца даты як індыкта (11), так і ад нараджэння Хрыста (1523).

Такім чынам, можна стварыць пэўную карціну аб баярыне (у XVI ст. — ніжэйшая, у большасці выпадкаў безземельная шляхта) Косце Кузьмічы Косаве, ад якога і выводзіцца радавод Сільвестра Косава. Косця хутчэй за ўсё, будучы на службе ў караля Польскага і вялікага князя Літоўскага Жыгімонта Старога, недзе пад час вайны з Маскоўскай дзяржавай 1512—1522 гг. здзейсніў, як мяркуе Ф. Пекасінскі, нешта адметнае, гераічнае, за што і былі яму абяцаны вышэйзгаданыя землі і 6 служб. Некаторы час абяцаныя землі Косця не мог атрымаць, пра што сведчаць некалькі аднастайных лістоў, пра якія мы згадвалі вышэй, і ўрэшце стаў валодаць толькі трыма службамі і двюма вёскамі Жаробычамі і Язвіна (у пазнейшых дакументах канца XVI ст. вышэйзгаданая пусташ Голедзь, якая лічылася ўжо маёнткам, таксама з’яўлялася ўласнасцю Косавых¹⁷). Але больш поўную карціну пра набыццё Канстанцінам Косавым зямлі можна атрымаць, калі нам трапяць усе лісты караля, пра якія паведамляў Ф. Пекасінскі.

Пасля вайны Косця некаторы час быў пры двары караля і асеў на сталае месца жыхарства на Віцебшчыне ці нават у самім Віцебску. Згодна попісу шляхты, складзенага і прынятага на *«вяліким соіме Виленскомъ, в рок 1528, м(е)с(е)ца ма, 1 дн, <...> Пановъ-Рад, вредников и всих вбывателеи»* для нясення вайскавай службы Віцебскай зямлі, ён павінен быў выставіць усяго аднаго каня *«во зброи з дрэвомъ, с прапоромъ, на которомъ бы былъ панъцер, прыльбица, мечъ або кордъ, с кн цветна, навеза и встроги две»*¹⁸. Попіс пацвярджае дадзеныя іншых згаданых намі дакументаў, што Косця Косаў меў дзве тры вёскі і не менш трох або шасці службаў.

Віцебшчына пад час вайны з Маскоўскай дзяржавай, пэўна, найбольш пацярпела, таму пасля не адзначалася вялікай заможнасцю насельніцтва. Усяго ў войска ВКЛ выставілі коней 59 віцебчукоў (51 — шляхціц і 8 мяшчан). Самым заможным з’яўляўся князь Васіль Жылінскі (9 коней), адзін баярын выставіў 5 коней, віцебскі воіт (запісаны ў мяшчанскае саслоўе) — 3 кані, яшчэ двое баяр па два кані. Астатнія, сярод якіх і вядомыя князі Глінскія, — па аднаму каню. 10 шляхцічаў у выпадку вайны павінны былі ў войска з’явіцца асабіста. Такім чынам, у 20-х гг. Косця Косаў займаў самае звычайнае становішча сярод віцебскай шляхты. У 1530—32 гг. ён неаднойчы ўдзельнічаў у пасяджэннях віцебскага ваяводскага суда. У судовых дакументах Косцю менавалі віцебскім гаспадарскім баярынам¹⁹ або зусім не згадвалі саслоўнае становішча²⁰.

Аднаго разу ў азначаны перыяд яго самога прыцягнулі да суда ў якасці адказчыка за самавольны захоп дома мяшчанкі Іванавай Мары за ракой Віцьбаю²¹.

Гэтая справа, як вынікае з дакумента, цягнулася даволі працяглы час. Яшчэ пры былым ваяводзе Іване Сапезе Іванава Марыя паскардзілася на Косцю Косава. Справа завяршылася на карысць апошняга. Пры новым ваяводзе Яне Юр'евічы Глябовічы, які заступіў на службу ў 1528 г.,²² мяшчанка зноў звярнулася ў суд, дзе распавядала, што Косаў «домъ мои за Витьбою, неведаю для чего, держитъ и мне поступити не хочетъ». Косце Косаву перад судом прыйшлося растлумачыць сутнасць справы. У прыватнасці ён сказаў: «въ томъ дому жилъ зять ее, золотаръ Демид[ъ], которому былъ дал[ъ] робити пятьдесятъ золотниковъ и два серебра, а шольку пят[ъ]десятъ-же золотниковъ, и нъ, тое серебро и шолькъ мой втративши, втекъ до Москвы». Далей адказчык паведаміў, што справа разглядалася пры былым ваяводзе, што ён нават мае пры сабе судовое рашэнне, а так як зяць Іванавай Мары нанёс яму шкоду, то ён з поўным правам заняў яе дом і надалей будзе «держати до тыхъ часов, поколь тая Мар[ъ]я ему тое шкоды его половицу две копе и пол[ъ]всма гроша узкихъ заплатитъ». Скаргу мяшчанкі, такім чынам, пакінулі без задавальнення, а Косавы прыдбалі маёмасць у Віцебску.

А. Банецкі і М. Любаўскі згадвалі аб Канстанціне Косаве ў нейкіх падзеях пад 1538 г., але спасылкі на пададзеныя імі першакрыніцы (першы, адпаведна, на Літоўскую метрыку, Кнігу запісаў 15 і 27²³; другі — на Літоўскую метрыку, Кнігу запісаў 16, с. 99—100²⁴) аказаліся недакладнымі.

Апошнія звесткі пра Канстанціна Косава сустракаюцца ў разглядаемай 17 студзеня 1598 г. Віцебскім земскім судом справе братоў Алеханавічаў Хоцімскіх, куды былі ўпісаны прадстаўленыя актывы дакументы мінулых гадоў. На адным такім дзельчым лісце за 1559 г. («писан февраля 20, индикт 1») згадваецца прысутны пры яго напісанні «наместник витебский [ваяводы — І. В.] Костя Косов»²⁵. А на другім за 1570 г. («писан августа 9, индикт 13») «пан Константин Косов» зафіксаваны як «маршалок панский»²⁶. Ваявода мог прызначыць сваім намеснікам любога мясцовага шляхціча пад час сваёй адсутнасці ў ваяводстве, і той, па дзяржаўнай іерархіі ВКЛ, выконваў абавязкі ваяводы: ажыццяўляў адміністрацыйна-судовую ўладу і быў галоўным ураднікам пры разборы першасных спраў замкавага суда. Чым займаўся панскі маршалак у караляванні Жыгімонта Аўгуста, калі адбылася адміністрацыйна-гаспадарчая рэформа ВКЛ 1565—66 гг.²⁷, зараз даволі

цяжка вызначыць. Магчыма, гэта з'яўлялася якой-небудзь ганаровай пасадай пры «пану ваяводзе», кшталту старшыні мясцовай шляхты. Канстанцін Косаў на той час — гэта далёка немалады чалавек, якому было ўжо за 70 год.

З захаваных і часткова выдадзеных дакументаў актавых кніг Віцебскага земскага суда вядома, што Канстанцін Кузьміч меў сына Рыгора (*Григорей*) Кастанцінавіча (*Костинич, Констенътович*) і дачку Зофію (*Зузанну*)²⁸ Канстанцінаўну (*Костинну*) Косаўну, якая ў 1592 г., калі ў судзе разглядалася справа набыцця маёнтка Тумішчавічы, ужо была замужам за гродскім пісарам і зямлянінам Віцебскага ваяводства Кузьмінскім Іванавічам Будагоскім²⁹.

Рыгор Косаў спачатку быў падсудкам Віцебскага земскага суда (у актавых кнігах згадваецца з 1592 г.³⁰), а пасля адыходу ў нябыт суддзі Бальцера Старасельскага, недзе ў прамежку з лістапада 1599 г. па студзень 1600 г., заняў яго пасаду³¹.

З дакументаў, што апублікаваны ў зборніку «Историко-юридические материалы Витебской и Могилевской губернии» вядома, што Рыгор Косаў абраўся шлюбам з дачкой лепельскага заможнага шляхціча Яна (Івана) Сяліцкага — Раінай (Агрыпінай)³², — з роду Сяліцкіх (Сіліцкіх) паходзіў полацкі архіепіскап Нефанаіл (1592—1595 гг., у міры Богуш Багдан Сіліцкі)³³. І з гэтага шлюбу, як сказана ў змешчаным у «Гісторыка-юрыдычных матэрыялах» дакуменце з кнігі Віцебскага земскага суда за 1625—1626 гг., нарадзіліся сыны Аляксандр і Адам³⁴, у якіх, у сваю чаргу, былі яшчэ малодшыя браты Хрыстафор і Тодар³⁵. Аднак археграфічныя знаходкі апошняга часу не пацвярджаюць некаторыя вышэйзгаданыя факты. Супрацоўнікамі аддзела старажытных актаў НГАБ Альбінай Аляксандравай і Ірынай Бобер праводзілася планавая праца па апісанню актавых кніг Віцебскага земскага суда за 1594—1598 гг. і распрацоўцы да іх навукова-даведачнага апарата. У гэтых і наступных кнігах віцебскага земскага суда былі знойдзены новыя звесткі да радаводу Сільвестра Косава.

20 траўня 1596 г. віцебскі земскі падсудак Рыгор Канстанцінавіч Косаў склаў дарчы ліст сваёй жонцы Раіне Іванаўне Сяліцкай, адпісаўшы ёй пасля сваёй смерці маёнткі Будавесць, Непароты а *«такъ тежъ имене мое Голедъ за всимъ на всим то естъ з дворами и с пашанею дворною з людми селыми и не селыми з их работниками, дочками и повинностями з их пашин ми и сеножатми з их боры, з пушчою, з деревом бортьным, з ловы звериными, пташими, з озеры, з реками с пруды, прудыщами, з млыны и их вымелками з ловеньем рыбъ и з гоны бобровыми»*, каб пасля гэтая маёмасць была перададзена *«сыном моим*

на вечность всем <...> Адаму, Томашу, Станиславу, Александру што по животе матки своее мають тыи сынове мои тые именж мои звышъ помененые межи собою ровно розъделивши вечно и непорушино». Сабе Рыгор Косаў пакідаў «в имену Будовеском землю Трухоновскую и пашню дворянскую в озеръях, а в имену Голедскомъ дворець Некрашовский»³⁶.

Нам падалося дзіўным, што старэйшы сын Аляксандр у дарчым лісце згаданы апошнім. У тую ж актавую кнігу Віцебскага земскага суда за 1595—1596 гг. 22 чэрвеня 1596 г. быў упісаны зрачоны (адступны) ліст гараднічага віцебскага замка Багдана Янушкоўскага і яго жонкі княжны Алены (лена, Галена) Міхайлаўны Лукомскай «ее сыну, а его пасербу» (г. зн. пасынку) Аляксандру Рыгоравічу Косаву «на половину имен своего Загораньского»³⁷. Падсудкам пры гэтым запісу быў Рыгор Косаў. У нас закраўся сумніў, што Косавы можа быць якім-небудзь чынам, скарыстаўшыся сваёй пасадай, сувязямі, а таксама смерцю гараднічага, прыдбалі сабе маёмасць. Квіт вознага Міхайлы Дабрыецкага аб уводзе ў валоданне пана Аляксандра Косава Загаранамі ад 29 чэрвеня 1596 г. быў упісаны ў актавую кнігу Віцебскага земскага суда перад ужо згаданым вышэй дарчым лістом Грыгорыя Косава³⁸.

У іншай актавай кнізе Віцебскага земскага суда ў розных месцах мы зноў сустракаем жонку нябожчыка гараднічага віцебскага замку Багдана Янушкоўскага княжну Алену Міхайлаўну Лукомскую «весполок [г. зн. разам — І. В.] из сыном своим паном Александром Григорьевичом Косовым Костею»³⁹. У тым, што апошні з'яўляўся сынам княжны ад першага шлюбу з Рыгорам Косавым сумнявацца ўжо не прыходзілася. У адным з дакументаў чытаем запіс Алены Лукомскай: «А видечи склонность услуговане послушенство и вишел кую учтивость, которую сынъ мой милый Александръ Григорьевичъ Косов противко мене родички, матки своее чинилъ и чинить не переставаетъ. Чего, будучи от него уद्याчна, охотячи его вперед милостью моею материнскою ку собе склонного и хотливость мети нагорожаючи ему з милости моее материнское певное добра мои тут нижей помененые лежащие и рухомые никому первой сего не заведенные, записую»⁴⁰. Паводле гэтага запісу мы даведваемся, што Аляксандру Косаву ў спадчыну ад маці дасталіся маёнтак Быкава, тры чалавекі з вёскі Каліднічы, і маёнтак Словікава ўздоўж рэчкі Лучосы.

Можна зрабіць выснову, што Рыгор Канстанцінавіч Косаў браў шлюб двойчы: першы раз — з княжной Аленай Міхайлаўнай Лукомскай, ад сумеснага жыцця якіх нарадзіўся сын Аляксандр. Пасля разводу Алена выйшла замуж за гараднічага віцебскага замку Багдана Януш-

коўскага, а Рыгор ажаніўся з ужо памянёнай Раінай Сяліцкай, ад шлюбу якога нарадзіліся Адам, Томаш (Таміян⁴¹ або Тодар), Станіслаў і Хрыстафор (апошнія два, магчыма, адна і тая ж асоба).

Алена Лукомская з'яўлялася ўнучкай князя Рамана Іванавіча Лукомскага лініі Івана Лукомскага на Шчыдутах, верагоднага нашчадка князя Андрэя Лукомскага і Старадубскага⁴², дачка якога Марыя, паводле Хронікі М. Стрыйкоўскага⁴³ і Хронікі Быхаўца⁴⁴, з'яўлялася другой жонкай Вітаўта (сучасныя даследчыкі гісторыі схіляюцца да думкі, што Марыя была першай⁴⁵ жонкай вялікага князя). Сляды Алены Міхайлаўны і далейшы лёс нашчадкаў князёў Лукомскіх па прыведзенай лініі не змог расшукаць Юзаф Вольф, калі пісаў генеалагічную працу па беларускіх князях, сказаўшы, што апошняя згадка пра Алёну і яе брата Аляксандра датуецца 1551 г., калі яны былі яшчэ малалетнімі⁴⁶. Шлюб княжны Алены Лукомскай з Рыгорам Косавым, спрыяў вядомасці апошнім, іх сын Аляксандр, паводле традыцыі, хоць і не лічыўся сапраўдным князем, але ўсё ж пры нагодзе мог згадаць пра саслоўнае становішча сваёй маці.

Гэты Аляксандр Рыгравіч Косаў — родны дзядзька Сільвестра — у спадчынную маёмасць, акрамя пералічаных вышэй вёсак, атрымаў маёнтак Юдзіна⁴⁷. Тым самым яго сям'я і нашчадкі набылі яшчэ адно прозвішча-прыdomак — Юдзінскі, паклаўшы род Косавых-Юдзінскіх.

У 1609 г. гаспадарскі зямлянін Віцебскага ваяводства Аляксандр Косаў прадаў маёнтак сваёй маці Загараны Яну Кісялю, аб чым было запісана ў кнізе Віцебскага гродскага суда. З актыкаванай у кнігу земскага суда за 1612 г. копіі гэтага дакумента⁴⁸ можна знайсці многа змястоўных звестак да радаводу Сільвестра Косава: яго дзед Рыгор Канстанцінавіч усё яшчэ займае пасаду земскага судзі, бацька — Адам Косаў — служыць віцебскім гродскім пісарам. Цікава, што дзядзька Сільвестра — судзіч Таміян, падпісваецца на гэтым лісце па-польску «*Tomian Kosow ręką swą*». І гэта сведчыць аб агульнай тэндэнцыі, ужо апісанай Мялеццём Сматрыцкім у славытым «Трэнасе», што ў асяроддзі беларускай шляхты, нават яшчэ той, якая ва ўмовах пашырэння уніі працягвае падкрэсліваць сваю праваслаўнасць, пачынае дамінаваць моўна-культурная паланізацыя.

13 студзеня 1617 г. у Менскім земскім судзе «*именем их М[и]лл[о]сть панов шляхты ктиторов и братии Братства церковного*» быў актыкаваны фундушавы запіс закладання кляштара і царквы апосталаў Пятра і Паўла, у якім было сказана: у 1612 г. «*в замку Его К[о]рп[олевской] М[и]лл[о]сти Менским*» для «*фундованого заложеня*» саб-

раліся «врадники земские, дворные, рыцарство, шляхта, обыватели так воеводства и повету Менского яко и иных земель и поветов Великого Князства Литовского», якія не пажадалі прымаць уніі і «на кгрунтех наших шляхецких» заклалі «ц[е]рков и манастыр памешькане законников то ест чернѣцов <...> под бл[а]гословенством и послушенством звыклого пастыра нашего светешного отца Патриархи Константинопольского <...> где теж <...> школу заложилисмо и в ней людей ученых ховати одностаине позволилисмо». Сярод 52 фундатараў быў і Аляксандр Косаў, які паставіў сваю пячатку і падпісаўся па-польску: «*Alexander Kosow ręką swą*»⁴⁹. Мітрапаліт Макарый Булгакаў, які, спаслаўшыся на зборнік «Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии», згадаў пра гэты факт і дзеля важнасці падзеі назваў Косава разам з некаторымі іншымі фундатарамі менскай царквы Пятра і Паўла князем⁵⁰, магчыма, бачыў які-небудзь дакумент, дзе памянэны Аляксандр Косаў, карыстаючыся княжаскім паходжаннем маці, не па канону падпісаўся князем, але з прыведзенага ў зборніку дакумента гэтага не бачна.

У 1630 г Аляксандр Косаў-Юдзінскі цяжка захварэў і напісаў духоўны тэстамент, які быў актыкаваны ў кнізе Віцебскага земскага суда ў 1641 г. ужо пасля яго смерці⁵¹. З гэтага тэстаменту можна даведацца, што Аляксандр сваёй жонцы Ганне Федзюшкоўне завяшчаў сваю маёмасць Будавець і Голедзь, дзвюм дочкам Марыне і Кацярыне запісаў «посагу по двесте копъ грошей литовских», а непаўнагадовага сына Яна загадаў жонцы аддаць «до школы, даючы ему з маетностий моих Будовеста и Голеди всякую живность»⁵². Калі судзіць па апублікаваных дакументах сярэдзіны XVII ст., Аляксандр, як і яго бацька Рыгор, двойчы браўся шлюбам, бо яго сыны Сцяпан, Леў і Астафей, яўна старэйшыя за Марыну, Кацярыну і Яна, у 1634 г. прадалі Аляксандру Сапегу маёнтак Быкава, што калісьці дастаўся Аляксандру Косаву ад маці, і ў гэты ж год дзялілі межы маёнтка Непароты⁵³.

Такім чынам, калі ў 1647 г. пляменнік Аляксандра Рыгоравіча Косава епіскап мсціслаўскі, аршанскі і магілёўскі Сільвестр Косаў вылучыўся на пасаду праваслаўнага кіеўскага мітрапаліта, у яго асобе перад царкоўнымі іерархамі прадстаў не толькі самы таленавіты і адукаваны сярод іх чалавек (аўтар некалькіх кніг багаслужбовага і іншага прызначэння, галоўны дарадца папярэдніка на мітрапаліцкай кафедры Пятра Магілы), але і шляхціч, дзед якога Рыгор Канстанцінавіч быў пароднены з князямі Лукомскімі, што выводзілі сябе, паводле згадкі М. Карамзіна, ад «племени Владимирова»⁵⁴.

¹ Войніч І. Я. Творчасць Сільвестра Косава ў літаратурным працэсе на Беларусі 30-х гг. XVII ст. Аўтарэферат дысертатыі на атрыманне вучонай ступені кандыдата філалагічных навук. Мн., 2002.

² Документы, относящиеся к истории белорусской церкви [Примечание] / [Подг.: К. Говорский] // Вестник Юго-Западной и Западной России. 1862, год 1. Т. 2, ноябрь. С. 53; Белявский Н. Р. Сильвестр Коссов — митрополит Киевский // Литовские епархиальные ведомости. Вильно, 1872. С. 245—246; Ісіченко Ю. А. Кіэво-Печерський патерик у літаратурному працэсе кінца XVI — пачатку XVII ст. на Украіні. Київ, 1990. С. 59.

³ Войніч І. Сільвестр Косаў: погляд зблізку // Літаратура і мастацтва. 1992. 28 жніўня. С. 16; Войніч І. Гісторыя і лёс. Да партрэта беларуска-польскага пісьменніка XVII ст. Сільвестра Косава // Паланістыка: 36. навук. арт. / Рэд., склад., выд. А. К. Кіклевіч. Мн., 1999. С. 122—129.

⁴ Административно-территориальное устройство БССР. Мн., 1985. Т. 1. С. 254.

⁵ Макарий митр. История Русской Церкви. М., 1996. Кн. 6. С. 225.

⁶ Литовская Метрика. Книга записей 9. (1511—1518). Vilnius, 2002. P. 277.

⁷ Boniecki A. Herbarz Polski. Cz. I. Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich. Warszawa, 1907. T. XI. S. 334.

⁸ Urzędnicy dawnej Rzeczypispolitej XII—XVIII wieku. T. XI. Urzędnicy centralni i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV—XVIII wieku. Spisy / Oprac. H. Lulewicz i A. Rachuba. Poznań, 1994. S. 160; Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy. T. I. Województwo Wileńskie XIV—XVII wiek / Pod red. A. Rachuby. Warszawa, 2004. S. 728.

⁹ Литовская Метрика. Книга записей 12. (1522—1529). Vilnius, 2001. P. 526—527.

¹⁰ Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кн. 523. Кн. публічных спраў 1 / Падрыхт.: А. І. Груша, М. Ф. Спірыдонаў, М. А. Вайтовіч. Мн., 2003. С. 159.

¹¹ Там жа. С. 50.

¹² Литовская Метрика (1540—1541). 10-я книга судных дел. Vilnius, 2001. P. 526—527.

¹³ Литовская Метрика. Книга записей 51 (1566—1574). Vilnius, 2000. P. 316—317.

¹⁴ Литовская Метрика. Книга записей 12 (1522—1529). P. 234—235.

¹⁵ Сагановіч Г. М. Вайна Маскоўскай дзяржавы з Вялікім княствам Літоўскім 1512—22 // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Мн., 1994. Т. 2. С. 187—188.

¹⁶ Herold Polski czyli przewodnik heraldyczny Polski. Herbarz szlachty Witebskiej / Red.: F. Piekosiński. Kraków, 1898. S. 52.

¹⁷ НГАБ. Ф. 1751. Воп. 1. Спр. 2. Арк. 322 адв.

¹⁸ Перапіс войска вялікага княства Літоўскага 1528 года. С. 47, 49, 156.

¹⁹ Беларускі архіў. Том II. (XV—XVI ст.) / [Рэд. і склад. З. Даўгяла]. Менск,

1928. С. 20, 34, 38, 41, 62, 72, 79, 80, 82—84, 98.

²⁰ Там жа. С. 21, 31, 34, 65, 102—105.

²¹ Там жа. С. 20.

²² Заяц. Ю. Глябовічы // *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*. Мн., 1996. Т. 3. С. 53; *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego*. S. 654.

²³ Boniecki A. *Herbarz Polski*. S. 334.

²⁴ Любавский М. К. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства // *Чтения в обществе истории и древностей Российских*. М., 1892. Кн. 3. С. 249.

²⁵ НГАБ. Ф. 1751. Воп. 1. Спр. 3. Арк. 120 адв.

²⁶ Там жа. Арк. 121 адв.

²⁷ Вяроўкін-Шэлюта У. Маршалак // *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі*. Мн., 1999. Т. 5. С. 83

²⁸ НГАБ. Ф. 1751. Воп. 1. Спр. 2. Арк. 243 адв. — 244 адв.

²⁹ Историко-юридические материалы, извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской / Под. ред. Д. И. Довгялло. 1901. Вып. 31. Акты Витебского Земского суда. С. 24—30. Гл. далее: ИЮМ.

³⁰ Там жа. С. 3, 5, 9, 15, 17, 20, 23—24, 31; НГАБ. Ф. 1751. Воп. 1. Спр. 1. Арк. 11 адв., 54 адв., 69, 119, 121; НГАБ. Ф. 1751. Воп. 1. Спр. 2. Арк. 322—323 і інш.

³¹ ИЮМ. Вып. 31. С. 35, 37, 66—70 і інш.

³² ИЮМ. 1891. Вып. 21. С. 499.

³³ Витебская старина / Сост. и изд. А. Сапунов. 1883. Т. I. С. 526.

³⁴ ИЮМ. Вып. 21. С. 499.

³⁵ ИЮМ. 1894. Вып. 25. С. 348.

³⁶ НГАБ. Ф. 1751. Воп. 1. Спр. 2. Арк. 322 адв. — 323.

³⁷ Там жа. Арк. 260 адв. — 261 адв.

³⁸ Там жа. Арк. 320 адв. — 321.

³⁹ НГАБ. Ф. 1751. Воп. 1. Спр. 3. Арк. 11—12, 86—89; 141 адв. — 142.

⁴⁰ Там жа. Арк. 88.

⁴¹ НГАБ. Ф. 1751. Воп. 1. Спр. 7. Арк. 70 адв.

⁴² Wolff J. *Kniaziowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku*. Warszawa, 1895. S. 213.

⁴³ Strykowski M. *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*. Warszawa, 1846. T. 2. S. 155.

⁴⁴ Беларускія летапісы і хронікі / Уклад. У. Арлова. Мн., 1997. С. 118.

⁴⁵ Чаропка В. *Імя ў летапісе*. Мн., 1994. С. 288; Богуславский В. В. *Держава Руриковичей*. Тула, 1994. Т. 1. С. 112.

⁴⁶ Wolff J. *Kniaziowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku*. S. 223.

⁴⁷ ИЮМ. 1892. Вып. 23. С. 488.

⁴⁸ НГАБ. Ф. 1751. Воп. 1. Спр. 7. Арк. 69—70 адв.

⁴⁹ *Собрание древних грамот и актов городов Минской губернии, православных монастырей, церквей и по разным предметам*. Мн., 1848. С. 111—114.

⁵⁰ Макарий митр. История Русской Церкви. Кн. 6. С. 225.

⁵¹ ИЮМ. 1895. Вып. 26. С. 97—100.

⁵² Там же. С. 99.

⁵³ Там же. 1892. Вып. 23. С. 488.

⁵⁴ Карамзин Н. М. История государства Российского: Репринт. воспроизведение изд. 5-го, выпущ. в 3 кн. С прил. «Ключа» П. М. Строева. М., 1989. Кн. 2. Т. 6. С. 150.

Козлов В. Л.

ИЗ ИСТОРИИ СТАРОДОРОЖСКОГО ЛЕСОПИЛЬНОГО ЗАВОДА (1894—1917 гг.)

История каждого государства всегда интересна событиями, людьми, известными достопримечательностями: городской застройкой, отдельными дворцами, храмами, а также производственными предприятиями. При просмотре энциклопедии у читателя может сложиться впечатление, что в старые времена Беларусь не обладала какими-нибудь известными в Европе ремесленными цехами, позднее мануфактурами, фабриками, заводами. Наша статья позволит, хоть в малом, восполнить этот пробел. Беларусь, как край лесов и озер, издревле была местом, где действовали деревообрабатывающие предприятия. Одним из таких являются лесопильный и фанерный заводы в Старых Дорогах.

Это поселение впервые упоминается с 1524 г. как село Глуской волости Бобруйского староства Минского воеводства. Собственность князей Гольшанских, Хадкевичей, Олельковичей. С конца XVI в. — местечко на Слуцко-Бобруйском тракте, в 1668 г. Старые Дороги насчитывали 34 двора¹. С начала XVII в. — собственность кн. Радзивиллов, с 1793 г. — в составе Российской империи, с 1820 г. — собственность кн. Витгенштейнов, с 1846 г. находилось в государственном владении, с 1861 г. — селение Новодорожской волости Бобруйского уезда. В 1886 г. в Старых Дорогах была почтовая станция, в 40 дворах проживало 271 человек².

С 1896 г. западнее Старых Дорог была основана одноименная железнодорожная станция Либаво-Роменской железной дороги, вокруг которой в начале XX в. формируется новое поселение. Оно и положило начало современному городу Старые Дороги. В 1897 г. здесь были основаны лесопильный и фанерный заводы, с 1914 г. открылось народ-

ное училище. В 1904 г. на лесопильном заводе работало 45 человек, фанерном — 160. В 1917 г. в Старых Дорогах насчитывалось около 2 000 человек и 154 двора³.

Сегодня Старые Дороги — небольшой, красиво устроенный город с 12 000 населением, находящийся в 148 км от Минска по автодороге Бобруйск — Слуцк. Имеет железнодорожную станцию на линии Барановичи — Осиповичи. Здесь работают предприятия: маслозавод, хлебозавод, механический завод, цех безалкогольных напитков, швейная фабрика, хозяйственное управление «Стародорожский лесхоз».

Промышленное развитие Российской империи, в состав которой входила Беларусь, в конце XIX в. затронуло и Старые Дороги. Пореформенная Беларусь в то время располагала значительными внутренними водными путями, грунтовыми дорогами. Отсюда вывозилось много леса на юг державы (Киев, Кременчуг, Полтава) и за границу (Тильзит, Мемель, Кенигсберг, Данциг).

Развитие капитализма требовало роста путей сообщения. Поэтому правительство, заинтересованные помещики, купцы, а также промышленники приступили к строительству железных дорог, направление которых во многом определялось старыми торговыми путями хлебных, лесных и других грузов из центральных районов Российской империи в Западную Европу. Развитие железнодорожного строительства содействовало развитию сельского хозяйства, росту фабрично-заводской промышленности, торговли, городов. В 1897 г. на лесозаготовках и в химической переработке древесины по Беларуси было занято 19 300 человек, что составляло 8,4 % от общего числа рабочих в этой сфере по империи. Население Беларуси по общероссийской переписи составляло 5,1% от общей численности. Только на заготовках и вывозке леса в Минской губернии работало 67400 человек. Значительная доля в валовой продукции данной отрасли принадлежала лесопильно-фанерной.

Лесопильные предприятия в Беларуси были лучше развиты в лесных районах Минской и Могилевской губерний. Строительство железных дорог позволило лесопильным предприятиям увеличить количество добываемого леса, а также постепенно налаживать выпуск более качественной продукции⁴. Поэтому в Старых Дорогах, богатейшем лесами месте, через которое прошла железная дорога, дававшая возможность вывоза древесины на продажу, и были созданы лесопильный и фанерный заводы.

Из протокола строительного отделения известно, что основателями стародорожских заводов стали Санкт-Петербургский купец 1-й гильдии Моисей Ельев Поляк, проживавший в Минске по Преображенской

улице (теперь ул. Интернациональная), и минский купец 1-й гильдии Елья Бениаминов Вейсбрем, проживавший в Минске по Богадельной улице (сейчас ул. Комсомольская)⁵.

13 апреля 1899 г. Поляк и Вейсбрем представили минскому губернатору прошение, желая получить разрешение на устройство электрического освещения двум лесопильным заводам, построенным ими при станции Старые Дороги и разъезде Фаличи Осиповичской ветви Либаво-Роменской железной дороги для эксплуатации своего леса, купленного на сруб в Житинской даче (в настоящее время — д. Житин Драгичинского с/с Осиповичского р-на Могилевской обл.) у землевладельца, статского советника Матвея Яковлевича Дарагана⁶.

Из протокола присутствия Минского губернского правления по строительному отделению от 14 июля 1894 г. точно известно, что датой открытия лесопильного завода считается 1894 г.

Можно предположить, что построенный завод и послужил толчком к строительству 39 верст узкоколейной железной дороги Осиповичи — Старые Дороги, завершившемуся в 1896 г. В 1915 г. линия была продлена до Слуцка, по некоторым сведениям по этому пути вывозили более чем на 5 млн. пудов лесоматериалов в год⁷.

В 1898 г. купцы Поляк и Вейсбрем предоставили технический проект о постройке парового лесопильного завода при ст. Фаличи разъезда Либаво-Роменской железной дороги⁸. 13 апреля 1899 г. те же купцы обращаются с прошением к Минскому губернатору о разрешении установить устройства электрического освещения на двух лесопильных заводах, построенных ими при станции Старые Дороги и разъезде Фаличи Осиповичской ветви Либаво-Роменской железной дороги⁹.

Из губернского правления прошение пошло в Минское городское полицейское управление, в котором ответили, что в Строительное отделение губернского правления, согласно требованию циркуляра Техническо-строительного комитета, дополнительно к прошению следует еще представить технические данные по устройству электрического освещения¹⁰.

В ноябре 1899 г. губернное правление снова запросило сведения о наличии электрического освещения на лесопильных заводах Поляка и Вейсбрема в Старых Дорогах и Фаличах. В этом же году Банкирская контора Поляка и Вейсбрема предоставила в Минское губернское правление на утверждение «два плана на устройство электрического освещения на наших лесопильных заводах в Старых Дорогах и Фаличах»¹¹. В связи с неуплатой просителями установленных законом пошлин, прошение было оставлено без рассмотрения.

Не дожидаясь чиновничьей волокиты, предприимчивые Поляк и Вейсбрем все же решили самовольно установить электрическое освещение на лесопильных заводах в Старых Дорогах и Фаличах, о чем указывалось в циркуляре Министерства внутренних дел от 22 июня 1892 г. Минское губернское правление предписало Приставу 3-го стана Бобруйского уезда обязать Поляка и Вейсбрёма «исходатайствовать разрешение на устройство электрического освещения и привлечь их к ответственности за самовольное устройство». Полиция, с которой, видно, купцы как-то договорились, каких-либо запретных мер или санкций не стала принимать. Только 27 июня 1900 г. им окончательно разрешили установить электрическое освещение на вышеупомянутых заводах. Обязательным пунктом было прописано, что в виду предположения вести наружные провода на протяжении нескольких десятков саженей, их необходимо будет предохранить от действия атмосферного электричества громоотводами¹².

Согласно опубликованным современным исследованиям М. Ф. Болбаса, в 1900 г. на лесопильном заводе в Старых Дорогах работало 180 человек, объем производства составлял 259 000 руб., с 1895 г. на производстве стала использоваться паровая машина. На заводе в Фаличах (лесопильное производство основано в 1898 г.) наибольший объем производства приходился на 1900 г., при численности рабочих в 32 человека и объеме производства 179 000 руб. В 1900 г. там также стала использоваться паровая машина¹³. К сожалению, из приведенных автором исследования данных невозможно узнать, из какого источника были извлечены эти сведения.

27 февраля 1902 г. старший фабричный инспектор подал рапорт в строительное отделение Минского губернского правления, где обязывал владельцев встроить каменную перегородку толщиной в 35 дюймов, которая отделяла бы котельное и рабочие помещения; в каменном помещении выслать пол из негораемого материала; окна и двери в самом помещении сделать отворяющимися наружу, провести «правильную и сильную» вентиляцию для устранения древесной пыли, вредно влияющей на здоровье. Кроме этого, инспектор считал, что на работу уже установленного ранее парового котла должно быть получено новое надлежащее разрешение¹⁴.

Рассмотренный проект признали удовлетворительным, однако было сделано замечание по толщине каменной стены, отделяющей паровое и рабочие помещения, которая по проекту должна быть в 1 1/4 аршина. В одобренном проекте Строительного Отделения губернского правления было записано следующее: «в паровичном помещении

пол был устроен из несгораемого материала, а окна и двери открывались наружу и чтобы в заводском помещении была устроена правильная и сильная вентиляция для устранения древесной пыли, о чем и сделать надпись на проект»¹⁵.

17 мая 1902 г. было составлено описание электрического освещения фанерного отделения лесопильного завода М. Поляка и Е. Вейсбрема в Старых Дорогах, из которого мы узнаем следующее: «Источником электричества служила динамо машина постоянного тока производства Германского электротехнического завода Ламайер и К^о во Франкфурте на Майне, развивающая 36 ампер при 110 вольт напряжения у зажимов машины.

Возбуждение электромагнитов совершалось посредством шунтовой обмотки. В ее цепи находился регулятор, с помощью которого регулировалось и поддерживалось напряжение электрического тока.

Динамо машина приводится в движение отдельной паровой машиной и делает 1500 оборотов в минуту.

Производимый динамо машиной электрический ток направляется по изолированным проводам 16 кв м/м поперечного сечения к распределительной доске из белого мрамора, находящейся в машинном отделении.

На распределительной доске помещены следующие аппараты и инструменты: 1 вольтметр до 125 вольт, 1 амперметр до 50 ампер, 1 однопальный выключатель на 40 ампер, 4 однопальных выключателя на 15 ампер, 4 двупальных предохранителя на 15 ампер, 1 бра с лампочкой накаливания для освещения доски.

От групповых предохранителей на распределительной доске ведут 4 магистрали для 6 ламп накаливания в 16 свечей, распределенных по заводу и 3 пар дуговых фонарей.

Внутри помещений провода состоят из изолированной медной проволоки прикрепленной к фарфоровым роликам на расстоянии 0,8 метра один от другого.

Обмотка провода состоит из бумаги и пропитанной оплетки.

При проходах сквозь стены или потолки проводники проложены в эбонитовых трубках в местах, где провода пропускаются из здания через стену на открытый воздух, провод проходит через фарфоровые воронки.

Вне помещений проложена голая медная проволока на фарфоровых изоляторах, прикрепленных посредством железных крюков к стенам здания и к деревянным столбам.

Все провода рассчитаны таким образом, чтобы потеря напряжения до последней лампочки не превышала 3 вольт и чтобы плотность тока соответствовала правилам безопасности электрических установок.

Лампы накаливания системы Эдисона, дуговые лампы производства Всеобщего Электрического Общества в Германии дифференциальные с продолжительностью горения в 16 часов при 6 амперах. Лампы соединены по две последовательно.

Фонари подвешены на кронштейнах, прикрепленных к деревянным столбам.

Опускание и поднимание фонарей совершается посредством стального гибкого каната, переброшенного через ролики и наматывающегося на железной лебедке»¹⁶.

28 августа 1903 г. Бобруйский уездный исправник Д. Бузаков написал рапорт, что на заводе случился пожар. Вот как это произошло: «16 сего августа в лесопильном заводе Старых Дорогах, Новодорожской волости, принадлежащем купцам Поляку и Вейсбрему, от неизвестной причины произошел пожар, которым истреблен деревянный дом, служивший помещением для рабочих, нигде не застрахованный, чем причинено убытка на сумму 1500 рублей. Дознание о сем Приставом 3-го стана препровождено Товарищу Прокурору по Бобруйскому уезду 23 августа»¹⁷.

Революционные события 1905—1907 гг. отразились и на Беларуси, где тоже произошли выступления рабочих. 16 мая 1905 г. в Старых Дорогах и Фаличах, по одним данным, прекратили работу 700 рабочих фанерной фабрики¹⁸, по другим — 400 человек¹⁹. По вызову владельцев этих предприятий — минских банкиров Поляка и Вайсбрема — в Старые Дороги были посланы 40 или 25 казаков и 2 роты солдат, квартирующих в г. Минске, 239-го пехотного Окского полка. Рабочие предъявили требования экономического характера, сводящиеся главным образом к улучшению их материального положения и урегулированию рабочего дня. Повода для репрессий не нашлось, 20 мая хозяева согласились сократить рабочий день до 10 часов и оплатить забастовочные дни²⁰.

По высочайшему Указу от 11 декабря 1905 г. рабочим было предоставлено право в 1906 г. участвовать в избрании выборщиков в губернское избирательное собрание по Минской губернии. В Бобруйском уезде на фанерной фабрике М. Поляка и Е. Вейсбрема в Старых Дорогах по списку фабрично-заводских и горно-заводских предприятий, а также железнодорожных мастерских на основании ст. 5, п. 2, та-

ких избирателей из числа рабочих мужского пола было 145 человек²¹. Однако, согласно поданному 6 ноября 1906 г. старшему фабричному инспектору Минской губернии прошению М. Поляка и Е. Вейсбрема, видно, что в список выборщиков в Государственную Думу внесено всего 85 человек²².

В феврале 1908 г. владельцы лесопильных заводов в Старых Дорогах и Фаличах М. Поляк и Е. Вейсбрем обратились к председателю Минской губернии по фабричным и горно-заводским делам с просьбой о разрешении «воспользоваться зимним временем для распиловки небольшого количества колод, <...> производить сверхурочные работы на заводах в Ст. Дорогах и Фаличах три раза в неделю с 7 час. вечера до 12 час. ночи: сроком до святой Пасхи (пасха 13 апреля, нерабочие дни пятница 11 и суббота 12 апреля)»²³. Мотивировкой этого решения была необходимость ускоренной вывозки древесины из леса, используя зимний санный путь. На заседании Минского губернского присутствия по фабричным и горно-заводским делам прошение купцов утвердили. Из этого решения можно узнать детали и особенности производства: «Завод при разъезде Фаличи имеет 19 постоянных рабочих; завод оборудован паровым котлом, паровой машиною, двумя лесопильными рамами, несколькими циркулярными пилами; завод освещается электричеством, стоимость завода с оборудованием до 35000 рублей, годовой оборот до 119 700 рублей; завод при м. Старые Дороги имеет до 45 постоянных рабочих, оборудован двумя паровыми котлами и несколькими лесопильными рамами и циркулярными пилами; завод освещается электричеством; стоимость завода с оборудованием до 45000 рублей, годовой оборот до 243 000 рублей»²⁴.

Но вскоре завод в Старых Дорогах постигло несчастье. В ведомости о происшествиях в Минской губернии за первую половину июля 1908 г. сказано: «В Бобруйском уезде, в поселке Старых Дорогах, 6 июля, пожаром происшедшим от искры кочегарки уничтожены: фанерный завод Поляка и Вейсбрема, со складами и заготовленным материалом, Почтовое отделение, Народное училище, пять железнодорожных жилых сооружений, а также двадцать домов, принадлежавших фирме Поляка-Вейсбрема. Убытка понесено на сумму 730000 руб. Сгоревший завод с другими постройками был застрахован в 270 000 руб.»²⁵. В другом документе — списке разрешенных к устройству промышленных заведений в уездах Минской губернии: Борисовском, Бобруйском, Игуменском и Слуцком за период времени с 1899 г. по август месяца 1908 г. — также можно прочесть, что «фанерное отделение при лесопильном заводе М. Поляка и Е. Вейсбрема при ст. Старые Дороги Ли-

баво-Роменской железной дороги Бобруйского уезда, в настоящее время промышленное заведение не существует, т. к. сгорело 6 июля 1908 г.»²⁶.

Перед революционными событиями 1917 г. завод в Старых Дорогах, судя по всему, был восстановлен. В донесении фабричного инспектора за 1917 г. вышестоящему губернскому начальнику сказано:

1) на заводе Поляка и Вейсбрема в Фаличах: с 10 апреля по взаимному соглашению введен 8-часовой рабочий день без уменьшения платы.

2) на заводе Поляка и Вейсбрема в Старых Дорогах: введен 8-часовой рабочий день и ввиду работ на оборону по 2 часа сверхурочных работ с полуторною платою²⁷.

Часть заводских корпусов в Старых Дорогах сохранилась и стоит по сей день. В них располагаются лесопильня, дом быта и коммерческие структуры.

---

¹ Путеводитель по городам и районным центрам Республики Беларусь / Сост. А. Варивончик и др. Мн., 2004. С. 114; Насевіч В. Л. Старыя Дарогі // Беларуская энцыклапедыя: у 18 т., Мн., 2002. Т. 15. С. 166.

² Калешка А., Насевіч В. Старыя Дарогі // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т., Мн., 2001. Т. 6. С. 413.

³ [Автор не указан] Старые Дороги // Белорусская ССР: Краткая энциклопедия: в 5 т. Мн., 1979. Т. 1. С. 685; Якімовіч Ю. А., Самбук С. Ф. Старыя Дарогі // Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва: у 5 т. Мн., 1987. Т. 5. С. 121; Лукін В. С. Старадарожчына ў канцы XIX — пачатку XX ст. / Памяць: Гісторыка дакументальная хроніка Старадарожскага раёна. Мн., 1998. С. 58; Алфавитный указатель владельцев фабрик и заводов. Перечень фабрик и заводов / [Под ред. В. И. Михайловского и Н. П. Ланговаго]. СПб., 1897. С. 272—273; Документы и материалы по истории Белоруссии (1900—1917 гг.) / Под ред. В. Н. Перцева. Мн., 1953. Т. 3. С. 630, 800; Документы і матэрыялы па гісторыі Беларусі / пад рэд. Н. М. Нікольскага. Мн., 1940. Т. 2. С. 768, 770.

⁴ Болбас М. Ф. Промышленность Белоруссии. 1860—1900. Мн., 1978. С. 112.

⁵ НИАБ. Ф. 299. Оп. 1. Д. 729. Л. 87; [Яхимович С. М.] Весь Минск или Спутник по г. Минску. Мн., 1911. С. 10, 83.

⁶ НИАБ. Ф. 299. Оп. 5. Д. 1348. Л. 1.

⁷ Грыцкевіч А. П., Кулагін А. М. Старыя Дарогі / Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі: Мінская вобласць. Мн., 1987. Кн. 2. С. 216; Лукін В. С. Старадарожчына ў канцы XIX — пачатку XX ст. С. 57.

⁸ НИАБ. Ф. 299. Оп. 5. Д. 1348. Л. 1.

⁹ Там же.

- ¹⁰ НИАБ. Ф. 299. Оп. 5. Д. 1348. Л. 2.
- ¹¹ Там же. Л. 5—7.
- ¹² Там же. Л. 12—16.
- ¹³ Болбас М.Ф. Промышленность Белоруссии. 1860—1900. С. 298, 301.
- ¹⁴ НИАБ. Ф. 299, Оп. 5, Д. 1649, Л. 9.
- ¹⁵ Там же. Л. 10 об.
- ¹⁶ Там же. Л. 18—19 об.
- ¹⁷ НИАБ. Ф. 295, Оп. 1, Д. 7299, Л. 118.
- ¹⁸ Бич М. О. Рабочее движение в период революции 1905—1907 гг. // История рабочего класса Белорусской ССР / Ред. колл. П. Т. Петриков и др. Мн., 1984. Т. 1. С. 227.
- ¹⁹ Лукін В. С. Старадарожчына ў канцы XIX — пачатку XX ст. С. 58—59.
- ²⁰ Документы и материалы по истории Белоруссии (1900—1917 гг.). С. 410—411.
- ²¹ НИАБ. Ф. 311. Оп. 1. Д. 33. Л. 10.
- ²² Там же. Л. 36—37.
- ²³ НИАБ. Ф. 310, Оп. 1, Д. 16, Л. 24.
- ²⁴ Там же. Л. 28—29.
- ²⁵ НИАБ. Ф. 299. Оп. 1. Д. 7831. Л. 67 об.
- ²⁶ НИАБ. Ф. 311. Оп. 1. Д. 35. Л. 207.
- ²⁷ Документы и материалы по истории Белоруссии / Ред. колл. А. И. Азаров и др. Мн., 1954. Т. 4. С. 47, 62.

Лісейчыкаў Дз. В.

МАРАЛЬНЫ СТАН УНІЯЦКАГА КЛІРУ Ў БЕЛАРУСІ НАПЯРЭДАДНІ СКАСАВАННЯ УНІ (30-я гады XIX ст.)

24 лютага 1839 г. Полацкі царкоўны сабор прыняў пастанову пра зліццё уніяцкай царквы з праваслаўнай¹. Тым самым у Беларускіх і Літоўскіх губернях была скасавана Берасцейская царкоўная унія, якая праіснавала 243 гады. Гэта пастанова была працягам палітыкі русіфікацыі краю. Менавіта тады быў зачынены Віленскі ўніверсітэт, спынена дзеянне Статута Вялікага княства Літоўскага на землях Беларусі. Усё гэта зразумела — хто-хто, а Мікалай I лібералам ніколі не быў. Наадварот, менавіта пры ім Расія з падачы А. Герцэна пачалі называць «жандарам Еўропы», а размах прыгонніцтва, карупцыі і бюракратыі дасягнуў свайго апагею. Здзіўляе адно. Чаму большасць уніяцкіх святароў і абсалютная большасць прыхаджанаў (калі даваць веры афіцыйным паведамленням) практычна ніяк не адрэагавала на знішчэнне свайго веравызнання?

Даследчыкі гісторыі праваслаўнай царквы лаўры галоўнага ўз'яднальніка звычайна аддаюць Літоўскаму епіскапу Іосіфу Сямашку². Безумоўна, ён плённа і доўга працаваў, каб выхаваць сярод уніяцкага кліру тых маладых святароў, якія ляльна ставіліся да ідэі зліцця уніі з праваслаўем і былі гатовы прапагандаваць гэтую ідэю сярод вернікаў. Але хіба ж здолеў ён адзін са сваімі прыхільнікамі настолькі лёгка і хутка зліквідаваць унію, што ўжо ў 1863 г. усе заклікі Кастуся Каліноўскага (які выдатна разумеў сялянскую псіхалогію) да адраджэння уніяцкай царквы не знаходзілі больш-менш значнай падтрымкі? І гэта прытым, што толькі ў набажэнствах уніятаў выкарыстоўвалася беларуская мова, і на момант далучэння Беларусі да Расіі вялікая частка беларусаў спа-вядала уніяцтва.

Працуючы з дакументамі фонда «Беларуская грэка-уніяцкая духоўная кансісторыя за перыяд 1786—1839 гг.»³, якія захоўваюцца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусімы са здзіўленнем заўважылі, што з кожным наступным дзесяцігоддзем у фондах кансісторыі павялічвалася колькасць справаў пра пакаранні святароў «за вядзенне амаральнага вобраза жыцця». І гэта невыпадкова. Паступова вымалёўвалася карціна заняпаду маральнага стану уніяцкага кліру ў апошнія 10—15 гадоў існавання уніі. Дэградацыя і дэмаралізацыя, якія ледзь не віталіся з боку ўрада і Сямашкі, з'явілася прычынай таго, што аўтарытэт уніяцкай царквы моцна пахіснуўся, і вернікі пачалі цэлымі прыходамі (чаго не было яшчэ на пачатку XIX ст.) пераходзіць у праваслаўе альбо каталіцтва. Гэта значна аблегчыла ў далейшым і скасаванне уніі.

У новаадкрытых дакументах, якія ўводзяцца ў навуковы ўжытак упершыню, можна прасачыць, што адбывалася з беларускімі уніяцкімі святарамі ў 30-я гады.

У 1832 г. бабруйскі дэкан Вінцэнт Аржашкевіч склаў на імя полацкага біскупа Якуба Мартусевіча ведамасці аб маральных якасцях святароў падначаленага дэканату⁴. Насупраць прозвішча кожнага параха (святара) месціліся тры слупкі. У першым давалася ацэнка абазначэнасці святара ў хрысціянскай этыцы, у другім — узровень дасведчанасці ў рытуалах, у трэцім апісваліся паводзіны. Аржашкевіч ставіў адзнакі па трохбальнай сістэме: «добра», «сярэдне», «мала».

Усяго было адзначана 27 святароў. Узровень іх маральнай загартоўкі атрымаўся такі (падсумуем балы, умоўна прызначыўшы 3 балы за «добра», 2 — за «сярэдне» і 1 — за «мала»):

9 балаў (максімум) набралі 4 святары;

8 балаў — 11;

7 балаў — 9;

6 балаў — 2;

3 балы — 1 (на гэтага «святога айца» быў складзены рапарт і накладзена епітымія — пакаянне і тэрмін зняволення пры манастыры).

Варта разгледзець статыстыку ў іншым ракурсе:

добрыя паводзіны меў 21 святар;

дасведчанасць у рытуалах была добрай у 12;

хрысціянскую этыку добра ведалі 10.

Як бачым, найслабей парафіяльныя святары былі падкаваны тэарэтычна — не дужа ім даваліся біблейскія паняцці маралі. Затое на практыцы (прынамсі, калі верыць дэкану) прыкладам у паводзінах і стаўленні да бліжняга для сваіх прыхаджанаў былі амаль усе парахі.

Заганы ж былі самыя звычайныя: п'янства, распуста, абьякавае стаўленне да сваіх абавязкаў.

Дакументы сведчаць аб значным павелічэнні колькасці выпадкаў растраты царкоўных грошай, як гэта адбылося ў 1835 г. у Жыткавіцкай царкве Мазырскага павету, калі святар І. Завітневіч для ўласных патрэбаў скраў трохгадовыя ахвяраванні парафіянаў⁵. Прычым, траціліся грошы выключна на гарэлку альбо як тады гаварылі «горячие напитки». У Ігуменскім павеце нават склалася цэлая кампанія айцоў-выпівохаў і аматараў слабога полу. Рэй у гэтай кампаніі ў 1833—1836 гг. вялі святары Клінкоўскай і Перажырскай цэркваў С. Турчыновіч і Б. Мажэйка⁶.

Некаторыя пастыры дэградавалі да такога стану, што дазвалялі сабе брыдкасловіць нават падчас правядзення службы. Вэрхал разгарнуўся ў 1835 г. вакол святара Жодзінскай царквы Барысаўскага павету С. Мажэйкі⁷. Справа ў тым, што ён, трымаючы ў руках кубак для прычашчэння вернікаў, прылюдна назваў аднаго з сялянаў «скатом» і выгнаў з царквы. «Селянін да мяне няправільна падышоў», — тлумачыў пасля Мажэйка духоўнай камісіі.

Стараста адной з Бабруйскіх цэркваў Пашкоўскі аславіўся тым, што стварыў у горадзе і ваколіцах нешта накіштальт сеткі публічных дамоў. А паколькі ён быў шляхціцам і меў прыгонных, то дзяўчын для гэтых устаноў адбіраў са сваіх маёнткаў. А калі ягонаму непасрэднаму духоўнаму начальніку святару Беліновічу наскучыла глядзець на непрастойныя паводзіны падначаленага, то ён данёс пра «блудодзеяння» у кансісторыю. Але дасланая духоўная камісія высветліла, што і Беліновіч даволі часта карыстаўся паслугамі свайго візаві. На абодвух была накладзена епітымія. Прычым, асноўнае абвінавачанне грунтаваўся на

тым, што Пашкоўскі заклікаў сваіх наведвальнікаў не верыць у Бога, бо іншыя разбэшчаныя норавы уніяцкага святарства былі толькі на руку ўладам⁸.

Своеасаблівы рэкорд п'янства і распусты сярод уніяцкіх святароў паставіў адміністратар Гаравецкай царквы Барысаўскага павету Рафал Рэцкі (Riecki)⁹. Сяляне і сялянкі скардзіліся, што іх святар часта бывае п'яным, а на багаслужэнні ў п'яным стане прычащае вернікаў і хрысціць дзяцей. «Калі ён п'яны, то ад яго лепей уцякаць, бо ў яго тагды няма ніякай сарамоніі», — гаварыў у судзе гаравецкі селянін Тодар Юхновіч¹⁰.

«Праславіўся» Рэцкі не толькі і, нават, не столькі страшэнным п'янствам, а яшчэ й ледзь не маніякальнай распустай. Святар быў удаўцом, жыў адзін, да пэўнага часу гэта дапамагала хаваць ад людскога вока прыкрыя ўчынкі. А ўчынкі сапраўды былі «велічнымі». Высветлілася, што Рэцкі аднойчы схіліў да сужыцця дзвюх маладых служанак. Некаторы час на гэта асабліва не зважалі. Але праз тры гады, калі служанкі зацяжарылі і былі выгнаны, яны паскардзіліся на былога гаспадара ў Кансісторыю. У Гаравец прыехала камісія, і падчас следства высветлілася, што служанкі былі не адзінымі каханкамі Рэцкага. За некалькі гадоў яны яму наскучылі, і ён схіліў да сужыцця сваю сямнаццацігадовую выхаванку Агату, якую ўзяла ў дом яшчэ нябожчыца-жонка. Цяжарная Агата ў хуткім часе таксама была выслана з Гарыца да далёкіх сваякоў Рэцкага. Тады святар пачаў жыць са сваёй чатырнаццацігадовай пас-тушкай, сіратой, якая папрасіла прытулку ў гаравецкай плябаніі. Прытулак Рэцкі даў, але ледзь не праз тыдзень пасля вяртання з царквы, як звычайна п'яны, згвалціў дзяўчынку¹¹.

Камісія, ужо звыклая да падобных «справаў» гаравецкага святара, наклала на яго епітымю. Рэцкі быў шляхціцам, таму згвалтаванне ім сялянак тагачасны суд не зважаў за вялікае злачынства.

Цікава прасачыць далейшы лёс некаторых іншых 27 святароў з ведамасці бабруйскага дэкана. У 1838 г. на бабруйскага параха Язафата Вішнеўскага (7 балаў у 1832 г.) была накладзена епітымія на месячны тэрмін. У дакуменце пра яго засведчана: «Перед Новым [1838 — Дз. Л.] годом прибыл в Бобруйскую почтовую конную станцию, с неким младым человеком, и пробавил в оной при картежной игре целую ночь. Когда при расчете начал ссору, был выведен из комнаты с посрамлением его сана. В самый же день Нового года, удалившись от прихода, пробавил время беседованием, не отправляя богослужения как на Новый год, так и после оного в Воскресенье ни в своей приходской, ни же в другой церкви»¹².

Можна прасачыць маральнае падзенне яшчэ аднаго святара, Юстына Косткі. Зрэшты, ягоныя парафіяне, жыхары Бабруйска, скардзіліся на дэкана, быццам ён усе абвінавачванні прыдумаў (вышэй згадвалася пра самаўпраўства дэканаў). Але вось аб чым сведчыць справа, дзе маецца запыт духоўнага дэпутата пры Бабруйскім павятовым судзе Яна Шчасновіча і адказ самога Косткі:

«[Шчасновіч]:

Как из дела видно, что Вы прошедшего, 1833 года, августа числ последних находились недалеко от селения Голынки <...> без малейшего чувства пьяны. Тоже в уезде Игуменском в селении Мацеевичах дня 2-го февраля с некоею едучи женщиною в подобном же признаке обое были, и также в благородном и немаловажном доме будучи, при малейшем чувствии, ругали с последних слов находящихся там же лиц.

[Костка]:

В последних числах августа 1833 г. вовсе близ селения Голынки не был, а 2-го февраля текущего 1834 года действительно был в селении Мацеевичах с женою моею Феклою Костковой, от коих с ней же вдвоем и возвращались в Бобруйск, но не пьяны, а совершенно трезвы ибо жена моя вовсе даже горячих напитков не употребляет. Равным образом ни в каком благородном доме нигде ругательств не произносил, ибо подобных свойств характера не имею»¹³.

Мясцовыя ўлады збольшага папускалі разбэшчаным уніяцкім святарам. Суворыя выразкі выносіліся толькі ў крайніх выпадках, калі трываць было проста немагчыма. Стаўленне ж да прадстаўнікоў праваслаўнага кліру было куды больш пільным. Таму не варта здзіўляцца, што ў 30-х гадах XIX ст. пераход святароў-уніятаў у праваслаўе, які назіраўся раней, прыпыніўся. Уладам удалося штучна стрымаць яго, каб даць даспець таму працэсу «браджэння», што пачаўся ў шэрагах парахаў.

Дзесяць гадоў мэтанакіраванай палітыкі далі свой плён.

Своеасаблівая акцыя «чорнага піару» царскага ўрада ў 30-х гадах XIX ст., скіраваная на дыскрэдытацыю маральнага вобразу уніяцкага святарства і самой ідэі уніі (як чагосці незаконнага, не ад святых айцоў) цалкам атрымалася. Пасля 1839 г. частка разбэшчанага і дэзарыентаванага кліру прыняла праваслаўе, прынцыповыя апаненты маскоўскага Сіноду перайшлі ў каталіцтва. Зрэшты, гэта не спыніла адвечнага супрацьстаяння Захаду і Усходу: беларускае насельніцтва ў сваёй масе па-ранейшаму засталася прыналежным да дзвюх канфесій.

¹ Акты, издаваемые Виленскою Археографическою комиссиею. Вильна,

1889. Т. XVI. С. 138—140.

² Коялович М. О. Литовская церковная уния. СПб., 1859—1861. Т. 1—2.; Шавельский Г. Последнее воссоединение с православною церковью униатов Белорусской епархии (1833—1839 гг.). СПб., 1910.

³ НГАБ. Ф. 3245.

⁴ Там жа. Воп. 2. Спр. 108. Арк. 4—5.

⁵ Там жа. Воп. 4. Спр. 35. Арк. 2—6.

⁶ Там жа. Спр. 39. Арк. 1—4.

⁷ НГАБ. Ф. 3245. Воп. 2. Спр. 47. Арк. 6—8.

⁸ Там жа. Спр. 189. Арк. 3—7 адв.

⁹ У справе, нават у рускамоўных дакументах, падаецца спаланізаваны варыянт прозвішча святара — «Ржэцкі» (Rzecki). Але ў дакументах XVII ст. (НГАБ. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 42042) бачна, што ад пачатку гэты род называўся Рэцкім.

¹⁰ НГАБ. Ф. 3245. Воп. 2. Спр. 29. Арк. 8.

¹¹ Там жа. Арк. 10.

¹² НГАБ. Ф. 3245. Воп. 2. Спр. 108. Арк. 233—233 адв.

¹³ Там жа. Арк. 115—115 адв.

Сліж Н. У.

СПРАВА АБ ПАБУДОВЕ КАПЛІЦЫ-ПАХАВАЛЬНІ Ў ПОРАЗАВА

Традыцыя пахавання прадстаўнікоў вышэйшага саслоўя Вялікага княства Літоўскага ў касцёлах і цэрквах пачалася з XIV ст., і ў хуткім часе ўжо набыла масавы характар. У XIX — пач. XX ст. дадзеная традыцыя трансфармавалася ў стварэнне фамільных і асабістых могілкаў каля касцёлаў ці цэркваў. Сярод іх можна адзначыць пахаванні ў Гродзенскай вобласці: Мікульскіх, Далінскіх і іншых каля Георгіеўскага касцёла ў Крамяніцы-Дольнай, Ельскіх, Калупайлаў, Тарасевічаў каля касцёла Міхаіла Архангела ў Гнезна, Камянцоў каля касцёла Св. Ганны ў Лунне, Пратасовічаў і іншых каля касцёла ва Усялюбе. Такіх пахаванняў у Беларусі на сённяшні дзень захавалася даволі многа. У азначаны перыяд таксама назіралася тэндэцыя пабудовы капліц-пахавальняў. Напрыклад, яны з'явіліся ў Міры, Уздзе, Гродне і іншых мясцінах. З агульнай тэндэнцыі вынікала: пабудова капліцы ў Поразава (Гродзенская вобласць, Свіслацкі раён) — заканамерная з'ява для свайго часу.

Справа аб пабудове капліцы-пахавальні ў Поразава знаходзіцца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі ў Гродна. Адметнасць справы ў тым, што ў ёй прадстаўлены ўсе этапы праходжання даку-

ментаў у разнастайных чыноўнічых канцылярыях Расійскай Імперыі для атрымання якога-небудзь дазволу (у дадзеным выпадку — капліцы). У справе захоўваюцца толькі арыгінальныя дакументы, у ёй 19 аркушаў фармата А4. Асабліваю цікавасць прадстаўляюць чарцёж і план капліцы.

Першы дакумент дадзенай адзінкі захавання, які і распачаў цэлую справу, — прашэнне дваранкі Марыі Яраславаўны Бутаўт-Андрайковіч²:

*Его Превосходительству
господину Гродненскому Губернатору
Дворянки Марии Яраславовны
Буттовт-Андржейкович,
проживающей в имении Горностаевичи
Волковысского уезда*

Прошение.

Имею честь просить Ваше Превосходительство разрешить постройку часовни на кладбище в местечке Порозов Волковысского уезда на фамильном склепе (усыпальнице) семьи Буттовт-Андржейковичей, где похоронены уже мои родители, с правом совершения в означенной часовне один раз в месяц заупокойной литургии (траурной мессы) по обряду римско-католической церкви. Подробную смету и 2 экземпляра проекта плана при часовне при сем представляю.

г. Гродно, марта 22 дня, 1903 год

(подпись М. Я. Буттовт-Андржейкович)³

Дакумент зафіксаваны ў канцылярыі 29.03.1903 г. Ён дае інфармацыю пра імкненне дваранкі М. Я. Бутаўт-Андрайковіч пабудаваць капліцу над могілкамі продкаў. З яго становіцца вядома, што бацькі ўжо пахаваны на могілках у мястэчку Поразава. Планавалася, што капліца будзе выкарыстоўвацца не як увесь час дзейнічаючы касцёл, а толькі для памінальнай імшы. Крыніца паказвае захаванае ў шляхецкім асяроддзі з мінулых стагоддзяў жаданне хаваць продкаў у сямейнай крышце. Як вынікае з дадатковых дакументаў, да заявы далучаны толькі план, а каштарыс адсутнічае, хоць ён узгадваецца ў іншых месцах справы. Праект пабудовы быў зроблены грамадзянскім інжынерам А. Клінгам, далей даволі неразборлівы подпіс з датай 6 студзеня 1902 г.⁴ Ён складаецца з чарцяжа-плана сутарэння і першага паверху і планаў фасаду, разрэзу і вонкавага фасаду. З гэта дакумента зразумела, што капліца складалася з дзвюх частак: крытты і памяшкання для набажэнстваў. Кожная з іх мела асобны ўваход. Крыпта знаходзілася пад капліцай. Да скляпенняў вяла лесвіца з 14 прыступак. Над ёй было два акны

і два акны ў самой крышце. Над лесвіцай знаходзіўся калідор у выглядзе пяціграннай фальшаванай апсіды. Перад уваходам у капліцу быў ганак, да якога вялі чатыры прыступкі. Пабудова мела двухсхільны дах з каталіцкім крыжам над уваходам. Унутры памяшкання — чатыры акны, насупраць увахода — алтар. Выгляд алтара ўявіць даволі складана. Ён паказаны з боку, складаецца з дзвюх частак. Алтарная кампазіцыя ўвечана крыжам. На вокнах і дзвярах планавалася выкарыстаць чугунныя рашоткі. Паводле плана можна адзначыць, што капліца спраектавана даволі зручна, кампактна, функцыянальна, стылёва і густоўна. Яна не перанасычана архітэктурнай аздобай.

Цікавае выклікае асоба Марыі Яраславаўны Бутаўт-Андрайковіч (1852—1933), аўтаркі дадазенай заявы. Яна паходзіла са шляхецкага роду Бутаўт-Андрайковічаў, які пражываў на Ваўкавышчыне і меў там уладанні. М. Я. Бутаўт-Андрайковіч была знакамітай мастачкай, якая працавала ў галіне гістарычнай карціны, жанравага, рэлігійнага і партрэтнага жывапісу. Яе творы зараз захоўваюцца ў Польшчы⁵.

Прашэнне, адрасаванае гродзенскаму губернатару, прайшло цэлы шэраг інстанцый. З канцылярыі губернатара пад грыфам сакрэтна было накіравана прадпісанне ваўкавыскаму спраўніку⁶. Ён павінен быў высвятліць адносіны М. Я. Бутаўт-Андрайковіч да рускага праваслаўнага насельніцтва; які склад насельніцтва па веравызнанню на дадзенай тэрыторыі; ці не нагадвае месца пабудовы аб якой-небудзь антыўрадавай падзеі (магчыма, маецца на ўвазе паўстанне 1863—1864 гг.) і ці ўвогуле ёсць неабходнасць у пабудове капліцы. Гэтыя пытанні паказваюць, што справа мела не толькі рэлігійны, але і палітычны характар. З рапарту ваўкавыскага спраўніка стала вядома, што М. Я. Бутаўт-Андрайковіч мела ў валоданні 800 дзесяцін зямлі; ваража ставілася да праваслаўнага насельніцтва і да расійскіх уладаў. Ён лічыў, што пабудова капліцы будзе небяспечнай для праваслаўнага насельніцтва, а таксама гэта немэтазгодна з-за таго, што ў 200 кроках ад запланаванага месца пабудовы знаходзіцца касцёл (маецца на ўвазе Міхайлаўскі касцёл 1825—1828 гг.).⁷ З папярэдніх звестак мясцовы чыноўнік зрабіў выснову, што будаваць капліцу не мае сэнсу як па палітычных, так і па рэлігійных матывах.

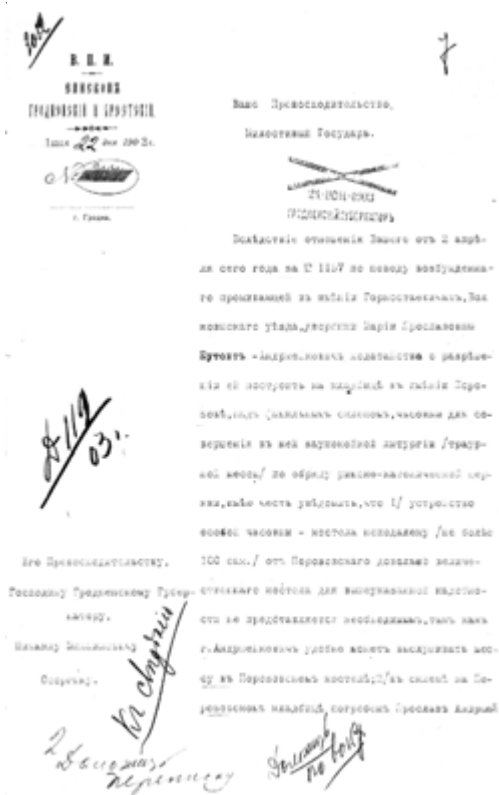
Пасля запыт быў накіраваны да гродзенскага і брэсцкага праваслаўнага епіскапа Іякіма. Ад яго, у сваю чаргу, пайшоў ліст (ад 22 чэрвеня 1903 г.), адрасаваны гродзенскаму губернатару Міхаілу Міхайлавічу Асаргіну. Гэты друкаваны на машынцы дакумент яскрава паказвае ўсю ўнутраную сутнасць палітыкі расійскага царызму. Як бачна з

надпису на лісце ад руки — «к сведению», — да справы ўзвядзення капліцы адказныя чыноўнікі аднесліся даволі сур'ёзна. Епіскап называе шэраг прычын, каб не дапусціць будовы капліцы.

Па-першае, у Поразаве каля могілак ужо знаходзіцца касцёл, дзе можна праводзіць імшу.

Па-другое, у склепе пахаваны бацька Марыі Яраслаў Бутаўт-Андрайковіч, і як удзельнік паўстання 1863—1864 гг., разглядаўся палітычна ненадзейнай асобай, нават разам з сям'ёй быў сасланы ў Сібір. Толькі пасля палітычнай амністыі ён змог вярнуцца ў Гарнастаевічы, дзе і дажыў свой век. Там жа на некалі уніяцкіх могілаках пахаваны дзяды Бутаўт-Андрайковічаў. Могілкі больш аддаленых продкаў роду, што былі праваслаўнага веравызнання, знаходзіліся ў Астроўна Слонімскага павета.

Па-трэцяе, у маёнтку, як можна прачытаць у лісце епіскапа, «крепок дух латинства». Царкоўны служба, ахоўваючы праваслаўную рускую дзяржаўнасць, бядуе, што Бутаўт-Андрайковічы набіраюць служачых з прадстаўнікоў каталіцкага веравызнання; што сям'я часта, асабліва ў траўні месяцы, звонам збірае на агульную службу каталікоў, а гэта вельмі непрыемна для праваслаўных. І такая традыцыя асабліва моцна падтрымліваецца сёстрамі Андрайковічамі. Таму, падсумоўвае епіскап Іякім, з'яўленне тут капліцы

«Справа» М. Я. Андрайковіч

толькі ўзмацніць прапаганду каталіцызму. Вызначаныя ім прычыны для абгрунтаванай забароны будаўніцтва маюць як рэлігійны, так і палітычны характар.

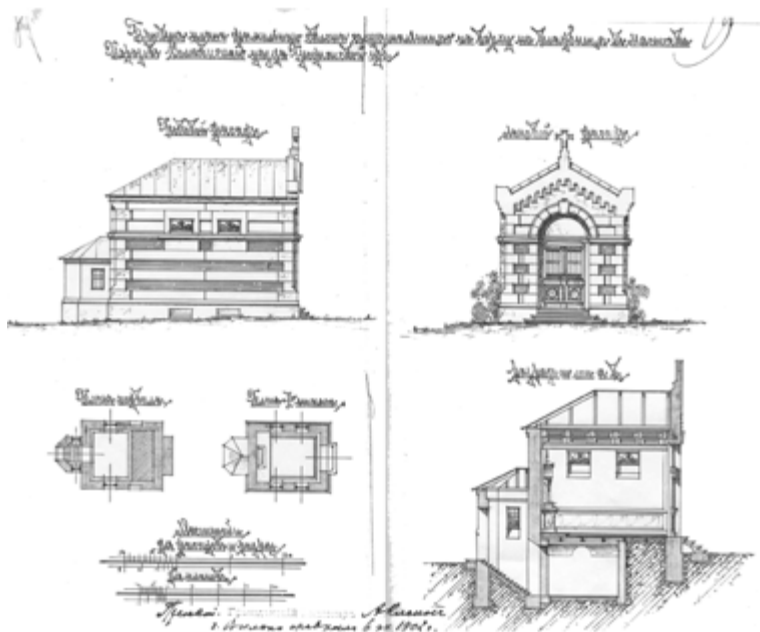
Паўстанне, якое адбылося каля 40 год таму, яшчэ выклікала страх у службаў царызму нават на пачатку XX ст. Капліца над магілаю ўдзельніка паўстання стварыла б адметнасць пахавання, а гэта не ўкладвалася ў ідэалагічную канцэпцыю расійскіх уладаў.

У дакуменце прыводзяцца аргументы на карысць дазволу будаўніцтва капліцы. Па-першае, гэта ўсё ж ушаноўвае памяць продкаў. Па-другое, не дае падстаў для абвінавачвання ў неаб'ектыўнасці ўлад. Зыходзячы з вышэйпрыведзенага, епіскап не бачыў перашкод для пабудовы капліцы. У лісце адзначана, што капліца па памерах не перавысіць плошчу, якую займаюць могілкі продкаў, да таго ж яна абароніць пахаванне. Уваходныя дзверы павінны быць шклянымі з металічнымі кратамі, і такім чынам, у пабудове можна будзе служыць імшу, адначасова назіраючы — ці не збіраюцца там пабочныя асобы⁷.

Ліст епіскапа добра адлюстроўвае сітуацыю, якая скалася вакол пабудовы капліцы. Царкоўны іерарх, па сутнасці, супраць пабудовы капліцы прывёў больш моцныя аргументы, чым за яе пабудову. Відавочна, што ён быў не зацікаўлена ў распаўсюджванні і ўмацаванні каталіцызму. Тым не менш, епіскап Іякім даў згоду на пабудову капліцы. Дакумент даволі інфарматыўны. Ён добра паказвае палітычную сітуацыю, стаўленне царкоўных і дзяржаўных улад да рэгіёна. У справе таксама можна знайсці звесткі пра шляхецкі род Андрайковічаў: месцы пахавання продкаў, удзел сям'і ў палітычных падзеях сярэдзіны XIX ст., стаўленне сяцёр да расійскіх уладаў.

11 жніўня 1903 г. генерал-лейтэнант у лісце гродзенскаму губернатару паведаміў, што няма ніякіх перашкод для пабудовы капліцы, і прасіў даслаць яе план⁹. Дазвол на пабудову капліцы быў атрыманы. Дакументы прайшлі праз генерал-лейтэнанта, гродзенскае губернскае праўленне, гродзенскага губернатара і генерал-губернатара. 31 жніўня 1904 г. ваўкавыскі спраўнік быў праінфармаваны пра становае рашэнне па гэтай справе¹⁰. Ад пачатку справы — 22 сакавіка 1903 г. — прайшоў год і пяць месяцаў.

Дадзеная справа адносіцца да рэдкіх, бо ўтрымлівае ілюстратыўны матэрыял. Ён дае магчымасць уявіць пабудову, яе архітэктурныя асаблівасці. Адзінка захавання цалкам скамплектавана, і прадстаўляе падбор усіх дакументаў ад прашэння да прыняцця становага рашэння па справе. З аднаго боку, улады не хацелі даваць дазвол, каб не спрыяць распаўсюджванню каталіцызму, а з другога — ім не хацелася быць

План пабудовы капліцы ў Поразава

абвінавачанымі ў неаб'ектыўным стаўленні да памяці продкаў. Справа М. Я. Бутаўт-Андрайковіч ўтрымлівае разнапланавую інфармацыю: палітычную, рэлігійную, культурную, архітэктурную, сямейную, асабістую. Таму яе можна выкарыстоўваць у розных галінах даследавання.

¹ НГАБ у г. Гродна. Ф. 1. Воп. 18. Спр. 937.

² Прозвішча мае некалькі варыянтаў напісання. У дакуменце на рускай мове яно напісана як «Андржейкович», у Энцыклапедыі гісторыі Беларусі падаецца беларускі варыянт «Андрайковіч», па-польску яно гучыць «Andrzejkowicz». У артыкуле выкарыстоўваецца беларускае напісанне.

³ НГАБ у Гродна. Ф. 1. Воп. 18. Спр. 937. Арк. 1.

⁴ Там жа. Арк. 18 адв. — 19.

⁵ Сокалаў-Кубай Г. Г. Андрайковіч Марыя Яраславаўна // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мн., 1993. Т. 1. С. 118—119.

⁶ НГАБ у Гродна. Ф. 1. Воп. 18. Спр. 937. Арк. 2—3 адв.

⁷ Там жа. Арк. 4—4 адв.

⁸ Там жа. Арк. 7—8.

⁹ Там жа. Арк. 10—10 адв.

¹⁰ Там жа. Арк. 12—12 адв., 14, 15, 17.

Цвірка А. А.

СКАСАВАННЕ УНІІ НА ПРЫКЛАДЗЕ МЯСТЭЧКА ЗАСЛАЎЕ

У канцы XVIII ст. на тэрыторыі былога ВКЛ пражывала прыкладна 39 % уніятаў, 38 % — каталікоў, 6,5 % — праваслаўных, старавераў і інш. Больш заможная шляхта была каталікамі. Асноўная ж частка жыхароў (бедная засцянкавая шляхта, мяшчане і сяляне) адносілася да грэка-каталікоў. Сярод сялян уніяты складалі каля 80%¹. У 1800 г. у Мінскай губ. налічвалася 229 праваслаўных, 162 каталіцкіх і 514 уніяцкіх цэркваў².

Па другому падзелу Рэчы Паспалітай да Расійскай імперыі адышла значная частка тэрыторыі Беларусі. Па Указу Сената ад 13 красавіка 1793 г. на гэтых землях былі ўтвораны тры губерні: Мінская, Ізяслаўская і Браслаўская³. Адначасова выйшаў Указ аб іх царкоўна-эпархіяльным уладкаванні, дзе гаварылася: «Попечения наши о распространении Благочестия в пределах Империи Нашей, с Божиею помощью толикий успех имели, что как известно Синоду более миллиона из народа Российского под обладанием польским бывшего и ныне к древнему Его отечеству под державу Нашу паки присоединенного; лестию и насилием с пути правого в соединение с Римскою верою совращенного, дотоле заблуждение их, и истинной матери их православной восточной Грекороссейской церкви добровольно соединились, да и нет сомнения, что и прочие им единоплеменные таковому же спасительному примеру последовать будут. При сем расширение Православия, с подлинным и потому умножении благочестивых церквей для лучшего управления дел духовных, признали Мое за нужное учредить на первое время одного местного архиерея с полным содержанием противу второкласных епархий, под названием Брацлавского и Подольского, дав ему место под Архиепископом Новгородским-Северским. Минскому же Архиепископу, которому от ныне до будущего соизволения Нашего именоваться Минским и Волынским, по обширности Его Паствы в пособие определяемого одного викария под названием Епископа Житомирского, с жалованием и прочим содержанием, как на особу Его, так на дом Архиерейский с певчими и консисториєю противу Епархии третьего класса. Сверх того для монашествующего чина, из которого начальники употребляются к заседанию в консисториях и в разные по Епархии служения, а равно и для помещения Семинарии, повелеваем учредить в каждой из трех вновь присоединенных губерний и в области

Каменецкой по одному мужскому первоклассному монастырю, обратъ на сие по удобности и по сношению с правещим должность Генерала Губернатора Изяславского, Брацлавского и Минского, Генералом Порутчиком Тутолиным, из лучших унитских монастырей, с оставлением при оных до рассмотрения принадлежащих к ним угодий и доходов, и поместья унитских монахов в остающиеся затем их монастыри. При чем определить, в которых из помянутых монастырей иметь пребывание вновь определяемым местному и викарному Архиепископам, равномерно устроить в каждой из помянутых губерний и области по одному женскому Благочестивому монастырю второклассному, обратъ также из имеющихся там унитских монастырей на вышесказанном основании. В прочем представляемые Синодом Нашим распоряжения о снабжении церквей православных Священниками, книгами и прочими потребностями приемлем за благо, повелевая произвести оные в действо»⁴.

Кіраўніком епархіі быў прызначаны колішні прываслаўны епіскап Пераяслаўскі і Барыспальскі Віктар Садкоўскі, які стаў называцца «Архіепіскап Мінскі і Валынскі, коад'ютар мітраполіі Кіеўскай і архімандрыт Слуцкага Траецкага манастыра». Была таксама ўтворана Мінская духоўная кансісторыя — орган царкоўнага кіравання епархіяй і яе духоўны суд. Месцам знаходжання быў выбраны Слуцк. Адною з першых спраў кансісторыі сталі дзеянні па закрыццю і пераводу ў іншыя месцы уніяцкіх кляштароў, іх цэрквы разам з прыходам адразу ж ператвараліся ў прываслаўныя.

1 лютага 1800 г. выдаецца Указ Сінода аб забароне вяртання ва уніяцтва тых вернікаў, якія ўжо далучыліся да прываслаўя, а таксама аб забароне рабіць перашкоды уніятам пры іх пераходзе ў прываслаўе. У сваю чаргу, быў адзначаны факт масавага пераходу уніятаў у каталіцтва. Так, у 1803 г. у Полацкай дыяцэзіі (епархіі) у лацінскую абраднасць перайшло 100 000 чалавек (па іншых падліках — каля 200 000), у Дзісенскім і Віленскім паветах — 20 000 чалавек⁵.

26 чэрвеня 1806 г. былі зацверджаны сумесныя прапановы каталіцкага мітрапаліта С. Богуш-Сестранцэвіча і мітрапаліта уніяцкай царквы ў Расіі І. Лісоўскага, дзе загадвалася вярнуць назад да уніі тых уніятаў, якія перайшлі ў каталіцтва. 25 кастрычніка 1807 г. урадавы Сенат зацвердзіў Указ, які павінен быў зберагчы цэласнасць уніяцкай царквы. У прыватнасці там гаварылася: «Пункт IX: Военным и гражданским губернаторам присоединившихся от Польши губернии предписать во-первых, чтобы они в приведении в исполнение Велочайшей (так у арыгінале — *Ред.*) воли о непременном возвращении под греко-

унийтское Духовное Правление прихожан и тех священников, кои имел унийтские приходы, перешли с оными в латинский обряд, содействовали, дабы сия Велочайшая воля в точности и без промедления времени повсеместно была исполнена; во-вторых чтобы желающим принять благочестие способствовали и вспомоствовали; в-третьих, имели бы наблюдение чтобы к обращению унийтов в Римской обряд никакого не было сделано не токмо насилия или уговоров, но даже добровольно желающих Священников и прихожан унийтских отнюдь не принимали бы, под опасением преступникам наказания по законам.

Пункт X: Всеу Римско-Католическому и Унийтскому Духовенству, учинить строжайшее предписание, что Велочайшие указы, о перехождении из одной христианской веры в другую терпимую относятся и на обряд унийтский, а по тому, чтобы никто из одного из сих обрядов в другой не переходил, а Римско-Католическое духовенство, чтобы желающих не принимало и как сие, так и унийтское позволения никому не давало, а есть ли кто впредь против сего поступит тот яко преступник неизбежен наказания»⁶.

З пунктаў Указа вынікала, што уніяты, якія перайшлі ў каталіцтва, павінны былі вярнуцца назад да сваёй абраднасці, надалей пераходзіць у каталіцтва расійскімі ўладамі ім афіцыйна было забаронена. 8 жніўня 1810 г. быў выдадзены дадатковы Указ, якім вызначаўся тэрмін для тых, хто пакінуў уніяцтва з 1798 г. У гэтым жа годзе на месцы былых дзвюх утварыліся чатыры уніяцкія епархіі: мітрапаліцкая ў Вільні, архібіскупская ў Полацку, біскупская ў Берасці і Луцкая ў Жыдзічыне. У склад Берасцейскай епархіі ўваходзілі Гродзенская губерня, а таксама Слуцкі, Пінскі, Мазырскі і Рэчыцкі паветы Мінскай. Астатнія паветы Мінскай, Віленскай і Курляндскай губерній увайшлі ў склад Віленскай епархіі. У Вільні была заснавана уніяцкая кансісторыя з мітрапаліцкай рызніцай і архівамі⁷.

У 1814 г. Віленскім універсітэтам праводзілася рэвізія прыхадскіх і павятовых школ Мінскай губерні. Пад час яе правядзення была адзначана вялікая колькасць пераходаў з уніі ў каталіцтва. Віленская уніяцкая кансісторыя паведамляла, што каталіцкія святары, у асноўным з Мінскай каталіцкай дыяцэзіі, забіраюць уніяцкія цэрквы і, пераасвяціўшы, называюць іх касцёламі. Каталіцкае духавенства забірала таксама і фундушы, якія былі пры тых уніяцкіх цэрквах. У 1814 г. колькасць уніятаў, якія перайшлі ў рыма-каталіцкі абрад, склала ў епархіі 197 690 чалавек. Да каталікоў перайшлі 16 цэркваў, 9 святароў і 10 прыходаў без цэркваў⁸.

У канцы 1827 г. быў складзены праект далучэння уніятаў да праваслаўя, падпісаны міністрам народнай асветы А. Шышковым. Асноўная ідэя дакумента заключалася ў тым, каб адарваць уніятаў ад каталіцтва шляхам закрыцця часткі базыльянскіх кляштараў, стварэння асобнай грэка-уніяцкай калегіі (Указ ад 28.04.1828 г.), ліквідавання залежнасці уніяцкага духавенства ад памешчыкаў-каталікоў, бо тыя аказвалі матэрыяльную дапамогу царкве, а таксама ўплывалі на выбар кандыдатур святароў у сваіх уладаннях. Па Указе Сінода замест чатырох уніяцкіх дзяцэзій былі створаны дзве — Літоўская і Беларуская. Скарачаючы колькасць епархій, урад дабіваўся дзвюх мэтаў: абмежаваць уніяцкае духавенства ад каталіцкага ўплыву і паставіць уніятаў ва ўмовы, якія прывядуць да збліжэння іх з праваслаўем.

Пасля паўстання 1830—1831 гг., у якім актыўны ўдзел прынялі каталікія і уніяцкія святары, назіраецца больш мэтанакіраваная апрацоўка уніятаў царскімі ўладамі ў накірунку іх «добраахвотнага ўз'яднання» з праваслаўнай царквой. Зачыняюцца школы пры уніяцкіх кляштарых, уніатам забараняюць друкаваць і распаўсюджаць свае кнігі. У канцы 1834 г. Літоўская і Беларуская уніяцкія кансісторыі атрымалі службоўнікі, малебныя спевы, Евангелле і іншыя царкоўныя кнігі маскоўскага выдання. Ва уніяцкіх цэрквах усталёўваюцца новыя іканастансы, знішчаюцца характэрныя для храмаў Беларусі амбоны і бакавыя алтары. У 1835 г. засноўваецца Сакрэтны камітэт па уніяцкіх справах. 1 студзеня 1837 г. уніяцкую калегію выключылі з ведамасці міністра ўнутраных спраў і падпарадкавалі обер-пракурору праваслаўнага Свяшчэннага Сінода Расійскай імперыі.

У такіх палітычных умовах адбываліся падзеі адваротнага вяртання былых уніятаў з каталіцтва, каб пасля ў 1839 г. змусіць іх «уз'яднацца» — як было выбіта на медалі — з праваслаўем. Разгледзім гэта на канкрэтна-тыповым прыкладзе заслаўскіх уніятаў.

Заслаўе — адно са старажытнейшых паселішчаў Беларусі. Раскінулася яно ва ўрочышчы рэк Свіслачы і Чарніцы, якія займалі важнае месца ў жыцці мястэчка — давалі рамеснікам ваду для вытворчасці. Зямля ў наваколлі вельмі ўрадлівая, унізінах, насычаных гумусам, можна збіраць багаты ўраджай збожжа і сена. Зручнае для абароны месцазнаходжанне, наяўнасць выгоднага становішча для развіцця рамесніцтва і земляробства стварала добрыя ўмовы для пражывання людзей. Пачаткам заснавання мястэчка лічыцца 986 год, калі кіеўскі князь Уладзімір, раззлаваны на сваю жонку Рагнеду, адаслаў яе разам з сынам Ізяславам ў гэтае месца, названае Ізяслаўем.

У 1619 г. Мікалай Янавіч Глябовіч, на той час ваявода смаленскі і спадчыннік Заслаўя, пабудаваў у мястэчку на каменным невысокім падмурку драўляную царкву Праабаражэння Гасподняга. Знаходзілася яна непадалёк ад рова, які аддзяляў замак ад горада. Каменны падмуркі царквы былі знойдзены пры археалагічных раскопках у двары школы № 1⁹. Побач з царквой раскінуліся могілкі.

Тэрыторыя царкоўнай Заслаўскай парафіі амаль цалкам супадала з межамі Заслаўскага графства, у ім у канцы XVIII ст. быў 61 населены пункт. Межавала з Рагоўскай, Саламярэцкай, Градзецкай, Хмарынскай і Тарасоўскай уніяцкімі парафіямі. Па звестках 1792 г. Заслаўская парафія складалася з 488 хат, у якіх жыло 2941 чалавек¹⁰, у 1819 г. прыхаджан было ўжо 3263¹¹. У самім Заслаўі знаходзілася 63 двары (60 — мяшчанскіх і 3 — аколічнай шляхты), жыхары іх адносіліся да розных канфесій, у тым ліку 45 двароў (71,4%) — да уніяцкай¹². Нягледзячы на пераважную большасць уніятаў, іх храм і царкоўны фондш у параўнанні з мясцовымі каталіцкімі касцёлам і манастыром вызначаліся значна большай сціпласцю.

У 1802 г. з усіх 53 вёсак, далучаных да уніяцкай Заслаўскай парафіі, у рымска-каталіцкі абрад перайшлі 428 хат з жыхарамі: 885 мужчын і 999 жанчын. Гэтая падзея стала прадметам шматгадовага судовага разбору. У Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі захоўваецца асобная справа, якая дае магчымасць прасачыць увесь працэс¹³. Архіўная адзінка ўяўляе сабой збор розных дакументаў на польскай і расійскай мовах.

Правядзенне следства і слуханне справы уніятаў, якія перайшлі ў каталіцтва, адбываліся наступным чынам. Камісія для разбору складалася з прадстаўнікоў-дэпутатаў каталіцкага і уніяцкага духавенства і прадстаўніка земскага суда. Першапачаткова камісія павінна была азнаёміцца з ведамасцю аб уніяцкіх парафіянах, якія перайшлі ў каталіцтва, потым апытаць асобу, якая запісана ў пайменны спіс. Вызначыўшы, ці з'яўлялася выкліканая на допыт сям'я уніяцкай пасля 1798 г., у былога уніята абавязкова пыталіся, калі адбыўся пераход у лацінства, а таксама — ці было гэта рашэнне ўсёй хаты або гэта воля выключна галавы сямейства. Атрымаўшы адказ, камісія звярталася за тлумачэннем да прадстаўніка каталіцкага духавенства. Калі сказанае былым уніятам пацвярджалася, а з боку каталікоў не было ніякага пярэчання, такіх парафіян запісвалі ў асабовы рэестр, у якім гаварылася, што гэты чалавек або сямейства павінны былі вярнуцца да уніі. У выпадку, калі хто-небудзь не пажадае вярнуцца ці было пярэчанне святара або ў каго-небудзь з камісіі ўзніклі сумневы ў сапраўднасці часа пераходу уніята

ў каталіцтва, камісія аглядала візіты і царкоўныя кнігі уніяцкага і каталіцкага прыходаў адпаведных месцаў і часоў. Калі прадстаўленьня апытаным звесткі былі няпэўныя, і камісія выступала супраць вяртання апытанага да уніі, гэтыя асобы запісаны ў рэстр на прадстаўленне дазволу мясцовай рыма-каталіцкай кансісторыі¹⁴.

За некалькі год у працы камісіі па вяртанні былых уніятаў прымала ўдзел даволі значная колькасць надзеленых духоўнай уладай асоб. 2 кастрычніка 1828 г. па Указу Духоўнай кансісторыі за № 2746 ад 3 верасня 1828 г. на слуханне справы аб «злацінізаваных» уніятах павінен быў прыбыць ксёндз Паразінскі, каб прадставіць бок каталіцкага духавенства. Але паколькі ў гэты час ён па прадпісанні свайго біскупа павінны быў ехаць на камісію ў Бабруйск, яго часова вызваляюць ад гэтай місіі. Замест ксяндза Паразінскага інтарэсы каталіцкага духавенства прадстаўляў Кальварыйскі капелан ксёндз Юзаф Жатловіч. Указам № 46 ад 15 студзеня 1828 г. прадстаўнікамі (дэпутатамі) каталіцкага духавенства па справе аб «злацінізаваных» уніятах Мінскай дыяцэзіі былі прызначаны ад Ігуменскага павета — плябан Уздзенскі, святар Балашэвіч; ад Бабруйскага павета — пробашч і дэкан Бабруйскі, святар Юзэфавіч; ад Мінскага павета — Радашкоўскі прэлат і пробашч, ксёндз Сымон Паразінскі¹⁵. Месцам слухання справы ў пачатку 1829 г. быў абраны Заслаўскі кляштар дамініканаў.

Ад уніяцкага духавенства павінны быў прысутнічаць святар Зылеўскі. Ксёндз Паразінскі 30 студзеня 1829 г. папрасіў вызваліць яго ад судовых пасяджэнняў, саслаўшыся на вялікую занятасць. З тае прычыны яго абавязкі былі даручаны Заслаўскаму ксяндзу-пробашчу, каноніку Жылінскаму. Яму было выслана запрашэнне (камунікацыя) за № 25 ад 14 лютага 1829 г. на пасяджэнне, якое павінна было адбыцца 19 лютага. У запрашэнні гаварылася, што ў пасяджэнні прыме ўдзел прадстаўнік Мінскага ніжняга земскага суда. Пасля першых слуханняў канонік Жылінскі заявіў, што не можа займацца пісьмовымі справамі, бо ў яго пасля працяглай хваробы пагоршыўся зрок, з-за чаго ён калісьці быў звольнены з пасады настаўніка ў Мінскай губернскай гімназіі. Акрамя таго, сцвярджаў у прашэнні канонік, у яго «аднімаецца рука», па гэтай прычыне ён просіць Духоўную кансісторыю прыслаць замест яго іншага дэпутата. Заява Жылінскага яшчэ доўгі час заставалася неразгледжанай; але, як вынікае з матэрыялаў справы, ён прысутнічаў на пасяджэннях 6 мая, 15 чэрвеня, 21 жніўня 1829 г.

На 16 лютага 1832 г. была прызначана дата новых слуханняў. У гэты дзень на пасяджэнне ў Заслаўе, акрамя прызначанага засядацеля, чыноўніка Мінскага ніжняга земскага суда сп. Гушчы, ад каталікоў

прыбыў Мінскі дэкан святар Пётр Сіткевіч. Яму прыйшлося прыняць усе справы па даследаванню ў адміністратара Старасельскай царквы святара Ігнація Вярнікоўскага, бо той, як і яго папярэднікі, патрабаваў вызвалення ад прысутнасці на пасяджэннях. Прычыну свайго адказу Вярнікоўскі абгрунтаваў тым, што па сваёй беднаце, старасці і слабым здароўі ён не можа падарожнічаць.

Прадстаўнік рыма-каталіцкага духавенства вікарыі Мінскага кафедральнага касцёла ксёндз Гаспар Каверскі прапанаваў выбраць новае месца для пасяджэнняў. Святар І. Вярнікоўскі адразу ж падтрымаў ідэю і запрасіў усіх у мясцовую уніяцкую царкву. Але, калі П. Сіткевіч разам з засядацелем Гушчай агледзелі гэтае новае месца, прыйшлі да высновы, што уніяцкая царква вельмі старая, можа нават абваліцца, таму праводзіць нейкія пасяджэнні там вельмі небяспечна. Спадару рэктару і кавалеру Зубко адразу ж быў дадзены наказ прывесці ў парадак капліцу, што знаходзілася ў плябальным агародзе, каб там да заканчэння рамонт уніяцкай царквы праводзіць набажэнствы. Выканаць гэты загад было немагчыма: капліца не мела даху, столі і падлогі, і калі ў ёй яшчэ размясціць алтар, то маліцца там змогуць не больш за 5—6 чалавек. Для рамонт ж царквы патрабавалася яшчэ больш працы: перасыпаць сцены, зрабіць новыя падрубы, выправіць старыя вуглы, рабіць новы дах¹⁶.

Рэктар Зубко апынуўся ў даволі цяжкім становішчы. Ён толькі што быў прызначаны на пасаду, але ўжо мусіў заплаціць дзяржаўныя падаткі за свайго папярэдніка ўласнымі грашыма. Даходу з фондушу Зубко атрымаць пакуль яшчэ не ўдалося, яго не дапускалі да поўнага ўладання плябанскімі будынкамі, ён нават здымаў сабе жыллё ў мястэчку.

Прадпісаннем Мінскага губернскага праўлення рамонт уніяцкай царквы павінны былі ажыццявіць мясцовыя калытары (апякуны) і парафіяне. Ім было загадана папрасіць кіраўніцтва рыма-каталіцкай епархіі дазволіць ім праводзіць набажэнствы ў мясцовым дамініканскім касцёле. На той час у Заслаўскім графстве дамінікан засталася даволі мала, у самім мястэчку яны нават не мелі парафіян. Акрамя таго, набажэнствы заслаўскіх уніятаў можна было часова праводзіць у каталіцкім касцёле Найсвяцейшай Дзевы Марыі.

Пасяджэнні камісіі неаднаразова пераносіліся. Яны зрываліся з-за няўкі прадстаўніка ніжняга земскага суда ці павятовага страпчага, хаця за такія выпадкі вінаватых маглі прыцягнуць да грашовага пака-

рання. Адно пасяджэнне было перанесена з-за таго, што дэпутат ад каталікоў ксёндз Гаспар Каверскі разам з уніяцкім дэпутатам не пажадалі прымаць прадстаўніка ніжняга земскага суда.

Следства зацягвалася. Мяняліся яго ўдзельнікі. Мінскага дэкана святара Сіткевіча 3 жніўня 1832 г. змяніў адміністратар Валмянскага касцёла Казлавіцкі, а прадстаўніком Мінскага ніжняга земскага суда стаў сп. Дабравольскі. 2 жніўня 1833 г. прадстаўніком земскага суда прызначылі сп. Акуліча. 9 верасня 1833 г. Казлавіцкі захварэў, і яго месца заняў Вілейскі дэкан Таралевіч.

22 верасня 1833 г. на месца дэпутата ад уніятаў быў накіраваны магістар багаслоўя святар Ксаверы Шышко. Яму былі перададзены пад роспіс усе дакументы па гэтай справе ад папярэдніх дэпутатаў, як уніятаў, так і каталікоў. Уніят Вярнікоўскі даў яму наказ: «дабы со всею точностью и усердным прилежанием, чужд всякой оплошливости изследованиям о униятах перешедших на латинский обряд, придерживаясь данным из Коллегии Консистории указам присутствовал»¹⁷. Мінскі благачынны пратаіерэй Пётр Сіткевіч пажадаў святару Шышко, каб той «неизбежал силы Высочайших узаконений на сей предмет начертанных, о ходе же такового дела имел свое попечение и обо всем Консистории доносил бы»¹⁸.

Пасля правядзення клапатлівай працы камісія вярнула да уніі 214 вернікаў. 89 парафіян не пажадала вярнуцца¹⁹. Пасля Полацкага сабору 1839 г. уніяцкія епархіі былі ліквідаваны, а вернікі прымусова павінны былі перайсці ў праваслаўе. Да пачатку 1840 г. у Беларускай і Літоўскай уніяцкіх епархіях было пераведзена ў праваслаўе больш за 1,5 млн. уніятаў, у лік якіх уваходзілі і парафіяне Заслаўскай уніяцкай царквы²⁰, якія да таго ўжо пабывалі каталікамі.

¹ Koibuk W. Kościoły wsńhodnie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. 1772—1914. Lublin, 1992. S. 60, 66.

² Белоруссия в эпоху феодализма / Ред.: В. В. Чепко, В. Н. Жигалов. Сост.: В. В. Чепко, В. В. Шатило. Мн., 1961. Т. III. С. 108.

³ НГАБ. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 223.

⁴ Там жа. Спр. 542. Арк. 6—7.

⁵ Марозава С., Філатава А. Уніяцкая царква // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мн., 2003. Т. 6. Кн. 1. С. 585.

⁶ НГАБ. Ф. 1781. Воп. 24. Спр. 547. Арк. 287—287 адв.

⁷ Бобровский П. О. Русская греко-униатская церковь в царствование Александра I. СПб., 1890. С. 52.

⁸ Бобровский П. О. Русская греко-униатская церковь в царствование Александра I. С. 69—71, 73—75, 80.; Акты, издаваемые Виленской археологи-

ческаю камісіяю. Вільно, 1889. Т. 14. С. 23—25.

⁹ Заяц Ю. А. Заслаўе ў складзе Рэчы Паспалітай // Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Заслаўя. Мн., 2000. С. 69.

¹⁰ НГАБ. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 41256. Арк. 81.

¹¹ Там жа. Спр. 41245. Арк. 12.

¹² Заяц Ю. А. Заслаўе ў складзе Рэчы Паспалітай. С. 74.

¹³ НГАБ. Ф. 1781. Воп. 24. Спр. 547. Арк. 174—175; 255—255 адв.

¹⁴ Там жа. Арк. 258—260 адв.

¹⁵ Там жа. Арк. 53.

¹⁶ Там жа. Арк. 307.

¹⁷ Там жа. Арк. 5.

¹⁸ Там жа. Арк. 5.

¹⁹ Там жа. Арк. 39—49.

²⁰ Шавельский Г. Последнее воссоединение с православной церковью униатов Белорусской епархии (1833—1839 гг.). СПб., 1910. С. 355—378.

II. ПУБЛІКАЦЫІ І АРХЕАГРАФІЧНАЯ АПРАЦОЎКА АРХІЎНЫХ ДАКУМЕНТАЎ

Залівака А. С.

СФАЛЬСІФІКАВАНЫ ТЭСТАМЕНТ ПАНА МІКАЛАЯ КАНСТАНЦІНАВІЧА ЗАЛІВАКІ

Знойдзены ў НГАБ тэстамент пана Мікалая Канстанцінавіча Залівакі (1668—15.11.1748) захоўваецца ў актавай кнізе Мінскага земскага суда за 27.06.1710—20.12.1763 гг. Актавая кніга складзена з 436 аркушаў і змяшчае шмат найцікавейшых дакументаў (скаргі, аповяды, дазнанні, выразкі, тэстаменты, інвентары і інш.) пра жыццё прывілеяванага шляхецкага саслоўя. У прадстаўленым дакуменце пан Мікалай адпісвае свой маёнтак Сялец Менскага ваяводства двум сынам — Францішку і Паўлу.

Дакумент напісаны дастаткова разборлівым скорпісам на польскай мове справаводства XVIII ст. светла-карычневым выцвілым атрамантам. Загалолак больш буйны, паміж загалоўкам і датай дакумента напісана алоўкам слова «падзельны». Нумарацыя змянялася тры разы — уверсе справа тры нумары аркуша (два закрэсленых). У самым нізе аркуш з кустодыем, упрыгожаны завітком. Кустоды прысутнічаюць толькі на пяці аркушах, запар з 279 па 283. На адваротным баку аркуша (па сярэдзіне з правага боку) вялікая атрамантавая пляма. У тэксце алоўкам падкрэслена назва маёнтка — «Sielec». На паперы прагледжваецца філігрань: арол (галава павернута ў правы бок), на грудзях змешчана літара «R» з вензелем, у лапах арол трымае скіпетр і дзяржаву, пад арлом маецца надпіс «NEUENDORF», над ім літара «S». Папера з падобнай філігранню выраблялася ў Віленскай паперні ў 1796—1799 гг.¹ Значыць, дакумент не мог быць напісаны раней гэтага часу. У той жа час ён падшыты ў актаваую кнігу, за 1710—1763 гг., сам тэстамент датаваны 1748 г. З усяго вынікае, што тэстамент быў перапісаны пазней і, такім чынам, мог быць сфальсифікаваны.

Акрамя таго, у тэксце згадваюцца толькі два сыны пана Мікалая. Але ж з праведзенага намі генеалагічнага пошуку роду Залівакаў вядома, што пан Мікалай меў яшчэ двух сыноў, якім таксама быў завешчаны гэты маёнтак: пан Георгі (Ежы) і пан Пётр².

Дакумент прадстаўляе цікавасць не толькі для навуковага даследавання радаводу Залівакаў, які зроблены аўтарам, але і як крыніца для даследвання тагачаснай гісторыі.

Пры перадачы тэкстаў былі выкарыстаны працы Л. Харашкевіч, С. М. Каштанава і А. І. Грушы³. Пры параўнанні філіграняў выкарыстаны атлас філіграняў⁴.

*Дадатак*⁵

ТЭСТАМЕНТ СЫНОЎ ПАНА МІКАЛАЯ ЗАЛІВАКІ

AKT TESTAMENTU S-EY P. MIKOŁAIA ZALIWAKI. 1747.08.20.

Roku tysiąc siedmset czterdziestego siódmego miesiąca augusta dwudziestego dnia.

Przed aktami ziemskimi w-wa Mińskiego comparendo personaliter pan Franciszk Zaliwako testament oycy swego Mikołaja Zaliwaki do akt podał, którego tseneor segiur est talis. Wo imię oycy y syna y ducha świętego amień. Każdeń człowiek żyjący na tym padole płaczu nieochmiennie podlegać musi śmierci. Ja tedy Mikołay Zaliwako lękaiąc się aby nie ona niespodzianie iako słabego na ciele nie zaszła ostatniey woli moiey uczynić testamentową dyspozycyą postanowiłem nayprzod ciało moie ma być pochowane tu w pierwyh na parafialnych mogiłkach, po wtóre na swoy potrzeb myże święte y na ubąi s przeznaczam sto tynfów, iakowe synowie moi kochani opłacą. Po trzecie folwark moy Sielec w Mińskiem w-we sytnowany z trzema dymami poddanstwa przez oycy moiego Konstantego od pana Jana Żabczyca kupiony, a po splaceniu brata moiego Józefa na mnie iednego supoessive spadły na synów moich kochanych Franciszka y Pawła zapisuję przykazując im pod błogosławiennie w aby w zgodzie braterskiey między sobą żyli y za moią dusze Pana Boga prosili, a iegnaiąc po raz ostatni synów moich kochanych Franciszka y Pawła iako też przyaciół somsiadów y znaiomych testament moy takowy przy uproszonych pieczętarzach własnoięcznie podpisuię. U tego testamentu podpisy testatora y pieczętarzy in sis verbis Mikołay Zaliwako, ustnie y oczewisto proszony za pieczętarza do tego testamentu przez iego pana Mikołaja Zaliwaki czynionego na rzecz synow Franciszka y Pawła służącego w myśl prawa podpisuią się Raymond Palczewski, ustnie y oczywisto proszony za świadka do tey testamentowey dyspozycyi podług prawa podpisuię się Felicyan Turczyński. Takowy testament sporządzony w Mińsku roku tysiąc siedmset czterdziestego siódmego miesiąca marca osmnastego dnia. Takowy testament po podaniu onego przez wyż wyrażoną osobę do akt iest do xiąg ziemskich w-wa Mińskiego przyjęty y wpisany.

¹ Лавцявичюс Э. Бумага в Литве в XV—XVIII вв. Вильнюс, 1967. С. 79.

² Заливако А. Род Заливако // Архивы и делопроизводство. 2003. № 5. С. 101—107.

³ Методические рекомендации по изданию и описанию Литовской Метри-

ки / Сост. А. Л. Хорошкевич, С. М. Каштанов. Вильнюс, 1985; Каштанов С. М. Актовая археография. М., 1998; Метадычныя рэкамендацыі па публікацыі рукапісных актавых кірылічных крыніц у Беларусі (XIII—XVIII ст., перыяд Вялікага княства Літоўскага) / Аўт-склад. А. І. Груша. Мн., 2003.

⁴ Лавцявичюс Э. Бумага в Литве в XV—XVIII вв. С. 79.

⁵ НГАБ. Ф. 1769. Воп. 1. Спр. 2. Арк. 279—279 адв.

Лісейчыкаў Дз. В.

БЕЛАРУСКАМОЎНЫЯ ДАКУМЕНТЫ Ў СПРАВАВОДСТВЕ УНІЯЦКАЙ ЦАРКВЫ ПЕРШАЙ ТРЭЦІ XIX ст.

Пастанова Усеагульнай канфедэрацыі саслоўяў Рэчы Паспалітай ад 29 жніўня 1696 г. засведчыла, што беларуская мова больш не будзе ўжывацца ў справаводстве дзяржаўных устаноў Вялікага княства Літоўскага. Усе афіцыйныя паперы з гэтага часу сталі складацца на польскай мове (выключэннем былі хіба толькі копіі з больш ранніх дакументаў). У XVIII ст. беларуская мова зрэдку ўжывалася на старонках мемуарнай літаратуры¹.

З далучэннем усходняй часткі Рэчы Паспалітай да Расіі ў 1772—1795 гг. польскія моўна-культурныя ўплывы паступова перастаюць дамінаваць на беларускіх землях. Менавіта тады, у перыяд росквіту рамантычных ідэй і ў часы адноснай культурнай свабоды, сярод дробнай шляхты беларускага паходжання прачынаецца цікавасць да роднай гісторыі і мовы. У студэнцкіх колах Віленскага ўніверсітэта ў 20-х гг. XIX ст. ствараюцца арганізацыі філаматаў, філарэтаў, прамяністых, шубраўцаў. Яны збіраюць і запісваюць фальклор, пішуць арыгінальныя творы на мове свайго народа (Ян Чачот, Тамаш Зан і інш.) У гэты ж час ва ўніверсітэце працуе заснавальнік скарыназнаўства прафесар Міхал Баброўскі (што цікава, уніяцкі святар). У мястэчку Крошын Наваградскага павету піша вершы сялянскі паэт Паўлюк Багрым. Са з'яўленнем паэм «Энеіда навыварат» і «Тарас на Парнасе» В. Равінскага і К. Вераніцына, з пачаткам творчасці паэта і драматурга В. Дуніна-Марцінкевіча (сярэдзіна XIX ст.) прынята звязваць нараджэнне новай беларускай літаратурнай мовы.

У 2003 г. намі праводзілася ўдасканаленне фонду «Беларуская грэка-уніяцкая духоўная кансісторыя, г. Полацк» Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі. Пад час працы з дакументамі было заўва-

жана, што ў справаводстве кансісторыі польская мова стракаціць беларусізмамі. Гэта і не дзіўна, паколькі канцылярскія служкі былі, як правіла, мясцовымі ўраджэнцамі, а веданне т. зв. протанароднай мовы было абавязковым для выпускніка уніяцкай духоўнай семінарыі. У фондзе таксама былі выяўленыя два дакументы практычна цалкам складзеныя па-беларуску. Яны, безумоўна, уяўляюць вялікую цікавасць для даследчыкаў гісторыі Беларусі і беларускай мовы.

Дакументы сведчаць, што Полацкая кансісторыя спрабавала пашырыць ужыванне народнай гаворкі. 4 жніўня 1830 г. быў выдадзены адмысловы ўказ, дзе падкрэслівалася, што «в проповедях и в обучении закону Божию духовенство долженствует применяться к наречию, коим говорят местные жители, прихожане церкви»².

Паказальны і сам факт, што ў першай трэці XIX ст. многія чыноўнікі дзяржаўных установаў Расійскай імперыі разумелі мову карэннага насельніцтва і нават бегла на ёй пісалі.

Ніжэйпрыведзеныя фрагменты дакументаў — гэта пратаколы допытаў сведкаў і пацярпелых у справе па абвінавачванні ў п'янстве і разбэшчанасці парафіяльнага святара Гаравецкай царквы Барысаўскага павята Мінскай губерні Рафала Рэцкага³. Для разбору справы ўвесну 1830 г. на месца выехалі Докшыцка-Барысаўскі дэкан (благачынны) Ігнат Галубок-Ляснеўскі і адміністратар Нястанаўіцкай царквы Барысаўскага павету Мінскай губерні Ян Снітка. У працэсе разбору Янам Сніткам і былі складзены гэтыя пратаколы, якія было вырашана запісаць «temi ż samemi słowy jakim który świadek wyzna»⁴.

Арыгінал напісаны чорным атрамантам на белай паперы з філігранню ў выглядзе лацінскіх літараў «K» і «L». Выразны почырк і адсутнасць выпраўленняў у тэксце сведчаць аб тым, што гэта чыставік пратаколаў.

У публікацыі захаваны арфаграфія і пунктуацыя арыгінала.

Дадатак⁵

17 ТРАЎНЯ 1830 г. — ФРАГМЕНТ ПРАТАКОЛА ДОПЫТУ 13 ЖЫХАРОЎ в. ГАРАВЕЦ БАРЫСАЎСКАГА ПАВ. МІНСКАЙ ГУБ., СВЕДКАЎ ПА СПРАВЕ АБ АБВІНАВАЧАННІ СВАТАРА Р. РЭЦКАГА Ў ВЯДЗЕННІ АМАРАЛЬНАГА ВОБРАЗА ЖЫЦЦЯ
 <...>

Punkta Zapytalne.

¹mo⁶. Czy x[ia]dz[ ] Rafał Rzecki jest gorliwy w Cerkwi do Chwały Bożej w odprawowaniu Nabożenstwa u dawaniu Nauki Chrzescijanskiej dla Zbawennego pożytku parochianom swoim?

2do. Czy x[iądz] Rzecki obchodzi się dobrze w towarzystwie z ludźmi i czy jest zawsze trzeźwym, spokojnym i przykłym dla ludu?

3tio. Dziewki to jest Anna Bielska i Karolina Malinowska u x[iędza] Rzeckiego na usługach będące z kim mianowicie przystawiając nierządne z siebie spłodzili dzieci?

Wyznania Świadkow.

Pierwszy Świadek Teodor Juchnowicz ze wsi Horawca Obrządku Łacińskiego Parafii Korzenskiej⁷ mający lat 60⁸ wyznał temi słowy.

Ad 1mum: X[iądz] Rafał Rzecki świątkami Nieszczęściami Mszy adprawlaie a czasam i Suplikaciu spiewaie i po Mszy zausze Ewangelię piraczytaie a Nauk⁹ nikoli tak jak u druzich Cerkwiach czuim nihaworyć i parafianow swoich nikoli pacirau i Katachizmu niabuczaie.

Ad 2dum: X[iądz] Rzecki czasta upiwaicca i z ludźmi wadzicca i bjetca a było nawet toia szto na Wialikdzien czy u proszłym czy u zaproszłym roku buduczy pjan pabiw pirad Cerkaway i akrwawiw czaławieka Andreia katoraha ia nazwiska niapomniui i hdzie ion ciaper niawiedaiu.

Ad 3tium: Szto da dziewczak Anny Bielskiej¹⁰ i Karaliny Malinowskiej swiedczyć pewnie nimahu ale jany sami y usie ludzi haworać szto jany ad xiandza Rzeckaho zaciężaryli y dzieci paradzali.

[Подніс трыма крыжыкамі]

Świadek Drugi Teodor Piotrowski ze wsi Horawca Obrządku Unitskiego mający lat 30 corocznie Spowiedz Wielkonocną odbywaiący wyznał temi słowy.

Ad 1mum: Nikoli nasz x[iądz] Harawiecki niatolko szto żadney Nauki dla ludziy pa dniach świątecznych i nieszczęśliwych nihaworyć ale nawet i nikoli paciry i Katachizmu nikoha niabuczaie a kali parochiania prasili dziaćciy nauczać to jon adkazawau tak kali dascio pa szasnastce żyta to budu nauczać a choć jamu abiecali dać żyta adnak jon nauczać dziaćciy niechacieu.

Ad 2dum: Czasta upiwaicca wadzicca i bjetca choć z kim y było nawet toia szto jak paiechau paswięcać chleb prad Wialikadniam w proszłym ci u zaproszłym hadu to tak krepka spiusia szto pjany jeszcze buduczy Mszy na Wialikdzien adprawlau i kali upjecca barzda maie brydkaiu naturu. Raz toja było szto jon prad Cerkaway nadta zbiw czaławieka i akrwawiu jaho y kali ion pjan tady ad jaho nada uciekać.

Ad 3tium: Szto da dziewczek Anny Bielskay i Karaliny Malinowskay nizinaszowszy swiedczyć nimahu tolkasz tyia samyia dziewczki i usie ludzi adnastayna haworać szto jany ad x[iędza] Rzeckaho paradzali dzieci.

[Подніс трыма крыжыкамі]

Świadek Trzeci Józef Piotrowski ze wsi Horawca Obrządku Łacińskiego¹¹ mający latt 26 corocznie przed Wielkonocą spowiedaiący się wyznał temi słowy.

Ad 1mum: X[iądz] Rzecki tolka u Cerkawi Nabożestwa odprawlaie i Ewangelię czytaie a Nauki nikoli ludziom nihaworyć bo jon da taho widna achoty niemaie

nawet dzieciey ani pacier ani Katachizmu nieabuczaie.

Ad 2dum: Barzdo czasto upiwaicca wadzicca choć z kim y bjetca. Kali jon pjan to choć na wiarstu uciakać nada ad jaho. Druhi ci treci hod tamu jak x[iędz] Rzecki pajechawszy prad Wialikadniam chleb paswićć tak upiwsia szto na Wialikdzien pjany iaszce buduczy Rezurekcyiu i Mszu adpraulau a jak stau u Cerkawi chleb paswićć to pirahi z łubak chapau i łamau az jnszyia musi uciekać ad jaho a raz niejak swiatkami upiwszysią czaławieka pirad Cerkwiay pabiu y akrwawiu.

Ad 3tium: Szto da dziewak Hanny Bielskay i Karaliny Malinowskay swiedczyć pewnia nimahu bo niezdarýlasia mnie widzieć swawoli jaho ale usie ludzi y tyiez dzieuki haworać szto jany zaciezaryli i paradzili dziaciey ad x[iędz] Rzeckaho. Y niachay Boh baronić ci prawda ci nie. Jak kazau mnie Klemans Zykowski katory służyu u x[iędz] Rzeckaho jakby x[iędz] Rzecki naydzianku y wychawanku swaiu Agatu pa nazwisku mnie niewiadomaja katoraja ciapier u plebanij Prusowieckay¹² u ziacia jaho x[iędz] Karniłowicza zastaieć gwałciu jaie y kazau mnie dziak Hrynkiewicz¹³ jakby y ciapierszniaia pastuszka xiandzouskaia gwałtu kryczuczy da chaty Hrynkiewicza u noczy uciekła. Ab hetym sam Hrynkiewicz możyć lepiej pryswiedczyć bo jon blisko Cerkwi i plebanij żywieć. A Klemens Zykowski hdzie ciapier jość Boh jaho wiedaie.

[Подпіс трыма крыжыкамі]

Swiadek Czworthy Leon Dragun ze wsi Horawca Obrządku Unitskiego mający latt 36 corocznie w spowiedzi Wielkonocney bywaiący wyznał temi słowy.

Ad 1mum: Nikoli my ad x[iędz] Harawieckaho nijakay Nauki u Cerkwi niaczuli aprocz Nabożestwa i Ewangelij po Mszy bo jon niatolka praz cały rok ale nawet i prad Wialikadnay Spowiadziay pacier y Katachizmu nikoha niauczyć i ab toia nizapytaie.

Ad 2dum: Czasto x[iędz] Rzecki hdzie tolka zdarycca krepka upiwaicca wadzicca i bjetca.

Ad 3tium: Szto da dziewak nimahu napaści na x[iędz] nakładać y naprasno swiedzyć ale sami tyie dziewki i usie ludzi haworać iakby to jany ad x[iędz] Rzeckaho paradzali dzieci.

[Подпіс трыма крыжыкамі]

Swiadek Piąty Hrygor Dragun ze wsi Horawca Obrządku Unitskiego mający latt 68 corocznie spowiedz Wielkonocną odbywaiący wyznał następniemi słowy.

Ad 1mum: Nikoli my u Cerkwi naszey Harawieckiey ad x[iędz] naszaho Rzeckaho niaczuium niiakay Nauki aprocz Mszy i Awangalij bo jon nikoli ani nas ani dzietak naszych pacirau y Katachizmu niabuczaie.

Ad 2dum: Czasto X[iędz] Rzecki bywaie pjany i choć z kim wadzicca i bjecca. Y niejak pirad Cierkway pabiu da krwi czaławieka.

Ad 3tium: Szto da dziewak swiedczyć nimahu ale jak sami dziewki i ludzi haworać jakby jany ad x[iędz] dzieci paradzali.

[Подпіс трыма крыжыкамі]

Swiadek Szosty Jan Piotrowski Obrządku Unitskiego maiący latt 40 ze wsi Horawca corocznie w spowiedzi Wielkonocney bywaiący wyznał temi słowy.

Ad 1mum: Jak najechau x[iądz] Rzecki na Harawieckuiu plebaniju nikoli my zadney ad jaho Nauki niaczuli aprocz Mszy i Awangelij po Mszy bo jon ani pacier ani Katachizmu niabuczaie.

Ad 2dum: Czasto hdzie tolko zdarycca choć z kim pjany bywaie wadzicca i bjetcca było toia szto swiatkami wialikodnami ci u proszłym ci u zaproszłym roku prad Cerkway niamilasiernie pabiu i akrwawiu człowieka.

Ad 3tium: Usie ludzi każuć jakby hetyia dziewczki szto u plebanij sluzyli jakby ad x[iędza] Rzeckaho dzieci paradzali ale ia ab hetym pewnie niawiedaiu.

[Подніс трыма крыжыкамі]

Swiadek Siodmy Symon¹⁴ Piotrowski ze wsi Horawca Obrządku Łacinskiego maiący latt 45 corocznie w Wielkonocney spowiedzi bywaiący wyznał temi słowy.

Ad 1mum: Hetaha nikoli niabyło szto x[iądz] Rzecki kali k sabie dzietak przyzwau i pacier nauczau a szto Nabożęstwo u Cerkawi adpraulaie i po Mszy Awangelija czytaie.

Ad 2dum: Czasto x[iądz] upiwaicca choć z kim wadzicca i bietcca a u niekatary Wialikdzien niawychmialiwszy się i pjan jaszczce buduczy Mszu adpraulau y u Cerkwi dziwaczyu.

Ad 3tium: Zartau x[iędza] Rzeckaho z dziewczkami niawidziu ale jak sami dziewczki i usie ludzi haworać jakby jany ad jaho paradzali dzieci.

[Подніс трыма крыжыкамі]

Swiadek Osmý Janko Juchnowicz ze wsi Horawca Obrządku Łacinskiego maiący latt 55 corocznie Wielkonocną spowiedz odbywaiący wyznał temi słowy.

Ad 1mum: Ani zawodu hetaho za x[iędzem] Rzeckim niabyło szto jon Nauku jakuju u Cerkwi dla ludzicy dawau a szto Jmszu i Ewangelija u Cerkwi adprawlaie a pacier i Katachizmu prad wialikodnay spowiedzi niabuczaie.

Ad 2dum: Aby hdzie zdaryłosia czasto pjany bywaie i choć z kim wadzicca i bicca achocz. Było toia u niekatarym hadu szto prad Wialikadniam praz celaiu nocz chleb paswięcaiczyu krepka spiusia a nazautraia na Wialikdzien Nabożęstwo i Mszu niewiarozoy adprawlau y tahdy ia sam jaho na oczy swaie widziui i uznau.

Ad 3tium: Usie ludzie i dziewczki sami haworać szto jany ad x[iędza] Rzeckaho dzieci paradzali i heta recz padobnaja da prawdy ale ja jak na swaie woczy niewidziui tak pewnie swiedczyć nimahu.

[Подніс трыма крыжыкамі]

Swiadek Dziewiaty Raman Adamowicz ze wsi Horawca Obrządku Łacinskiego maiący latt 50 corocznie w spowiedzi Wielkonocney bywaiący wyznał następniemi słowy.

Ad 1mum: Nabożęstwo i Mszu u Cerkwi x[iądz] Rzecki adprawlaia a szto Nauki nikoli dla ludzicy nihaworyć i ani pacier ani Katachizmu niabuczaie.

Ad 2dum: Czasto upiwaicca i choć z kim wadzicca i bietcca y toie było szto na pierszy dzien niekatoraho Wialikadnia niacwirozy Mszu adprawlau i heta ia sam i ludzi dobra uznali bo ion tady dziwaczyu u Cerkawi.

Ad 3tium: Ab dziewczki pewnie swiedzczyć nimahu ale jany sami i ludzi usie haworać szto iany ni ad koho boli jak ad x[iądz] Rzeckaho dzieci paradzali.

[Подпіс трыма крыжыкамі]

Swiadek Dziesiaty Leon Juchnowicz ze wsi Horawca Obrządku Łacinskiego mający latt 45 corocznie spowiedaiący się wyznał temi słowy.

Ad 1mum: Jak dastausia da Cerkwi Harawieckiey x[iądz] Rzecki nikoli zadney Nauki apocz Ewangelij po Mszy dla ludzicy nidawau a nawet prad wialikodnay spowidziay ani pacier ani Katachizmu nikoha niabuczau.

Ad 2dum: Czasto choć z kim upiawajcca wadzicca i bjecca. Było toia szto x[iądz] Rzecki u proszłym czy u zaproszłym roku niacwirozy Razorekciu i Mszu Swiatuiu adprawlau a po Mszy chleb dla ludzicy święciuczy dziwaczyu i heta ia sam i ludzi dobra uznali. Y buduczy duża pjanym prad Niszparami pry Cerkwi na Cwentary czaławiecka niamilaśierdna zbiu szto toy czaławiek uwieś krowju abliwsia y pa złości swaiey krowju Cerkow pomazau i choć ia tady sam niabyu ale ad ludzicy czuw.

Ad 3tium: Haworać ludzi szto dziewczki het[y]ia ad x[iądz] Rzeckaho paradzali dzieci ale ja u hetym swiedzczyć nimahu bo na swaie woczy niawidziw sw[aw]oli xiandzowskay. Y bolsz haworać jakby x[iądz] Rzecki i z wychawankay swaiey zharszenia dzieław katoraia ciapier u ziacia jaho x[iądz] Karniłowicza plebanij prusowieckay jey jmia Agata a prozwiszcza niawiedaiu. Boh wiedaie czy heta prawda czy nie.

[Подпіс трыма крыжыкамі].

Swiadek Jedynasty Józef Piotrowski ze wsi Horawca Obrządku Unitskiego mający latt 50 corocznie w spowiedzi Wielkonocney bywaiący wyznał temi słowy.

Ad 1mum: Aproz Jmszy i Awangelij po Mszy nikoli ad x[iądz] Rzeckaho zadnych Nauk niaczuli a nawet i prad wialikodnay spowidziay ani pacier ani Katachizmu niauczyc.

Ad 2dum: Redka kali bywaie cwiarozy x[iądz] Rzecki bo czasto upiwaicca wadzicca i bjetcca a nawat pjan buduczy dzieci chryścic a u proszłym ci u zaproszłym roku na Wialikdzien Rezorekciu y Mszu Swiatuiu chmielian adprawliau szto ja na własnyia swaie woczy dobra uważau. A po Mszy chleb u Cerkwi paswięcuiuczy x[iądz] Rzecki mnoha dziwaczyu.

Ad 3tium: Szto da dziewczek to ia sam razy kolka uważyw jak x[iądz] Rzecki z Karalinay Malinowskay poutała¹⁵ przystawau, wobak siabie jaie sadziu i u woczach maich bezwstydu rozmawlau i zartawau, to może bydz i prawda szto hetynie dziewczki ad jaho dzieci paradzali bo jak x[iądz] Rzecki pjan to u jaho niet saramonij, y heta czuwać szto x[iądz] Rzecki z wychawankay swaiey Agatay szto ciapier u Prusawiczach, czyniw zharszenia i z ciapieraszniaj pastuszkay swaiey zharszennia dziełaie ale ja jak jaie zawuć niawiedaju bo jana niedawno do jaho dastałasia.

[Подніс трыма крыжыкамі]

Swiadek Dwonasty Adam Juchnowicz ze wsi Horawca Obrządku Unitskiego maiący latt 45 corocznie Wielkonocną spowiedz odbywaiący wyznał temi słowy.

Ad 1mum: X[iądz] Rzecki nikoli ani u Cerkwi ani u plebanij nienauczaie ludziey pacier y Katachizmu a tolka adprawie Mszy i Ewangelija piraczytaie.

Ad 2dum: Czasta x[iądz] Rzecki upiwaicca i choć z kim wadzicca i bjetca a było y toia szto na Wialikdzien Mszu niacwiarozy miew.

Ad 3tium: Hanna Bielskaia i usie ludzi haworać szto hetia dziewczki ad xiędza Rzeckaho dzieci paradzali y bolejeszcze ludzi haworać jakby x[iądz] Rzecki z wychawankay swaiey Agatay i z dziawczynay szto ciaper u jaho za pastuszku słżyć zharszennia czynić ale ja ab tom pewnie niewiedaiu.

[Подніс трыма крыжыкамі]

Swiadek Trzynasty Józef Juchnowicz ze wsi Horawca Obrządku Łacinskiego maiący latt 40 wyznał temi słowy.

Ad 1mum: X[iądz] Rzecki jak stau bydz u Haraucu nikoli ani pacierau ani Katachizmu ludziey niabuczai.

Ad 2dum: Czasto x[iądz] Rzecki bywaie pjany i maie naturu niespakoynuju a czasam choć z kim wadzicca i bjetca. Treci hod tamu nastau jak na samy Wialikdzien niawychmialiwszysia i znaczna pjany Mszu adprawlau i chto tolko na jaho tady hlanou to kazau szto xiądz niacwierozy Mszy prawie. Y toia czasto było szto dzieci pa pjaniu chrysciw.

Ad 3tium: Moza bydz heta i prawda szto dziewczki ad x[iędza] Rzeckaho paradzali dzieci bo ia blisko zywuczy y czasto u plebanij bywaiuczy dobra nahledziwsia jak x[iądz] Rzecki z dziewczkami pautala pastupau czasto ich traktawau i u stanciu swaiu zazywau.

[Подніс трыма крыжыкамі]

<...>

20 ТРАЎНЯ 1830 г. — ФРАГМЕНТ ПРАТАКОЛА ДОПЫТУ ПАЦЯРПЕЛАЙ, 14-ГАДОВАЙ ПАСТУШКІ СВЯТАРА Р. РЭЦКАГА ТАДОРЫ

<...>

1mo. Jakie twoie iest Nazwisko i czy wiele lat masz od urodzenia?

2do. Czy nie doswiadczysz iakiego zgorszenia w Plebanii od kiego?

Wyznanie Teodory Pastuszki.

Ad 1mum. Mienie zawuc Tadoray ad malenstwa, a nazwiska ja swayho niewiedaiu i hetta nichto nie wiedaiec, bo ja zachożaja z pad Radaszkowicz¹⁷, i kolka maju hadoú niewiedaju ale music hadoú czatymnateac.

Ad 2dum. Ni ad koho ja bolejeszcze ni daswiadczuju zharszenia u plebanii tolko ad samaho x[iędza] Rzeckaho bo jon buduczy pjany posle Jurja, wnoczy sawsim

zgwalcu mienie, szto ja ledwa żywa uciekła da Hrynkiewiczaŭ i jany a tom dobra wiedajuc. <...>

¹ Matuszewicz M. *Diariusz życia mego*. Warszawa, 1986. T. 1—2.

² НГАБ. Ф.1532. Воп. 1. Спр. 2. Арк. 1—1 адв.

³ У справе нават у расейскамоўных дакументах падаецца спаланізаваны варыянт прозвішча святара — Ржэцкі (Rzecki). Але ў дакументах XVII ст. (НГАБ. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 42042) бачна, што ад пачатку гэты род называўся Рэцкім.

⁴ Тымі ж самымі словамі, якімі сведкі паказанні давалі (*скажон. польск.*).

⁵ НГАБ. Ф. 3245. Воп. 2. Спр. 29. Арк. 7 адв. — 10.

⁶ Primo, Secundo, Tertio — першае, другое, трэцяе. і г. д. Ad Primum, Ad Secundum, Ad Tertium — па-першае, па-другое, па-трэцяе (*лац.*).

⁷ У в. Корань, якая знаходзіцца за некалькі кіламетраў ад Гараўца, быў каталіцкі касцёл. У канцы 20-х гадоў XIX ст. уніяцкім святарам дазволілі служыць у касцёлах, а каталіцкім ксяндзам — ва уніяцкіх цэрквах. Кампанія за адмену такой узаемнасці пачалася толькі ў 1829 г., з абраннем на пасаду Літоўскага уніяцкага епіскапа Іосіфа Сямашкі. Але і ў 1830 г. гэтая практыка сустракалася яшчэ паўсюдна.

⁸ Асаблівую ўвагу трэба звяртаць на ўзрост сведкаў. У прадстаўнікоў розных пакаленняў трохі адрозніваецца вымаўленне адных і тых жа словаў. Мова маладых гараўчукоў насычана значна багацейшымі лексэмамі.

⁹ Тут — казанне, пропаведзь.

¹⁰ З запісам паказанняў кожнага новага сведкі імёны служанак Рэцкага падаюцца ўсё болей па-беларуску, а ў тэксце заўважна змяншаецца колькасць паланізмаў.

¹¹ Як відаць, пратакаліст Сніпка, калі адзначаў вызначэнне сведкаў «лацінскага абраду», перастаў запісваць іх прыналежнасць да парафіі кораньскага каталіцкага касцёлу.

¹² У в. Прусавічы Барысаўскага пав. Мінскай губ. парафіяльным святаром быў зяць Рэцкага В. Карніловіч.

¹³ Сымон Грынкевіч, дыякан Гаравецкай царквы.

¹⁴ Імёны часта падаюцца ў беларускай форме. Замест польскіх Szymon, Jan, Roman у дакуменце фігуруюць Symon, Janko, Raman.

¹⁵ Дакладнае значэнне слова ўстанавіць не ўдалося.

¹⁶ НГАБ. Ф. 3245. Воп. 2. Спр. 29. Арк. 6 адв.

¹⁷ Радашковічы, мястэчка Вілейскага пав. Мінскай губ.

Несцяровіч Ю. У.

БАЗІСНЫЯ МЕТАДАЛАГІЧНЫЯ ПРЫНЦЫПЫ АРХЕАГРАФІЧНАЙ ПУБЛІКАЦЫІ

Айчынныя археографы амаль не закраналі пытанні метадалогіі археографіі. Заўважым, што яны не шмат увагі ўдзялялі да апошняга часу і распрацоўцы іншых праблем тэорыі археографіі. Але сярод апублікаваных і неапублікаваных прац у гэтым плане варта звярнуць увагу на асобныя працы¹.

Падзеі навуковага жыцця 1990-х гг. XX ст. («археографічная рэвалюцыя»); перагляд метадалагічных прынцыпаў гістарычнага даследавання, якіх прытрымліваліся ў гістарычнай навуцы ў савецкі час) патрабуюць пераасэнсавання і пэўнага перагляду метадалагічных прынцыпаў публікацыі гістарычных крыніц.

Абгрунтаванню і выкладанню метадалагічных прынцыпаў археографічнай публікацыі ў савецкі час удзялялася шмат месца ў навуковай літаратуры². У «Правілах выдання гістарычных дакументаў у СССР» за 1990 г. гэтыя метадалагічныя прынцыпы выкладзены даволі сцісла, прычым яны датычыліся толькі такога кампаненту публікацыі, як адбор гістарычных дакументаў да друку.

У постсавецкіх працах па тэорыі археографіі грунтоўную і радыкальную спробу пераасэнсавання метадалагічных прынцыпаў публікацыі гістарычных крыніц (пісьмовых матэрыялаў), якія ўсталяваліся ў савецкай археографіі, зрабіў расійскі вучоны У. П. Казлоў³. Прычым у яго распрацоўках пра некаторыя аспекты публікацыі, пра якія прымальна было б казаць як пра метады публікацыі, выкладаецца як пра прынцыпы і крытэрыі публікацыі (у прыватнасці, метады публікацыі гістарычных дакументаў рэгестам характарызуецца ім як «прынцып рэгестывання тэкстаў»).

Расійскі вучоны Я. М. Дабрушкін у вучэбным дапаможніку «Асновы археографіі» не ўдзяляе ўвагі метадалагічным прынцыпам публікацыі. Ён будзе выкладанне асноў археографіі так, што пры гэтым разглядаюцца не прынцыпы, а спецыфічныя і агульныя рысы, умовы, патрабаванні, структура, нават метады і прыёмы публікацыі. Пры гэтым, прынцыпы археографічнай публікацыі (у прыватнасці, прынцып крыніцазнаўчай поўнакаштоўнасці) ён называе «патрабаваннямі да археографічнай публікацыі»⁴.

Заўважым, што некаторыя аспекты публікацыі цалкам дапушчальна метадалагічна класіфікаваць і абгрунтоўваць і як прыныцып, і як метад: гэта датычыцца, у прыватнасці, такога аспекта публікацыі, як дакладнасць узнаўлення тэксту гістарычнага дакумента. У. П. Казлоў у адпаведнасці з яго пунктам гледжання патрабуе пры ажыццяўленні публікацыі «прытрымлівання прыныцыпа дакладнасці ўзнаўлення тэксту». У Правілах 1990 г.⁵ (як і ў Правілах 1969 г.) выкладаюцца розныя прыёмы дакладнай перадачы тэксту гістарычных дакументаў, у прыватнасці, прыём перадачы тэксту рукапісаў да пачатку XVI ст., тэксту рукапісаў XVI ст. — сярэдзіны XVIII ст., тэксту рукапісаў, пачынаючы з XVIII ст. (заўважым, што ў дадзеным выпадку дакладней казаць пра ўзнаўленне тэкстаў рукапісаў з сярэдзіны XVI ст.). Сукупнасць розных, але аднаўзроўневых прыёмаў складае пэўны метад, у прыватнасці — метад узнаўлення тэксту пісьмовых матэрыялаў.

Аналізуючы выкарыстанне тэрміна «метадалагічныя прыныцыпы даследавання» у савецкі і постсавецкі часы, прыходзім да высновы, што паняцце, якое ён абазначае, лепш вызначаць тэрмінам «агульнанавуковыя прыныцыпы даследавання» (а дакладней — «агульнааграмадазнаўчыя прыныцыпы даследавання»). У савецкі час асноўнымі метадалагічнымі прыныцыпамі навуковага пазнання лічыліся прыныцыпы аб'ектыўнасці, пазнавальнасці, дэтэрмінізму, развіцця, гістарызму, адзінства тэорыі і практыкі, партыйнасці⁶. З пералічаных агульнанавуковых прыныцыпаў пры распрацоўцы метадыкі археаграфіі і пры ажыццяўленні археаграфічнай працы на першае месца выходзіць нават не прыныцып гістарызму, а прыныцып адзінства тэорыі і практыкі. Менавіта гэты прыныцып набывае істотнае значэнне пры выкананні нарматыўна-метадычных распрацовак (правіл, рэкамендацый, інструкцый і г. д.).

Пры абгрунтаванні прыныцыпу аб'ектыўнасці (у адносінах да навуковага пазнання) выдзяляюцца два аспекты:

1. «Аб'ектыўнасць заўсёды выступала асноўным крытэрыем навуковых ведаў. Пры гэтым аб'ектыўнасць разумелася, па-першае, як працэдура, якая фіксуе супадзенне ведаў з іх аб'ектам, па-другое, як працэдура ўхілення з ведаў усяго, што звязана з суб'ектам і сродкамі яго пазнавальнай дзейнасці»;

2. «На сённяшні дзень магчыма зафіксаваць неадназначнасць у разуменні аб'ектыўнасці. Іншы раз з аб'ектыўнасцю звязваюць агульназначнасць і інтэрсуб'ектыўнасць. Часта пад аб'ектыўнасцю разумеюць нешта інварыянтнае, нязменнае ні пры якіх абставінах. Найбольш распаўсюджаным з'яўляецца ўяўленне пра аб'ектыўнасць як спалу-

чэнне і супадзенне мноства ўмоў: лагічных, метадалагічных, філа-софскіх. Незалежнасць ад суб'екта застаецца пры гэтым важнай і першавызначальнай рысай аб'ектыўнасці»⁷.

У дадзеных выказваннях па-сутнасці канстатуецца наяўнасць двух розных паняццяў аб'ектыўнасці, запатрабаваных у метадалогіі навуковага пазнання. У адпаведнасці з імі тэрмінам «прынцып аб'ектыўнасці» у дачыненні да навуковага пазнання абазначаецца і паняцце працэдуры, якія дазваляюць выпрацоўваць веды, пазбаўленыя ўсіх момантаў, звязаных з суб'ектам пазнання і сродкамі, што той выкарыстоўвае, і паняцце працэдуры, прытрымліванне якіх дазваляе атрымліваць агульназначныя веды. Дадзенае становішча з распрацоўкай прынцыпу аб'ектыўнасці паказвае на прымальнасць і мэтазгоднасць удакладнення яго, у першую чаргу, шляхам дыферэнцыяцыі яго і інтэграцыі з іншымі метадалагічнымі прынцыпамі. Прапануемае цалкам адносіцца і да ўдакладнення прынцыпу аб'ектыўнасці ў дачыненні да археаграфічнай публікацыі.

Метадалагічны прынцып аб'ектыўнасці быў шырока распаўсюджаны ў савецкай навуцы, у межах якой ён уяўляў сабой перапрацаваны паводле ўстановак дыялектычнага матэрыялізму варыянт гегелеўскіх ідэй. Паняцце аб'ектыўнага азначае «незалежнае ад свядомасці індывіда». У тым выглядзе, у якім ён абгрунтоўваўся ў межах дыяматы, гэты прынцып з'яўляецца дастаткова спекулятыўным і неэфектыўным. У дачыненні да публікацыйнаўства гэты прынцып патрабуе «адбору крыніц розных відаў, якія адлюстроўваюць розныя старонкі рэчаіснасці і іх ацэнку аўтарамі публікацыі»⁸. Але ж той змест, які імкнуліся «умясціць» у гэты прынцып, «паглынаецца» зместам, які ўкладаецца ў абгрунтоўваемыя намі прынцыпы непрадузятасці і сістэматызацыі.

Адзначым, што адзін з заснавальнікаў археаграфіі ў БССР як навуковай дысцыпліны, выдатны беларускі археограф Дз. І. Даўгяла на 1-м з'ездзе архіўных працаўнікоў БССР у 1924 г. падкрэсліваў важнасць прынцыпу непрадузятасці пры публікацыі матэрыялаў⁹.

Прынцып непрадузятасці даволі блізкі па сваім змесце да прынцыпу апалітычнасці, аднак не эквівалентны яму. Прынцып апалітычнасці У. П. Казлоў трактуе наступным чынам: «Прынцып апалітычнасці выключае якое-небудзь уздзеянне на публікацыю любой адхіляючай сілы, акрамя першай», г. зн. акрамя навукова-пазнавальных матываў падрыхтоўкі дакументальнай публікацыі¹⁰. Прынцып непрадузятасці больш акцэнтавана накіраваны на задачу максімальна пазбегнуць такога падбору дакументаў, які б дазваляў тэндэнцыйна падыходзіць да асвятлення пэўных з'яў.

Правіламі 1990 г. у § 40 рэгламентуецца: «Метадалагічным грунтам адбора дакументаў да публікацыі з'яўляюцца прынцыпы гістарызму, камуністычнай партыйнасці і аб'ектыўнасці»¹¹. Дарэчы, у папярэдніх Правілах 1969 г. метадалагічныя прынцыпы не нагадваюцца, у § 8 гэтай нарматыўна-метадычнай распрацоўкі выкладаецца толькі, што: «адбор дакументаў павінен суправаджацца строгім навукова-крытычным вывучэннем паходжання і зместу кожнага дакумента»¹².

Прынцып партыйнасці пры гэтым нёс палітыка-ідэалагічную нагружанасць і патрабаваў выканання адпаведных палітыка-ідэалагічных устаноў пры адборы пісьмовых матэрыялаў да публікацыі. Хаця, несумненна, гэтыя ўстаноўкі ў поўнай ступені рэалізаваліся толькі ў публікацыях тэматычнага віду (на што неаднойчы звярталася ўвага постсавецкімі, як расійскімі, так і айчыннымі археографамі, у прыватнасці У. П. Казловым, М. Ф. Шумейкам¹³. Пытанне пра непрыдатнасць прынцыпа партыйнасці пры падрыхтоўцы археографічных публікацый, пра дэфармаванне гэтым прынцыпам навуковых крытэрыяў адбору пісьмовых матэрыялаў да друку закраналася ў працы¹⁴.

Патрабаванне Правіл 1990 г. ужывання пры публікацыі пісьмовых матэрыялаў прынцыпу камуністычнай партыйнасці, які «дазваляе ажыццяўляць ацэнку публікуемых дакументаў з класавых пазіцый» (г. зн. ужывання гэтага прынцыпу не толькі для ацэнкі публікуемых дакументаў, а менавіта пры іх адборы да публікацыі) несумяшчальна, на наш погляд, з патрабаваннем прынцыпа аб'ектыўнасці, які «прадугледжвае ўсебаковасць вывучэння гістарычных з'яў ва ўсёй іх складанасці, шматграннасці і супярэчлівасці, рэалізуюцца шляхам адбора крыніц розных відаў, якія адлюстроўваюць розныя бакі рэчаіснасці і іх адзнаку аўтарамі дакументаў»¹⁵.

Савецкі метадолаг гісторыі В. І. Салаў сцвярджаў, што «Гістарызм — асноўны прынцып пазнання грамадска-гістарычных з'яў»¹⁶. Але прынцып гістарызму як метадалагічны прынцып навуковага пазнання пры распрацоўцы яго ў якасці прынцыпа археографічнай публікацыі патрабуе спецыфікацыі. Сярод вылучаных і патлумачаных у § 40 параграфе 1990 г. аспектаў рэалізацыі прынцыпу гістарызму пры адборы гістарычных дакументаў толькі адзін з аспектаў прымальна разглядаць як спецыфікацыю прынцыпу гістарызму ў дачыненні да археографічнай публікацыі. Гэты аспект заключаецца ў тым, каб «кожную крыніцу разглядаць як прадукт канкрэтнай гістарычнай эпохі з улікам падстаў яго фарміравання і функцыі, якую ён выконвае»¹⁷.

Распрацоўка У. П. Казловым прынцыпаў публікацыі дакументаў (археаграфічнай публікацыі) у параўнанні з іншымі падобнымі распрацоўкамі адметная дыферэнцыяцыйная прынцыпаў на групы, выразным адрозненнем прынцыпаў і крытэрыяў, хаця найменні, дадзеныя ім шэрагу прынцыпаў, выклікаюць абгрунтаваную крытыку з пункту гледжання тэрміналагічнага (заўвагі з боку М. С. Каштанава і Я. М. Старасціна¹⁸. У. П. Казлоў выдзяляе наступныя групы прынцыпаў археаграфічнай публікацыі: прынцыпы выяўлення дакумента для дакументальнай публікацыі, сістэматызацыі дакумента для дакументальнай публікацыі, перадрук тэксту дакумента ў дакументальнай публікацыі, канваіраванне дакумента ў дакументальнай публікацыі. Акрамя таго, ім вылучаюцца асобныя групы крытэрыяў: асноўныя крытэрыі фільтрацыі дакумента для дакументальнай публікацыі, выбар тэксту (асноўнага тэксту) дакумента для дакументальнай публікацыі¹⁹. Зыходзячы толькі з аналізу найменняў крытэрыяў бачна, што спіс крытэрыяў далёка не канчатковы, даследчык тлумачыць толькі асноўныя крытэрыі археаграфічнай публікацыі.

Замест трох асноўных прынцыпаў навуковага пазнання, якія ў савецкі час было неабходна выкарыстоўваць археографам пры адборы гістарычных дакументаў. У. П. Казлоў у сваёй распрацоўцы прапаноўвае прынцыпы апрацоўкі дакументаў пры падрыхтоўцы іх да археаграфічнай публікацыі, не падзяляючы іх на асноўныя і неасноўныя. Нягледзячы на гэта, у яго распрацоўках магчыма выдзеліць метадалагічныя прынцыпы археаграфічнай публікацыі (аддзяляючы іх ад метадачных прынцыпаў), якія ён вызначыў пры разглядзе дакументальнай публікацыі як «пазнанне» мінулага і «уварванне» у яго. У «пазнанні» мінулага ён выдзяляе прынцыпы праграмнасці, сістэмнасці, фундаментальнасці, навізны і апалітычнасці. У. П. Казлоў не тлумачыць, што ён мае на ўвазе пад тэрмінам «пазнанне», узятым у двукоссе, таму чытач не зусім выразна можа ўявіць, як даследчык тлумачыць праблему дакументальнай публікацыі як феномена культуры, раскрываючы тэму ўзаемадзеяння дакументальнай публікацыі і грамадскай свядомасці. На наш погляд, больш аптымальнай пры такім разглядзе з'яўляецца формула: археаграфічная публікацыя — сродак пазнання гістарычных з'яў.

Метадалагічнымі элементамі дакументальнай публікацыі як «уварвання» у мінулае У. П. Казлоў выдзяляе два спосабы такога «уварвання»: эвалюцыйны або тэрапеўтычны спосаб і рэвалюцыйны або хірургічны. Ён сцвярджае: «Дакумент у публікацыі заўсёды як бы «урываецца» у мінулае»²⁰.

Прынцып навізны (у дачыненні да публікацыі гістарычных дакументаў) мы не лічым магчымым браць у якасці базавага метадалагічнага прынцыпу, паколькі сустракаюцца публікацыі, у якіх друкуюцца ўжо шмат разоў апублікаваныя матэрыялы (гэта датычыцца ў першую чаргу старажытных летапісаў і хронік, рэдкіх і найбольш каштоўных матэрыялаў новага і найноўшага перыядаў гісторыі; дастаткова нагадаць толькі, што «Маніфэст часовага працоўна-сялянскага ўрада Беларусі» ад 01.01.1919 г. друкаваўся ў розных археаграфічных публікацыях у БССР і РБ каля дзесятка разоў²¹.

У. П. Казлоў наступным чынам фармулюе прынцып навізны: «Прынцып навізны прадугледжвае, з аднаго боку, высокую ступень навізны публікуемых дакументаў і канвою, а з другога — максімальна магчымую своечасовасць канкрэтнай публікацыі ўзнікаючым навуковым патрабаванням»²². На наш погляд, пры такой фармулёўцы гэтага прынцыпу вучоным ён (прынцып навізны) уключае ў сябе змест (адзнаку) прынцыпу актуальнасці. Цікава, што Казлоў выдзяляе не прынцып, а момант актуальнасці ў дакументальных публікацыях. Прычым калі ён абгрунтоўвае прынцып навізны, то вылучае толькі навуковую значнасць публікацыі, а калі абгрунтоўвае момант актуальнасці, то вылучае не толькі навуковую, але палітычную, ідэалагічную, дыдактычную і практычную яе значнасць²³.

Аналіз ужывання прынцыпаў археаграфічнай публікацыі паказвае на недапушчальнасць механічнага пераносу агульнанавуковых прынцыпаў даследавання на метадалагічныя прынцыпы археаграфічнай публікацыі. У савецкі час у тэарэтычных працах па археаграфіі і ў нарматыўна-метатычных распрацоўках, у прыватнасці, у Правілах 1990 г., адзін з асноўных прынцыпаў навуковага пазнання — прынцып аб'ектыўнасці — пры выкладанні асноў археаграфіі падаваўся як метадалагічны прынцып археаграфічнай публікацыі, найбольш істотны пры адборы дакументаў да друку. Між тым больш аптымальна пры археаграфічнай публікацыі выдзяляць прынцып непрадузятасці, а не аб'ектыўнасці. У такім накірунку развівае тэорыю археаграфіі У. П. Казлоў, які ў публікацыі вылучае прынцыпы паўнаты і непрадузятасці канвою дакумента.

Іншай істотнай метадалагічнай заўвагай пры распрацоўцы метадалагічных і метадычных асноў археаграфічнай публікацыі з'яўляецца ўказанне на тое, што тлумачэнне такіх асноў — справа тэарэтыкаў археаграфіі, а вось асвятленне крокаў і прыёмаў іх прымянення — справа метадыстаў археаграфіі. Такое адрозненне прасочваецца вельмі выразна ў разгледжаных намі распрацоўках У. П. Казлова, які распавядае

ў іх толькі пра прынцыпы і крытэрыі археаграфічнай публікацыі (або ў адпаведнасці з тэрміналогіяй, якую ён ужывае — прынцыпы і крытэрыі апрацоўкі дакументаў да публікацыі), і пакідае перадаваць сэнс (прынцыпы) прыёмаў публікацыі тэрэтыкам методыкі археаграфіі.

У. П. Казлоў выдзяляе сістэматызацыю дакументаў як асобны аспект (метадычны раздзел) падрыхтоўкі матэрыялаў да археаграфічнай публікацыі. Згода яго палажэнняў «сістэматызацыя дакументаў у дакументальнай публікацыі адбываецца на падставе аднаго ці некалькіх прынцыпаў». Расійскі вучоны раскрывае пяць такіх прынцыпаў: намінатыўна-храналагічны, прасторава-храналагічны, прадметна-храналагічны, несвабоды выбару сістэматызацыі дакументаў у дакументальнай публікацыі, гарманічнасці сістэматызацыі дакументаў. Тым самым даследчык звужае кола распаўсюджаных прынцыпаў сістэматызацыі. Абагульняючы ўжыванне дадзеных прынцыпаў, У. П. Казлоў заўважае, што: «пераважная большасць разгледжаных прынцыпаў можа выкарыстоўвацца пры падрыхтоўцы дакументальнай публікацыі любога тыпу. Але ёсць некаторыя выключэнні»²⁴.

Такім чынам, сістэматызацыя — важная задача пры падрыхтоўцы археаграфічнай публікацыі і яе неад’емны аспект. У. П. Казлоў яе трактуе не як аспект археаграфічнай публікацыі, у якім рэалізуецца прынцып сістэмнасці, а як аспект, што рэалізуецца на аснове некалькі прынцыпаў. На наш погляд, у дадзеным выпадку выкладання асноў археаграфіі мэтазгодна таксанамічная карэкцыя: выдзяляемья ім намінатыўна-храналагічны, прасторава-храналагічны прынцып і іншыя прынцыпы сістэматызацыі матэрыялаў больш адэкватна характарызаваць як метады археаграфічнай публікацыі. Безумоўна, што сістэматызацыя матэрыялаў у эдыцыйнай працы з’яўляецца аспектам археаграфічнай публікацыі разам з выяўленнем, адборам матэрыялаў, перадачай тэкстаў, археаграфічным афармленнем, навукова-даведачным апаратам, выбарам тэмы (або матэрыялаў) публікацыі.

Разам з тым, адрозніваючы сістэматызацыю пісьмовых матэрыялаў для апублікавання як неад’емны аспект публікацыі, і прынцып сістэмнасці матэрыялаў (ён рэалізуецца перш за ўсё пры сістэматызацыі іх) як адзін са спосабаў ажыццяўлення эдыцыйнай працы, які служыць метадалагічнай падставай для публікацыі, дапушчальна лічыць, што прынцып сістэмнасці рэалізуецца з дапамогай пяці адзначаных метадаў, а прынцып адбору дакументаў да друку — з дапамогай метаду гістарычнага аналізу.

У распрацоўцы У. П. Казлова знаходзім аналаг (не эквівалент) таго, што мы выдзяляем як прыцып сістэмнасці — крытэрыі сістэмнасці. Пра апошні вучоны выкладае як пра адзін з крытэрыяў фільтрацыі дакументаў у дакументальнай публікацыі. Паводле Казлова: «Крытэрыі сістэмнасці дакумента патрабуе вызначаць яго месца сярод іншых дакументаў, каб атрымаць уяўленне аб разнастайнасці дэталей факта, падзеі, з’явы, працэсу, якія адбываліся ў мінулым»²⁵.

Мы бачым каштоўнасць прынцыпу сістэмнасці пры ўжыванні яго ў такіх аспектах археаграфічнай публікацыі, як сістэматызацыя матэрыялаў (у першую чаргу) і іх адбор. Для У. П. Казлова праца ў адпаведнасці з крытэрыем сістэмнасці ўяўляе галоўным чынам гістарычны аналіз матэрыялаў. Паводле нашай пабудовы археаграфіі, праца на аснове прынцыпу сістэмнасці прадугледжвае ў першую чаргу сістэматызацыю матэрыялаў, у тым ліку на падставе аналізу іх зместу. Адбор матэрыялаў пры археаграфічнай публікацыі не столькі выключае іх сістэматызацыю, колькі ўяўляе неразрыўнае адзінства абодвух метадычных аспектаў (задач, працэдур) публікацыі.

У. П. Казлоў выдзяляе шэсць асноўных крытэрыяў дакументальнай публікацыі і фільтрацыі дакументаў: кумулятыўнасці, дакладнасці, паўнаты інфармацыі, звеннасці ў дакументацыйным радзе, тыповасці, складання і раскладання дакумента. На наш погляд, крытэрыі паўнаты інфармацыі гістарычнага дакумента мэтазгодна падаваць і як метад высвятлення паўнаты інфармацыі дакумента, агаворваючы, што дадзены крытэрыі (паводле якога: «Чым больш поўна і шматбакова адлюстроўвае іх з’явы мінулага. — Ю. Н. / дакумент, тым больш аддаецца перавага для яго ўключэння ў дакументальную публікацыю»²⁶, закранае ў поўнай ступені толькі тэматычныя публікацыі, у меншай ступені — намінальныя, і яшчэ ў меншай — пафондавыя публікацыі.

Факт наяўнасці палемікі сучасных айчынных археографіаў па праблеме крыніцазнаўчай паўнаватасці пры публікацыі гістарычных дакументаў²⁷, сведчыць пра тое, якое важнае значэнне надаецца сёння гэтаму прынцыпу. Мы лічым больш аптымальным замест тэрміна «крыніцазнаўчая паўнаватасць» ужываць тэрмін «крыніцазнаўчая аптымальнасць (апублікавання)» для абарачэння аднаго з прынцыпаў археаграфічнай публікацыі. Да таго ж паўната апублікавання не заўсёды дасягальная як па археаграфічных, так і па тэхнічных прычынах, бо рэалізацыя прынцыпу крыніцазнаўчай паўнаватасці апублікавання матэрыялаў у археаграфічных публікацыях старажытна-сярэднявечага перыяду гісторыі адрозніваецца ад яго рэалізацыі ў публікацыях па новаму і найноўшаму перыядах.

Грунтоўны разгляд прынцыпу («патрабавання») крыніцзнаўчай паўнаўартасці знаходзім у працы Я. М. Дабрушкіна «Асновы археаграфіі». Расійскі даследчык адзначае, што «належаць мець на ўвазе некаторую абмежаванасць магчымасцяў навуковага выдання дакумента. Але яго вядомая непאўната вызначаецца (або абмяжоўваецца) зусім аб'ектыўнымі ўмовамі, г. зн. сучасным узроўнем агульна-тэарэтычных уяўленняў крыніцзнаўчага характару, іншымі словамі, аказваецца ў залежнасці ад узроўню развіцця самой гістарычнай навукі»²⁸.

Я. М. Дабрушкін разумее прынцып крыніцзнаўчай паўнаўартасці шырока, ахопліваючы ім і перадачу тэксту матэрыялаў. Ён сцвярджае, што асноўная задача археографа-публікатара «максімальна адэкватна ажыццявіць копію публікуемага дакумента з пункту гледжання крыніцзнаўчых патрабаванняў, якія да яе ставяцца, сукупнасць умоў крыніцзнаўчых патрабаванняў, сукупнасць умоў крыніцзнаўчай паўнаўартасці археографічнай публікацыі ў агульным выглядзе можа быць апісана наступным чынам. Па-першае, першасным элементам любога пісьмовага дакумента з'яўляецца яго тэкст. Значыць карыстальнік археографічнай публікацыі мае магчымасць працаваць з тэкстам публікуемага дакумента, працаваць не як прасты чытач, а як вучоны, г. зн. аналізаваць сам тэкст»²⁹. На наш погляд, падобная трактоўка дадзенага прынцыпу занадта шырокая; перадача тэксту — гэта аспект археографічнай публікацыі, у якім перш за ўсё адбіты вынікі тэксталагічнай, а не крыніцзнаўчай працы.

Я. М. Дабрушкін падкрэслівае: «першая частка інфармацыі археографічнай публікацыі — гэта транслітараваная інфармацыя самога дакумента. У дадзеным выпадку размова ідзе пра транслітэрацыю тэксту дакумента, які разумеецца як моўны твор»³⁰. Але заўважым, што транслітэрацыя тэксту матэрыялу — гэта археографічная задача (або аспект археографічнай публікацыі) пры выкананні якой шырокі крыніцзнаўчы аналіз непатрэбны, ён прыдатны толькі пры выкладанні іншага аспекту археографічнай публікацыі — навукова-даведачнага апарату. Мяркуем, што Я. М. Дабрушкін апроч абгрунтаванняў шырокай трактоўкі прынцыпу крыніцзнаўчай паўнаўартасці трымаецца ідэй Л. М. Пушкарова, які лічыў, што «мэтазгодна разглядаць археографію як увасабленне ў публікацыі рукапісу крыніцзнаўчых аспектаў як вывучэння»³¹.

Для публікацый навукова-папулярнага тыпу ўвогуле неадэкватна ставіць пытанне пра неабходнасць крыніцзнаўчай паўнаўартасці апублікавання матэрыялаў. У археографічных публікацыях навуковага тыпу па новаму і найноўшаму перыядах гісторыі паўната апублікавання

немэтазгодна. Апошняя, відавочна, не патрабуе тлумачэнняў: археаграфічнай публікацыяй нельга замяняць крыніцазнаўчыя даследаванні і энцыклапедычныя артыкулы.

У распрацоўках У. П. Казлова адсутнічае тлумачэнне прынцыпу крыніцазнаўчай паўнаўартасці (аптымальнасці) апублікавання матэрыялаў. Замест гэтага ў раздзеле «Прынцыпы канваіравання дакумента ў дакументальнай публікацыі» дыферэнцыявана і падрабязна разгледжаны прынцыпы, якіх трэба прытрымлівацца пры складанні навукова-даведачнага апарата публікацыі. Сярод сямі прапанаваных ім прынцыпаў аналагічным (але не ідэнтычным) прынцыпу крыніцазнаўчай паўнаўартасці апублікавання з’яўляецца прынцып паўнаты канвою ў дакументальнай публікацыі, які «мае на ўвазе абавязковую прысутнасць у ёй усіх неабходных элементаў інфармацыйнага суправаджэння дакумента і іх збалансаванага напаўнення, якое забяспечвае максімальную даступнасць, зразумеласць дакумента, г. зн. яго камунікатыўнасць»³². Заўважым, што Казлоў, трактуючы прынцып паўнаты канвою, не патрабуе крыніцазнаўчай паўнаты інфармацыі пра публікуемы матэрыял, а раіць пры навукова-даведачным суправаджэнні матэрыялаў збалансаваць інфармацыйнае напаўненне. Па сутнасці можна сцвярджаць, што ім абгрунтоўваецца прынцып не крыніцазнаўчай паўнаўартасці апублікавання матэрыялаў, а камунікатыўнай паўнаты апублікавання.

Ніжэй прывядзем прыклады рэалізацыі асноўных метадалагічных прынцыпаў археаграфічнай публікацыі ў зборніках гістарычных дакументаў, якія выйшлі ў Беларусі ў савецкі час. Зборнік дакументаў і матэрыялаў «Комитеты бедноты Белоруссии»³³ храналагічна поўна ахоплівае ўзятую тэму (у 4-м раздзеле), нават уключаючы матэрыялы, якія адпостроўваюць працэс ліквідацыі камбедаў і перавыбрання іншай палітычнай структуры — саветаў. Гэта значыць, што рэалізацыя прынцыпу сістэмнасці пры сістэматызацыі матэрыялаў у дадзеным зборніку вытрымана належным чынам. А вось прынцып непрадузятасці адбору матэрыялаў абсалютна не вытрыманы. Гэта бачна з таго, што матэрыялы антыбальшавіцкія і антысавецкія, якія дазволілі б больш поўна асвятляць узятую тэму публікацыі, не разглядаліся і не выяўляліся.

У большасці археаграфічных публікацый, якія па форме з’яўляюцца зборнікамі дакументаў і матэрыялаў, а па відзе — тэматычнымі публікацыямі, і ў савецкі, і ў сённяшні час падбор матэрыялаў зроблены сістэмна і ў храналагічным парадку. Некаторыя зборнікі дакументаў і матэрыялаў маюць іншую, даволі шырокую храналагічна-тэматычную структуру. Напрыклад, том 3 зборніка «Дакументы і матэрыя-

лы па гісторыі Беларусі»³⁴, што выйшаў на рускай мове, мае сем раздзелаў, шэсць з іх уключаюць 35 падраздзелаў, сёмы падзелу не мае, але не з прычыны іншага прыёму падрыхтоўкі (сістэматызацыі) гэтага раздзелу, а з прычыны таго, што пераважную большасць матэрыялаў, адабраных да ўключэння ў гэты раздзел, было вырашана пакінуць для тома 4 гэтага зборніка, тэма якога цалкам супадала з тэмай сёмага раздзела тома 3 «Дакументаў». Абраная структура зборніка ускладняла яго падрыхтоўку ў аспекце сістэматызацыі матэрыялаў. У дачыненні да падрыхтоўкі дадзенай часткі зборніка гэта прывяло да шэрагу памылак і недахопаў, абумоўленых, сярод іншага, і недастаткова добрай сістэматызацыяй матэрыялаў.

У 4-м томе зборніка «Документы и материалы по истории Белоруссии. Из истории установления Советской власти в Белоруссии и образования БССР»³⁵ быў парушаны прынцып сістэмнасці. Напрыклад, у 4-м яго раздзеле не выканана храналагічная паслядоўнасць дакументаў № 326—328. У гэтам зборніку не захаваны прынцып непрадзятасці: змешчаныя артыкулы камуністычных лідэраў, што шмат разоў публікаваліся раней (дакументы № 1—5); беларуская тэматыка амаль цалкам ігнаруецца, за выключэннем матэрыялаў з беларуска-бальшавіскай прэсы (дакументы № 172, 464); парушаны прынцып дакладнасці перадачы тэксту матэрыялаў: тэксты падаюцца з купюрамі, пропусамі, заменаі асобных слоў, скажэннямі стылю; і, нарэшце, парушаецца прынцып крыніцазнаўчай паўнаты: копіі публікуемых матэрыялаў не вывераны, адсутнічаюць многія патрэбныя звесткі, сустракаецца безліч памылак і супярэчнасцей у зносках да матэрыялаў, адсутнічаюць падрадкавыя заўвагі (за выключэннем дакумента № 72). З вышэй сказанага вынікае, што нягледзячы на мэтавае прызначэнне зборніка — для даследчыкаў і навуковай грамадскасці, ён атрымаўся прапагандысцкім і непрыдатным для правядзення навукова-гістарычнага даследавання.

Рэалізацыя прынцыпу непрадзятасці, зыходзячы з унутраных меркаванняў і ўзятых устаноў, можа быць і не абумоўлена ўзятай тэмай. Так, у зборніках дакументаў і матэрыялаў «Социально-политическая борьба народных масс Белоруссии (конец XIV — 1648 г.)» і «Русско-белорусские связи во второй половине XVII в. (1667—1686 гг.)» прынцып непрадзятасці парушаны, паколькі для гэтых зборнікаў у першую чаргу адбіраліся матэрыялы, публікацыя якіх падмацоўвала ўсталяваныя ідэалагічныя догмы і канцэптуальныя палажэнні існуючай прасавецкай афіцыйнай гістарыяграфіі³⁶. Але калі назва першага зборніка несла ў сабе ідэалагічную афарбоўку і з'яўлялася дэкларава-

най ідэалагічнай устаноўкай, якой было трэба прытрымлівацца складальнікам зборніка пры падрыхтоўцы яго да друку, то назва другога зборніка не ўплывала на падбор дакументаў.

Зразумела, што на дэфармаванае выконванне прынцыпу непрадузятасці ўплывае змест публікуемага матэрыялу. Калі публікуецца матэрыял па гісторыі культуры, філасофіі, жыццю і дзейнасці дзячой культуры (г. зн. не змяшчаюць у сабе звесткі, якія б уплывалі на факты палітычнай і этнічнай гісторыі), то перад складальцамі зборнікаў, як правіла, не ставіцца задача тэндэцыйнага адбору матэрыялаў (і тым самым фальсіфікацыі археаграфічнага асвятлення пэўных тэм). Да такіх публікацый можна аднесці энцыклапедычнае выданне «Францыск Скарына і яго час»³⁷ (маем на ўвазе яго археаграфічную частку); зборнік «Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии. Избранные произведения XVI — половины XIX вв.»³⁸; падрыхтаваны да друку беларускімі архівістамі да 1959 г. (і нават здадзены ў Вучпедвыд БССР і прарэцэнзаваны Акадэміяй педагагічных навук РСФСР), але не апублікаваны зборнік дакументаў і матэрыялаў «Школа Могилёвской губернии»³⁹.

Такім чынам, мы выдзяляем наступныя базісныя метадалагічныя прынцыпы, якімі трэба кіравацца пры публікацыі гістарычных дакументаў і матэрыялаў: прынцып непрадузятасці, прынцып сістэмнасці, прынцып дакладнасці і прынцып крыніцазнаўчай аптымальнасці. Разглядаючы дадзеныя прынцыпы ў метадалагічна-навуковым плане, трэба характарызаваць іх як спецыяльна-метадалагічныя, але не агульнаметадалагічныя. Прынцып непрадузятасці пакладзены ў аснову адбора дакументаў і матэрыялаў да друку (а таксама іх камп'ютэрнага ўзнаўлення), прынцып дакладнасці — у аснову перадачы (транслітэрацыі) тэксту дакументаў і матэрыялаў, прынцып крыніцазнаўчай паўнавартасці — у аснову археаграфічнага афармлення і складання навукова-даведачнага апарату, прынцып сістэмнасці — у аснову розных аспектаў археаграфічнай публікацыі, у першую чаргу, працы па сістэматызацыі дакументаў і матэрыялаў, кампаўцыі матэрыялаў. Пры публікацыі аднаго дакумента альбо матэрыяла прынцып сістэмнасці не можа быць рэалізаваны ў такіх аспектах археаграфічнай публікацыі, як адбор дакументаў і матэрыялаў да публікацыі і сістэматызацыя іх.

¹ Шумейко М. Ф. О роли и месте археографии в ряду исторических дисциплин источниковедческого цикла // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны. Мн., 2002; Залого М. Ф. Виды и формы публикаций (материалы по БССР) // НАРБ. Ф. 249. Оп. 5. Д. 60. Л. 109—

114; Козловская Э. Л. К вопросу о малых формах публикации // Труды научной конференции по вопросам архивного дела в БССР. М., 1965. Ч. 2; Яценко Л. Н. К вопросу о подготовке публикации документов в БССР // Труды научной конференции по вопросам архивного дела в БССР. М., 1965. Ч. 2; Шорохов Е. Ф. О некоторых вопросах теории советской археографии // Советские архивы (*далее* — СА). 1976. № 4; Несцяровіч Ю. У. Праблема класіфікацыі археографічных публікацый і беларускія археографічныя выданні (гісторыка-археографічны нарыс). Мн., 1997; Несцяровіч Ю. У. Аб'ект і прадмет археографіі // Беларускі археографічны штогоднік (*далее* — БАШ). 2003. Вып. 4.

² Селезнев М. С. Предмет и вопросы методологии советской археографии. М., 1959; Селезнев М. С. Некоторые вопросы советской исторической науки // Вопросы истории. 1967. № 8; Селезнев М. С. О некоторых вопросах советской археографии // Исторический архив. 1959. № 4; Пушкарев Л. Н. О предмете, методе и задачах археографии // СА. 1976. № 1.

³ Козлов В. П. Теоретические основы археографии с позиций современности // Отечественные архивы (*далее* — ОА). 1991; Казлоў У. П., Міхальчанка А. М. Некаторыя пытанні археографіі як навуковай дысцыпліны // БАШ. Вып. 2. Мн., 2001.

⁴ Добрушкин Е. М. Основы археографии. М., 1992. С. 43.

⁵ Правила издания исторических документов в СССР. Издание второе. М., 1990. С. 22.

⁶ Методологические основы научного познания. М., 1972.

⁷ Лешкевич Т. Г. Философия науки: традиции и новации. М., 2001. С. 104.

⁸ Правила издания исторических документов в СССР. М., 1990. С. 27.

⁹ Первая Всесоюзная конференция архивных работников. 12—13 мая 1924 г. Документы и материалы. Мн., 1999.

¹⁰ Козлов В. П. Теоретические основы археографии с позиций современности // ОА. 1991. С. 32.

¹¹ Правила издания исторических документов в СССР. Изд. 2-е. М., 1990. С. 27.

¹² Правила издания исторических документов в СССР. М., 1990. С. 7.

¹³ Шумейко М. Ф. У истоков советской археографии // Архівы і справаводства. 2004. № 2.

¹⁴ Несцяровіч Ю. У. Праблема класіфікацыі археографічных публікацый і беларускія археографічныя выданні. Мн., 1997. С. 25.

¹⁵ Правила издания исторических документов в СССР. М., 1990. С. 27.

¹⁶ Салов В. И. Историзм и современная буржуазная историография. М., 1977. С. 13.

¹⁷ Правила издания исторических документов в СССР. М., 1990. С. 27.

¹⁸ Каштанов С. М. О предмете и объекте археографии // ОА. 2001. № 3. С. 60; Старостин Е. М. Терминологическая интервенция // ОА. 2001. № 5. С. 60; Первая Всесоюзная конференция архивных работников. 12—13 мая 1924 г. Документы и материалы. Мн., 1999.

¹⁹ Козлов В. П. Теоретические основы археографии с позиций современности // ОА. 1991. С. 18—30.

²⁰ Там жа. С. 31.

²¹ Груша А. Малапрыстасаваныя рэкамендацыі ці малападрыхтаваны рэцэнзенты? // Беларускі гістарычны агляд. Т. 10. 2003, снежань. С. 16—17.; Латушкін А. М., Яцкевіч Зм. Малапрыстасаваныя метадычныя рэкамендацыі // БАШ. 2003. Вып. 4. С. 277—278; Жумарь С. В., Карев Д. В., Шумейко М. Ф. Очерки архивного дела в Белоруссии (XV в. — 1991 г.). Мн., 1999.

²² Несцяровіч Ю. У. Праблема класіфікацыі археографічных публікацый і беларускія археографічныя выданні (гісторыка-археографічны нарыс). Мн., 1997. С. 32.

²³ Козлов В. П. Теоретические основы археографии с позиций современности // ОА. 1991. С. 28.

²⁴ Казлоў У. П., Міхальчанка А. М. Некаторыя пытанні археографіі як навуковай дысцыпліны // БАШ. Вып. 2. Мн., 2001. С. 23—25.

²⁵ Там жа. С. 22.

²⁶ Там жа. С. 21.

²⁷ Латушкін А. М., Яцкевіч Зм. Малапрыстасаваныя метадычныя рэкамендацыі // БАШ. 2003. Вып. 4; 29. Груша А. Малапрыстасаваныя рэкамендацыі ці малападрыхтаваны рэцэнзенты? // Беларускі гістарычны агляд. Т. 10. 2003, снежань.

²⁸ Добрушкін Е. М. Основы археографии. М., 1992. С. 39.

²⁹ Там жа. С. 39—40.

³⁰ Там жа. С. 40.

³¹ Пушкарев Л. Н. Некоторые источниковедческие проблемы археографического изучения русских древних рукописей // СА. 1977. № 2. С. 62.

³² Казлоў У. П., Міхальчанка А. М. Некаторыя пытанні археографіі як навуковай дысцыпліны // БАШ. Вып. 2. Мн., 2001. С. 29.

³³ Комитеты бедноты Белоруссии. Мн., 1958.

³⁴ Дакументы і матэрыялы па гісторыі Беларусі. Т. 3. Мн., 1953.

³⁵ Документы и материалы по истории Белоруссии. Из истории установления Советской власти в Белоруссии и образования БССР. Т. 4. Мн., 1954.

³⁶ Улашчык М. М. Працы па археографіі і крыніцазнаўству гісторыі Беларусі. 3 рукапіснай спадчыны. Мн., 1999.

³⁷ Францыск Скарына і яго час. Мн., 1988.

³⁸ Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии. Избранные произведения XVI — половины XIX вв. Мн., 1962.

³⁹ НАРБ. Ф. 249. Воп. 5. Спр. 696. Арк. 12.

(Артыкул пададзены ў аўтарскай рэдакцыі)

Ходзіна В. А.

НЕВЯДОМЫ ДАКУМЕНТ ПРА ЯНКУ КУПАЛУ

У Нацыянальным гістарычным архіве захоўваецца мноства дакументаў, якія ўтрымліваюць біяграфічныя звесткі пра народнага паэта Беларусі Янку Купалу: радаводныя спісы, метрычныя выпісы і г. д. Не адзін раз публікаваліся дакументы з фонду «Мінскі дваранскі дэпутацкі сход» пра род Луцэвічаў. Продкі Янкі Купалы былі павятовай шляхтай, якая да XIX ст. згубіла свае невялікія ўладанні і перайшла ў стан беззямельнай чыншавай шляхты, якая па свайму эканамічнаму стану была блізкай да сялян.

Пасля паўстання 1863—1864 гг. расійскімі ўладамі былі ўведзены абмежаванні па доказах і пацвярджэнню шляхецкага паходжання. Па Указу Сената ад 29 верасня 1864 г.¹ Луцэвічы былі вымушаны запісацца ў падатковае саслоўе. Па Указу ад 19 студзеня 1866 г. уся шляхта, якая не даказала свайго паходжання, была пераведзена ў склад сялян або мяшчан². Луцэвічы якраз з 1869 г. трапілі ў мяшчанскае саслоўе.

Пры аглядзе дакументаў фонда «Мінская гарадская ўправа» намі быў знойдзены дакумент, які асвятляе новыя, раней невядомыя факты біяграфіі паэта.

Мінская гарадская ўправа была зацверджана згодна «Гарадскому палажэнню ад 16 чэрвеня 1870 г.» як выканаўчы орган Гарадской думы³. На яе ўскладвалася непасрэднае кіраванне справамі горада. Дзейнасць управы была скасавана ў 1917 г. У фондзе налічваецца 9390 адзінак захоўвання за 1861—1920 гг., а менавіта: указы, цыркуляры, інструкцыі, гаспадарчыя дакументы, ліставанне мінскага губернатара, спісы рэкрутаў і г. д. Менавіта ў гэтым фондзе сярод дакументаў нам удалося знайсці прызыўны спіс 1-га ўчастка Мінскага ўезда за 1903 г., дзе пад № 164/213 быў запісаны Іван Дамінікавіч Луцэвіч — будучы паэт Янка Купала. Дакумент раней не быў вядомы даследчыкам, таму мы ўводзім яго ў навуковы ўжытак.

Дадатак⁴

**СВЕДЕНИЯ, ВПИСЫВАЕМЫЯ УЧРЕЖДЕНИЯМИ,
СОСТАВЛЯЮЩИМИ ПРИЗЫВНЫЕ СПИСКИ, ОТМЕТКИ
И РЕШЕНИЯ ПРИСУТСТВИЯ ПО ВОИНСКОЙ ПОВИННОСТИ**

Сведения, вписываемые учреждениями, составляющими призывные списки. Отметки и решения присутствия по воинской повинности		
1	№ по порядку.	164/213
2	№ по ревизской сказке и по семейному списку или по книге для приписки к призывному учету	3118 1899 г. № 25
3	Прозвание (или фамилия), имя и отчество призываемого.	Луцевич Иван Доменикович 2 ст. Борисовского уезда Гайно-Слободской вол. фол. Сенице.
4	Год, месяц и число рождения по метрике.	1882 г. июня 25 дня
5	Лета, показанные в ревизской сказке.	Х
6	Лета по приписному свидетельству.	Х
7	Семейное положение призываемого, дающее право на льготу по 48 статье устава.	Отец – 54 г. ** Умер 14 мая 1902 г. Мать вдова 46 л. Род. брат Казимир род. 4 марта 1894 г. – 8 л.
8	1. Какого вероисповедания призываемый; какой его родной язык. 2. Холост, вдов или женат; имеет ли детей и кого именно. 3. К какому разряду принадлежит по образованию, с обозначением числа, месяца, года и № свидетельства о том и кем оно выдано. 4. Если призываемый не имеет свидетельства об образовании, то знает ли грамоту. 5. Занятие, ремесло или промысел призываемого.	1. Р.-Католическ. русский. 2. Холост. 3. ... .. 4. Грамотный. 5. Хлебопашеств.
9	Отметки о состояниях под следствием или судом и о лишенных всех прав состояния, или всех особых прав и преимуществ, лично и по состоянию присвоенных.	Под судом и следствием не состоял и не состоит.
10	Если призываемый принадлежит к числу лиц, указанных в 60, 61, 63, 79, 80, 81, 82, 83 и 84 ст. Устава, то: а) к разряду каких именно лиц, и б) число, месяц, год и № свидетельства о том и кем оно выдано.	Х

¹ Кісялёў Г. В. Пуцявінамі Янкі Купалы. Мн., 1981. С. 9—10.

² Вяроўкін-Шэлюта У. Разбор шляхты // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мн., 2001. Т. 6. С. 83—85.

³ Несцярэнка А. І. Гарадская дума // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мн., 1994. Т. 2. С. 481.

⁴ НГАБ. Ф. 1. Воп. 1. Спр. 4063. Арк. 205 адв. — 206.

Цвірка А. А.

ІНВЕНТАР МАЁМАСЦІ ВАРТАЎНІКА ЮЗАФА ІГНАТАВА ЛОСІКА ЗА 1842 г.

Пры падыхтоўцы пераліку дакументаў да зборніка аб жыцці і дзейнасці Язэпа Лёсіка у Радзівілаўскім фондзе, які знаходзіцца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі¹, намі быў знойдзены інвентар маёнтка Паздзержыц і мястэчка Мікалаеўшчына (Mikołajewszczyzna) Нясвіжскай ардынацыі за 1842 год².

Фонд уяўляе сабой збор дакументаў з XVI ст. па 1937 г., налічвае 25 540 адзінак захавання. Чатырнаццаты вопіс фонда налічвае 315 спраў за XVI—XIX стст. Гэта цэлы комплекс дакументаў, які ўключае ў сябе прывілеі і граматы каралёў Рэчы Паспалітай князям Радзівілам, шляхце, касцёлам, манастырам; генеалагічныя выпісы; сведчанні аб палітычных і ваенных дзеяннях у Еўропе; ліставанне князёў Радзівілаў; маёмасныя, гаспадарчыя і фінансавыя дакументы ардынацый, маёнткаў, фальваркаў і вёсак. Большасць дакументаў на польскай мове, сустрэкаюцца на французскай, нямецкай, лацінскай мовах, а таксама пісаныя кірыліцай.

Разглядаемая справа мае сваю назву: «Інвентар маёнтка Паздзержыц і мястэчка Мікалаеўшчына Нясвіжскай ардынацыі за 1842 год», напісана на польскай мове і складаецца з 32 аркушоў. У канцы XX ст. зроблена рэстаўрацыя гэтага дакумента. Вынесена на вокладку назва — «Inwentarz podawczy folwarku Paździerzyc z Awulsem Mikołajewszczyzna do 12 letniey dzierżawy od 24 czerwca 1842 r. № 5. Summar sztuk 2» («Выдадзены інвентар фальварка Паздзержыц з засценкам Мікалаеўшына да 12-гадовага ўтрымання ад 24 чэрвеня 1842 г. № 5. У суме 2 шт.») (гл. *дададтак*) — дапаўняецца больш разгорнутай назвай на першым аркушы: «Gubernia Mińska. Powiat Miński. Inwentarz Folwarku Paździerzyc z Awulsem Mikołajewszczyzna do Dzierżawy 12 letniey od dnia 24 czerwca 1842 r. Zaczynającej się WW Adamowi i Kasyldzie z Bukowskich Sidorowiczow postąpiiony. Na gruncie Sporządzony» («Мінская губерня.

Мінскі павет. Інвентар фальварка Паздзержыц з засценкам Мікалаеўшына да 12-гадовага ўтрымання ад 24 чэрвеня 1842 г. Пачынаецца ўступленне з Адама і Касыльды з Букоўскіх Сідаровічаў. На зямлі ўпарадкаванай»). Нумары старонач прастаўлены простым алоўкам. На адвароце 28 аркуша ўнізе пад калюмнамі «Grunta, Morgowe» сінім алоўкам дапісаны лічбы памераў зямлі, на аркушы 29 тым жа сінім алоўкам пад калюмнай «Czynsz» напісана: «сѣ Застенка 175 р S».

Ніжэй прыводзіцца дакумент разглядаемай справы, дзе можна прасачыць паходжанне Язэпа Лёсіка. Вядома што Язэп (Іосіф) Юр'евіч Лёсік нарадзіўся ў вёсцы Мікалаеўшчына Мінскага павета (цяпер Стаўбцоўскі раён) у 16(18).11.1883 г. Язэп Лёсік быў дзядзькам Якуба Коласа і ўвайшоў у беларускую гісторыю як грамадскі і палітычны дзеяч, знакаміты мовазнаўца, пісьменнік, педагог, член Акадэміі навук Беларусі з 1928 г., дырэктар Інстытута навуковай мовы. У 30-х гадах ён быў рэпрэсаваны і памёр у ссылцы 1 красавіка 1940 г.

У знойдзеным інвентары згадваюцца родныя Язэпа Лёсіка: дзед Юзаф (Іосіф) Ігнатаў Лосік (1791—1850), на той час вартаўнік Арцёхоўскага лясніцтва, якое было ўласнасцю князёў Радзівілаў; бабуля Гэлена-Даміцэля (нар. 1802 г.), дзядзькі — Людвік (нар. 1823 г.), Матэвуш (нар. 1828 г.), Карусь (1825—1849), Міхал (нар. 1831 г.), а таксама бацька Юрась (нар. 1837 г.). З дакумента можна даведацца, дзе жылі Лосікі, склад сям'і, узрост кожнай асобы, якой маёмасцю сям'я валодала, колькі мелі зямлі, якую вялі гаспадарку. Пры публікацыі дакумента былі апушчаны пустыя калюмны: «Dymy: szlachecki, odnodworki, ciagle, garnizonowy, czynszowe, chalupne» (Дымы: шляхецкія, аднадворныя, цяглыя, гарнізонныя, чыншавыя, халупныя — *перакл. аўт.*), «Zdolny do tloka» (Здольныя да талок), «Majatek wloscian: koni, jalowice» (Маёмасць валасцян: коні, цяляты), «Gruntu: Przyjemne, pustoszne» (Грунты: добрыя, пусташы), «Powinność» (Павіннасць), «Danina» (Падаткі), «Pieniądze» (Грошы). Дакумент падаецца на польскай і беларускай (уласны пераклад) мовах.

Пры публікацыі дакументаў выкарастаны наступныя правілы: знакі прыпынку расставлены па сучасных нормах пунктуацыі, прозвішчы, імёны і геаграфічныя назвы напісаны з вялікай літары.

Дадатак³

¹ НГАБ. Ф. 694. Воп. 14. Спр. 153.

² Там жа.

³ Там жа. Арк. 26 адв. — 27.

Шпунт А. А.

**«КРУЧКІ»,
АЛЬБО ВЫПАДАК З ЖЫЦЦЯ
СПРАВАВОДСТВА КАНЦЫЛЯРЫ
РАСІЙСКОЙ ІМПЕРЫІ ПАЧАТКУ XIX ст.**

Вацлаў Ластоўскі ў прадмове да свайго «Расійска-Крыўскага (Беларускага) слоўніка» (Коўна, 1924), з болю пісаў аб тым, што: «З прыходам расійскай улады, уцісканае пад Польшчай праваслаўнае духавенства, пагалоўна перакідаецца ў маскоўскі абоз, парываючы ўсякую звязь з народам; за духавенствам ідзе праваслаўная шляхта, якая яшчэ была застаўшыся ад разгрому пад Польшчай. Падае, працавіта створаная Польшчай унія. І, у выніку, ад народу адпадае рэшта грамадскіх вярхоў, тонучы ў расійскай вялікадзяржаўнасці і называючы сябе без усякіх засьцярог «рускімі»¹.

Пасля падзелаў Рэчы Паспалітай новыя ўлады хутка зразумелі, што для таго, каб увесць народ пачаў называць сябе «рускім», трэба яму ў гэтым «дапамагчы», бо, нягледзячы на ўсё, у грамадстве яшчэ заставалася значная частка людзей, непазбаўленых нацыянальнай свядомасці, людзей, чыя дзейнасць давала штуршок да нацыянальных паўстанняў. З боку расійскіх уладаў пачынаецца планамерны наступ на нацыянальную эліту: у лепшым выпадку яе пазбаўлялі правоў, высылалі ў Сібір, у горшым вялі на шыбеніцу, а з расійскіх губерняў прысылалі каланістаў, новых гаспадароў, што накідваліся на канфіскаваную ў шляхты маёмасць, ды займалі «освободившиеся» месцы ў дзяржапараце і войску. Такіх «наездников» прыбыло ў розныя гады прыкладна 600 тысяч. Улічваючы колькасць мясцовага насельніцтва — вялізная лічба. Цалкам зразумела, што ў новых гаспадароў наша культура, гісторыя, мова, менталітэт выклікалі ў лепшым выпадку агіду.

Трымалася дзяржаўная піраміда на валасных пісарах, калезскіх рэгістратарах, ды іншых дробных чыноўнікаў. Менавіта з імі вымушаны былі мець справу жыхары былога Вялікага княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага, калі ўваходзілі ў кантакт з імперскай адміністрацыяй. Няшмат знаходзілася жадаючых служыць новым уладам, на гэта згаджаліся людзі без годнасці і сумлення, ды натоўп «наездников». Вось як апісаў шараговых рэжыму ў пачатку XIX ст. жыхар Віцебска, сын паручыка кароннага войска Максіміліян Маркс, пакінуўшы вельмі цікавыя нататкі з жыцця Беларусі таго часу. «Низшая же, писчая тварь со-

стояла из разного сброду (кроме евреев), и пользовалась очень некрасивою репутациею. Кличка им была «крючки» и ни один порядочный человек в самых крайних обстоятельствах не желал поступить ни писцом, ни в полицейское управление, ни в нижний земский суд. У полицеймейстера и исправника, поэтому были под командою отчаянные пропойцы и прощелыги, потерявшие всякое сознание человеческого достоинства. Начальники заставляли их работать под караулом, снимая им сапоги с ног, и привязывая за ноги к столам, а жители, чтобы избавиться от их назойливых притязаний, били их при каждой возможности беспощадно, отделиваясь потом от ответственности мировую сделкою, не дороже штофа водки. Это было самое плюгавое из городского населения»². Сведчанне Маркса варты праілюстраваць дакументам, знойдзеным намі ў Нацыянальным гістарычным архіве (гл. дадатак).

Пішучы кляўзу на сваіх калег, Садкоўскі, вядома, не прамінуў ужыць канцелярызм XVIII ст. «понеже» — сапраўднае слова-паразіт расійскіх канцелярыяў. У эпіграме тагачаснага паэта Іпаліта Багдановіча, якраз дастаецца любімаму «кручкамі» слову:

Понеже говорят подьячие в приказе:
 Понеже без него не можно им прожить,
 Понеже слово то указано в указе,
 Понеже в выписке оно имелось быть,
 Понеже секретарь им сделался в заразе,
 Понеже следует везде его гласить,
 Понеже состоит вся сила их в понеже,
 Затем и не живёт у них понеже реже³.

На данос «кручка» у хуткім часе прыйшоў адказ, такім чынам развіваючы агульную па Расіі канцелярышчыну — працаваць выключна даносамі, «указамі» ды «прыказамі».

Дадатак⁴

ДЕЛО ПО РАПОРТУ К ДОЛЖНОСТИ РЕГИСТРАТОРА, КОЛЛЕЖСКОГО РЕГИСТРАТОРА САДКОВСКОГО, О ПОДТВЕРЖДЕНИИ НАХОДЯЩИМСЯ ПО РЕГИСТРАТУРЕ КАНЦЕЛЯРСКИМ СЛУЖАЩИМ, ДАБЫ ОНИ В ПОЧТОВЫЕ ДНИ ПРИ ОТПРАВЛЕНИИ КОНВЕРТОВ НА ПОЧТУ БЕЗОТЛУЧНО НАХОДИЛИСЬ

Марта 24-го дня. 1819 года.

№ 2931

В Минскую казенную палату

За регистратора, коллежского регистратора Садковского

Рапорт

Вчерашнего числа того ж марта 23-го дня из считающихся по регистратуре канцелярских служителей, ни одного не было для отправления на почту из палаты конвертов, и потому мною в весьма малой части отправлены, — а понеже с ними почти всегда случается, то чтобы я чрез то не мог ответствовать за несвоевременное отправление таковых, осмеливаюсь рапортом сим донести присутствию Минской казённой палаты и просить, дабы впредь считающиеся по регистратуре канцелярские служители непременно были всегда для такового отправления, подтвердить им в присутствии или обязать подписями под неминувемым взысканием за неисполнение по должности

Следуемого _____ Регистратор Садковский

Приказали: Призвав в присутствие служащих в регистратуре канцелярских служителей строжайше приказать объявя с подписками, дабы будучи в повиновении секретаря и регистратора непременно и безоговорочно исполняли возложенное на них со всею прилежностью являлись к должности в указанные часы не взирая на праздничные дни в которые должно безостановочно отправлять на почту в выходящие из присутствия отпуска; и если за сим хоть малейшее последует на кого либо из них донесение о нерадении или отлучке то сверх уменьшения жалования и поставлении на вид другим такового нерадивого канцелярского служителя, заставлен будет строжайшими мерами и невыпуском из канцелярии к рачительнейшему исполнению своей должности.

¹ Ластоўскі В. Расійска-Крыўскі (Беларускі) слоўнік. Мн., 1990. С. 9.

² Маркс М. Записки старика // Віцебскі сшытак. 1995. № 1. С. 74.

³ Богданович И. Понеже // Русская эпиграмма. М., 1990. С. 80.

⁴ НГАБ. Ф. 333. Воп. 4. Спр. 16.

Яцкевіч З. Л.

МАТЭРЫЯЛЫ, ЗВ'ЯЗАНЫЯ З І. Я. РЭПІНЫМ, ЯКІЯ ЗАХОЎВАЮЦА Ў НАЦЫЯНАЛЬНЫМ ГІСТАРЫЧНЫМ АРХІВЕ БЕЛАРУСІ

Імя славутага расійскага мастака Ільі Яфімавіча Рэпіна шырока вядома як у Расіі, так і за яе межамі. Нарадзіўся Рэпін 24 (08) траўня 1884 г. у г. Чугуеве (зараз Харкаўская вобл., Украіна). Памёр 29 верасня 1930 г. Вучыўся ў школе малявання ў І. М. Крамскага (1863 г.), Пецябургскай акадэміі мастацтваў (1864—1871 гг.). З 1878 г. з'яўляўся сябрам таварыства перамяшчальных выстаў («Передвижники»). Выкладаў у Вышэйшым мастацкім вучылішчы пры Акадэміі мастацтваў

(1894—1907 гг.). Аўтар славурых жанравых палотнаў, якія прынеслі яму сусветную вядомасць: «Бурлакі на Волзе», «Хросны ход у Курскай губерні», «Адказ ад споведзі», «Не чакалі», «Царэўна Соф'я», «Іван Грозны і яго сын Іван», «Запарожцы пішуць ліст турэцкаму султану» і інш.

Вядома, што жыццё Ільі Рэпіна цесна звязана і з Беларуссю. З 1892 па 1900 гг. ён даволі часта бываў у маёнтку Здраўнёва (зараз Віцебскі р-н), які знаходзіцца на беразе Западнай Дзвіны. Тут былі створаны карціны «Беларус», «Восеньскі букет», «Паляўнічы са стрэльбай», «На Заходняй Дзвіне. Усход сонца», «Святочнае гуляння ў Здраўнёва», «Касец-ліцвін», «Дуэль», «Поўня. Здраўнёва», «Партрэт сына Юрыя на тэрасе здраўнёўскага дома», абразы «Хрыстос», «Маці Божая» для царквы суседняй вёскі Слабада і інш. Рэпін не аднойчы сустракаўся са славутымі віцеблянамі: гісторыкам А. П. Сапуновым, кряззнаўцам і грамадскім дзеячом В. К. Стукалічам, фатографам С. А. Юркоўскім і інш. Мастак нават збіраўся намаляваць карціну аб драматычных віцебскіх падзеях 1623 г.

У 1989 г. у маёнтку Здраўнёва быў адчынены музей-сядзіба імя Ільі Рэпіна. Ужо восенню 1995 г. там праходзіла навуковая канферэнцыя «Беларуска-рускае культурнае ўзаемадзеянне канца XIX — пачатку XX ст.», прысвечаная 150-годдзю з дня нараджэння мастака і 100-годдзю знаходжання мастака ў Беларусі. Арганізатарамі канферэнцыі, акрамя музея-маёнтка «Здраўнёва», былі Віцебскі краязнаўчы музей, Нацыянальна-асветніцкі цэнтр імя Ф. Скарыны і Віцебскі мастацкі музей. Па матырыялах канферэнцыі ў канцы 1995 г. выйшаў зборнік¹.

Рыхтуючы выступ на канферэнцыю, аўтар правёў пошук дакументаў, звязаных з Ільёй Рэпіным, у Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі.

У фондзе Віцебскага губернскага праўлення захавалася справа, якая датуецца 1881 г.: «Аб падзенні быдла ў маёнтку Койтава, уладальнікам якога з'яўляецца Шнэс»². Там жа знаходзіцца яшчэ некалькі дакументаў. Напрыклад, у 1843 г. разглядалася справа пра адбор у ўладальніка Віцебскага павета Яцкевіча закладных грошаў³. Тут варта прыгадаць пра дакумент, знойдзены пры дапамозе супрацоўніка НГАБ С. Рыбчонка, «Аб прыёме на працу ў Віцебскую губернскую канцылярыю шляхціча Полацкага павета Івана Барысавіча Рэпіна». Ён паходзіў з обер-афіцэрскай дзяцей, скончыў Полацкі мужчынскі вольны пансіён⁴.

Гэтага ж часу тычыцца справа з фонду Віцебскага, Магілёўскага ды Смаленскага губернатара за 1831 г.: «Аб скаргзе шляхціча Заржэцкага Антона Адамавіча, эканомы маёнтка Койтава, які належаў Фларэн-

ціне Карсакавай, што замужам за Г. Караваёвым, на арандатара Яблонскага за нявыплату»⁵. У фондзе Віцебскай губернскай чарцёжнай ёсць некалькі спраў, звязаных з маёнткам Койтава. Першыя з іх — Межавыя кнігі Віцебскага павета за 1785 г.,⁶ калі ўладальнікам маёнтка з’яўляўся тытулярны радца Адам Тадэўш Анацкевіч (?). У межавых кнігах 1875 г. гаворка ідзе пра дачы, утвораныя ў ваколіцах Койтава з фальваркам Сафіеўка і інш., уладальнікамі якіх былі калежскі рэгістратар Фёдар Генрыхавіч Шнэс ды маёр Мікалай Уладзіміравіч Арбузаў⁷. Справа з таго ж фонду за 1909—1910 гг. сведчаць аб рэвізіі плана па разбіўцы зямель сялян вёскі Койтава на хутары⁸.

У трэцім стане канцылярый начальніка Віцебскай губерні была заведзена асабістая справа ад 1892 г. пад № 389 акадэміка Пецябургскай акадэміі мастацтваў Ільі Яфімавіча Рэпіна⁹. На яе аснове мастаку і было выдадзена пасведчанне на права набыцця зямлі ў Віцебскай губерні. Копія дадзенага пасведчання ёсць у экспазіцыі музея-сядзібы, а таксама ў кнізе Я. Кічынай¹⁰.

Тытульны ліст справы сведчыць, што ў адрозненне ад сотняў падобных спраў, прашэнне Ільі Рэпіна даволі хутка прабегла па «бюракратычных сталах». Пасведчанне было падпісана ўсяго за тры дні.

Акрамя чатырох дакументаў і тытульнага ліста ў справе ёсць вопіс папер, а таксама заключны аркуш. Першы дакумент — гэта прашэнне І. Я. Рэпіна гаспадзіну ўпраўляючаму Віцебскай губерні. Яно напісана каліграфічным почыркам і падпісана мастаком асабіста 30 траўня 1892 г. З прашэння бачна, што аўтар ужо мае ва ўладанні маёнтак Малое Койтава і Сафіеўку. На дакуменце канцылярскі служачы атрамантам вынес рэзалюцыю: «Немедленно доложить», а простым алоўка дадаў, што з пасведчанняў, прадстаўленых І. Рэпіным, не зразумела, якога ён сацыяльнага паходжання. На гэтым і на наступным дакуменце каляровымі алоўкамі (сіні, чырвоны) падкрэслены прозвішча былой ўладальніцы С. А. Яцкевіч, назва маёнтка, веравызнанне І. Рэпіна і інш.

Другі дакумент — пасведчанне Санкт-Пецябургскага граданачальніка, падпісанае яго памочнікам 12 траўня 1892 г., выдадзенае акадэміку І. Я. Рэпіну аб складзе яго сям’і, палітычнай надзейнасці і інш.

Дакумент пад № 3 — своеасаблівае вызначэнне-пастанова аб выдачы пасведчання на права набыцця зямлі акадэміку Рэпіну, датаваны яшчэ 1 траўнем 1892 г. і падпісаны Віцебскім віцэ-губернатарам. Цікава, як тут мясцовыя чыноўнікі вызначалі нацыянальнасць мастака: спачатку ў дужках напісана «маларасійскага», а затым без дужак — «вялікарускага». На другім баку дакумента адзначана, што пасведчанне выдадзена на рукі Ільі Рэпіну 3 траўня 1892 г.

Апошні дакумент датаваны тым жа днём (3. 05. 1892 г.), — традыцыйнае абавязацельства, падпісанае самім Рэпіным.

З Ільёй Рэпіным ускосна звязана яшчэ адна знойдзенная ў архіве справа: рапарт Віцебскага павятовага спраўніка аб высяленні з маёнтка Сафіеўка Абрама Сарочкіна, полацкага мешчаніна, але які па пашпарту пражываў у Віцебску на Трэцяй Ветранай вуліцы ў доме Арона Эдэльсона¹¹. У сваёй тлумачальнай нататцы ад 8 ліпеня 1892 г. Сарочкін паведамляе, што ён утрымлівае кароў уладальніка маёнтка Сафіеўка Рэпіна на правах арэнды і кожны дзень з жонкай ходзіць туды па малако, якое потым прадае ў Віцебску, і просіць пазбавіць яго ад «неправільных притязаний» прыстава¹².

Гэты віцебскі павятовы прыстаў разам са спраўнікам, па даносу якога і была ўзнята справа, кіруючыся чарговай урадавай пастановай, усё ж выселілі А. Сарочкіна. Напэўна, Рэпін быў зусім не супраць даходаў з арэнды сваіх уладанняў. Звернем увагу на тое, што ўладальнікам дадзенага маёнтка прыстаў называе былою гаспадыню Соф’ю Яцкевіч (ліпень 1892 г.).

Такім чынам, дакументы сведчаць, што першапачатковая назва маёнтка, які набыў мастак — Малое Койтава або Сафіеўка. І ўжо новы ўладальнік Рэпін перайменаваў яго ў Здраўнёва. Аднак нам вядома, што гэты тапонім існаваў у ваколіцах Віцебска ўжо ў XVI ст. У асабовай кнізе Віцебскага земскага суда за 1594 г. у інтрамісійным квіце віцебскага вознага К. Русінца пану Бальцану Старасельскаму згадваецца «два-рэц Здраўнёва», які знаходзіцца каля Віцебскага замка¹³.

Аўтографы Ільі Рэпіна выдзелены тлустым курсівам. Арфаграфія дакументаў прыведзена адпаведна сучасным нормам правапісу. Рукапісны тэкст адзначаны курсівам, друкаваны — звычайным.

Дадатак

СПРАВА ПА ПРАШЭННІЮ АКАДЭМІКА ІМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЭМІІ МАСТАЦТВАЎ ІЛЫ ЯФІМАВІЧА РЭПІНА АБ ВЫДАЧЫ ПАСВЕДЧАННЯ НА ПАКУПКУ ЗЯМЛІ¹⁴

Тытульны ліст

Канцелярыя
Начальника Витебской губернии
стол 3
№ 389

ДЕЛО

По прошению академика Императорской Академии художеств Ильи Ефимовича Репина о выдаче свидетельства на покупку земли.

Началось *Мая 30* дня 1892 года.
Кончено *Июня 2* дня 1892 года.
На *четырёх* листах

*30 мая 1892 г.*¹⁵
ЕГО Превосходительству
Господину Управляющему Витебской губернии.
немедленно
доложить

Академика Императорской
Академии Художеств
Ильи Ефимовича Репина

Прошение

Заторговав для себя у помещицы Софии Аксентьевой Яцкевич имение Малое-Койтово (Софиевка тож) Витебскаго уезда, состоящее из 108 десятин земли, имею честь покорнейше просить Ваше Превосходительство выдать мне свидетельство на право покупки недвижимого имения в пределах Витебской губернии.

К сему имею честь приложить свидетельство С. Петербургскаго Градоначальника от 12 мая 1892 года за № 10474 о моей. благонадежности и две гербовых марки 80-ти копеечного достоинства.

*Академик императорской Академии Художеств **Илья Репин.***

30 мая 1892 года
Жительство имею в имении
Малое-Койтово (Софиевка тож)
Витебскаго уезда.

*С.-Петербургскаго*¹⁶
Градоначальника
канцелярия
Отделение Исполнительное
12 мая 1892 года
№ 10474.

Свидетельство

Дано сие Академику Императорской Академии Художеств Илье Ефимовичу Репину, согласно прошению, для представления куда следует, на предмет разрешения совершить купчую крепость на купленное имение в Западном крае близ города Витебска, в том, что проситель 38 лет, жена его Вера 37 лет, дети: Вера 19 лет, Надежда 17 лет, Татьяна 11 лет и Георгий 15 лет. а также и отец просителя Ефим Репин 88 лет, в нравственном и политическом отношениях ни в чем предосудительном не замечены, происходят из военнопоселян Харьковской губернии, вероисповедания православного, в домашнем быту говорят по-русски, суду и следствию не подвергались, в чем удостоверяю подписью моею, с приложением казенной печати. Гербовый

сбор уплачен. За Градоначальника,

Помощник его

(подпись)

Помощник Управ. Канцеляриею

(подпись)

*Июня 1 дня 1892 года*¹⁷

Академик Императорской Академии Художеств

Илья Ефимович Репин

обратился с просьбою о выдаче ему свидетельства на право приобретения земельной собственности в Витебской губернии

По собранным сведениям оказалось, что проситель и *его* семейство

1) происхождения (*малороссийскаго*) *великорусскаго*.

2) вероисповедания *православнаго*

3) в политическом отношении

ни в чем предосудитель-

4) нравственных качеств

ном замечены не были

5) в домашнем быту говорят *по-русски*

6) желает приобрести в *Витебском уезде от помещицы Софии Аксентьевны Яцкевич* имение «*Малое-Койтово*» (*Софиевка тоже*), в количестве 108 десят.

7) на покупку означенной земли денежные средства *имеет*

8) подставным покупщиком от лиц, не имеющих права на покупку земельной собственности в Западных губерниях, по законам 10 июля 1864 года, 10 декабря 1865 года и 14 марта 1887 года *не состоит*

Правитель Канцелярии

(подпись)

Определяю

означенному Академику Репину

свидетельство на право приобретения земельной собственности *выдать*

И. д. Губернатора,

Вице-Губернатор

(подпись)

Свидетельство за № 384 для вручения по принадлежности

препровождено *выдано на руки июня 3 дня 1892 г.*

за №... Академику Репину.

ОБЯЗАТЕЛЬСТВО¹⁸

Я, ниже подписавшийся, в случае покупки мною с публичных торгов или по соглашению с владельцем недвижимой земельной собственности в пределах Витебской губернии, обязуюсь как за себя, так и за наследников и преемников прав на приобретенное, в силу выданного 1-го Июня 1892 г. за № 384 Витебским Губернатором разрешения, имение не продавать, не закладывать, а равно управление тем имением не поручать и в аренду не отдавать и

ни коим иным образом не передавать лицам, не имеющим права на покупку земельной собственности в Западном крае, по законам 10 июля 1864 года, 10 декабря 1865 года, 14 марта 1887 года и Высочайше утвержденных 27 декабря 1884 года правил. Кроме сего объявлено, что имения лиц польского происхождения, переходящая к русским владельцам, освобождаются от платежа % сбора, на точном основании §11 Высочайше утвержденных 5 марта 1869 года правил о взимании % сбора с следующего после перехода имения года.

Июня 3 дня 1892 г.

Свидетельство за № 384 получил и настоящее обязательство мне объявлено, в чем и подписуюсь: Академик Императорской Академии Художеств **Илья Репин**.

---

¹ Беларуска-рускае культурнае ўзаемадзеянне канца XIX — пачатку XX ст.: Матэрыялы навуковай канферэнцыі, прысвечанай 150-годдзю з дня нараджэння І. Я. Рэпіна і 100-годдзю знаходжання мастака на Беларусі. Віцебск, 1995.

² НГАБ. Ф. 1416. Воп.3. Спр. 14744.

³ Там жа. Воп. 5. Спр. 3890.

⁴ Там жа. Спр. 287. Арк. 599.

⁵ НГАБ. Ф. 1287. Воп. 1. Спр. 5695.

⁶ Там жа. Ф. 1437. Воп. 1. Спр. 336, 337.

⁷ Там жа. Спр. 4274.

⁸ Там жа. Спр. 5789.

⁹ НГАБ. Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 41209. Арк. 424—430.

¹⁰ Кичина Е. М. Репин и Здравнево. В обретении и разлуке. Витебск, 1994. С. 8.

¹¹ НГАБ. Ф. 1416. Воп. 2. Спр. 18156.

¹² Там жа. Арк. 2—3.

¹³ НГАБ. Ф. 1751. Воп. 1. Спр. 1. Арк. 116 адв.

¹⁴ Там жа. Ф. 1430. Воп. 1. Спр. 41209. Арк. 424—428.

¹⁵ Там жа. Арк. 426—426 адв.

¹⁶ Там жа. Арк. 427—427 адв.

¹⁷ Там жа. Арк. 428—428 адв.

¹⁸ Там жа. Арк. 429.

III. КРЫНІЦАЗНАЎСТВА

Бабкова В. У.

ТЭСТАМЕНТЫ З АКТАВЫХ КНІГ МЕНСКАГА ГРОДСКАГА СУДА XVI—XVII стст.

У архіўным фондзе «Менскі гродскі суд» (1600 — 1795 гг.) з 222 спраў толькі тры тычацца XVI і XVII ст. (крайнія даты 1600 — 1649 гг.)¹. Зараз можна толькі гадаць, дзе знікла астатняе. У кожнай з трох кніг больш за тысячу старонак. Яны найбольш раннія дакументальныя сведкі дзейнасці Менскага гродскага (замкавага) суда, якія захоўваюцца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі.

Сярод дакументаў, што сустракаюцца ў трох менскіх кнігах (лісты, квіты, аповеды, скаргі, інвентары, судовыя выракі і інш.), ёсць і тэстаменты (79 актаў). Яны выклікаюць асаблівую цікавасць не толькі ў гісторыкаў, але і юрыстаў, філолагаў, этнографаў і інш. Тэстаменты нават можна назваць творамі мастацтва. Яны напісаны чалавекам на парозе вечнасці, упісаны, згодна закону, у актавыя кнігі «*на вечнасць*», і, такім чынам, застаюцца істотным сведчаннем гісторыі асобы, сям'і, грамадства, краіны. Прыведзены ў дадатках пералік тэстаментаў прадстаўляе пераважна сярэднезаможную і дробную шляхту не толькі Менскага ваяводства, але і іншых зямель Вялікага княства Літоўскага.

Тэстаменты як гістарычныя і літаратурныя помнікі ўжо ўведзены ў навуковы ўжытак еўрапейскіх краін². Яны пачынаюць складацца яшчэ ў Антычнасці³ і найбольшае пашырэнне набываюць у сярэднявеччы. Навукоўцы разглядаюць іх у першую чаргу як крыніцы па прававых і эканамічных пытаннях, а таксама выкарыстоўваюць у даследаваннях іншых гуманітарных дысцыплін.

Тэстаменты як твор пісьменнасці сустракаюцца не толькі ў актавых кнігах. Яны існуюць у выглядзе асобных рукапісных адзінак. Адметнасцю ж тэстаментаў з актавых кніг з'яўляецца мажлівасць адшукання ў гэтых жа кнігах дадатковай інфармацыі пра саміх тэстатараў, іх сям'ю, пра далейшы лёс выканання тэстамента нашчадкамі (або невыканання апошняй волі нябожчыка), падзел рухомай і нерухомай маёмасці і г. д. Гэта ў сваю чаргу дазваляе скласці найбольш гістарычна дасканалы партрэт шляхціча, грамадзяніна Вялікага Княства і Рэчы Паспалітай.

Тэстаменты, згодна заканадаўству, і як можна прачытаць у актавых кнігах, пісаў кожны чалавек у *«радасях і раскошах»* або *«згалоцаны і нічога не маючы»*, пакідаючы, адпаведна свайму сацыяльнаму стану, кожнаму з сямейнікаў маёнткі, каштоўнасці або *«пчолы»* ды *«сена мурожнага і балотнага»*. Пры гэтым кожны з тэстатараў мусіў адчуваць сябе звязаным у сямейным ланцугу, бо ў свой час таксама быў спадчыннікам⁴. Тэстаменты захоўваліся разам з іншымі важнымі сямейнымі дакументамі, купчымі і дарчымі лістамі на маёмасць, прывілеямі, інвентарамі і інш., і вымаліся са шкатул ды іншых схованак выключна для патрэбы, ды перадаваліся з пакалення ў пакаленне.

Не толькі хвароба і няўмольная старасць вымушалі чалавека сесці за складанне тэстаменту. Смерць магла прыйсці як: *«нішчэнне ад жаўнера»*, *«праз агонь»*, *«паветрыя моравае»*, *«праз голад»*, *«спусташэнне, ушкаджэнне»*. Уражлівую карціну 1618 г. (пасля *«галоднага 1616 года»*) апісаў у лісце да сваіх дзяцей Яраш Валадковіч, брат менскага гараднічага: *«иж я, видечи великое небеспеченство людского живота, же так винныя, яко и невинные снат за грехи з допущения Божего <...> без росправы зходят з сего мизерного света»*⁵. Як бачым, у яго былі ўсе падставы клапаціцца пра сваю апошнюю волю. Тэстаменты, нягледзячы на сваю зададзеную традыцыйнай структурай, часам значна адрозніваюцца зместам у залежнасці ад розных выпадкаў сустрэчы чалавека з *«каралеўствам нябескім»*. У пераважнай большасці гэтыя помнікі пісьменства ствараліся на парозе смерці, і розніца ў часе напісання тэстамента і даты яго актыкацыі (унясенне ў актавыя кнігі пасля смерці тэстатара) складала некалькі месяцаў: як правіла, час да бліжэйшага пасяджэння суда. Сустрэчаліся выпадкі, калі тэстаменты былі напісаныя задоўга да апошняга ўздыху чалавека, напрыклад, менскі зямнін Ян Воўк загадзя выказаў гатоўнасць *«да хрысціянскай павіннасці»* зьявіцца *«да Пана Бога на першым пакліканні яго святым»*. Ён меў час прадумаць дзень свайго пахавання, абвясціць колькасць запрошаных на яго прыяцеляў, агаворваючы між іншым, каб жонка, чакаючы сваякоў, далёкіх ад Менска, не цягнула з пахаваннем цела, а хавала *«без усялякага прамаруджвання»*, бо сам гаспадар за сваё жыццё нагледзеўся на *«шмат людзей, якіх цела доўга не было хава-на»*. Гэткім чынам, адносіны да свайго апошняга часу спалучаліся ў шляхціча Яна Ваўка з гатоўнасцю прыняць смерць ў любую хвіліну і, разам з тым, з турботай пра тое, у якім выглядзе яго пабачаць людзі⁶.

Клапаціўся пра свой апошні прыстанак і магілёўскі падстароста, скарбовы пісар Міхал Казімір Палуцята. Зважаючы на складаную палітычную сітуацыю 1649 г. (вайна з казакамі), ён прасіў быць пахаваным

у новым магілёўскім «кармелітанскім касцёле» ды загадаў труну за-капаць вельмі глыбока ў зямлі, каб непрыяцель не ўчыніў «*тыранства*» над цэлам. Адначасова тэстатар склаў рэстр сваіх рэчаў, дзякуючы чаму ствараецца жывая, маляўнічая карціна гэтага надзеленага ўладай чалавека. Каштоўнасць рэчаў скарбавага пісара складалі апроч іншага і дзве розныя лацінскія кнігі, і «*чарка мая залацістая знутры з Вахусам*»⁷.

Пан Ежы Завіша некалькі разоў дыктаваў свой тэстамент то «*вырастку*», то чалядніку, правіў «*некаторыя словы і вершы ўласнай рукой сваёй <...> перапісаць быў загадаў*». Менскі ваявода і староста Пётр Тышкевіч, аглядзеўшы пазней ягоны тэстамент, разам са сведкам ліста, Ёзафам Рабеем, адзначыў паэтычны талент Завішы: «*на некоторых местцах кглозы так же ку концу меновите одиннадцат вершов замазанных которые кглозы менил его милость пан Рабей именем ее милости пани Завишиное быт власнае руки небожычовское*»⁸. На-жаль, пакуль што саміх вершаў адшукаць нам не ўдалося. Ежы Завіша прасіў быць пахаваны як мага больш сціпла, «*без усялякіх помп*».

Сярод тэстаментаў можна выдзеліць даволі адметныя творы, якія характарызуюцца тым, што былі напісаны паспешліва, ледзь не ў самыя апошнія хвіліны жыцця. Ствараўся такі тэстамент часцей за ўсё з парушэннем прынятай вызначанай формы. Тыя, хто апыналіся побач, тэрмінова шукалі святара і сведкаў «*людей добрых, себе роўных*», каб засведчыць апошняю волю паміраючага. Часам побач маглі апынуцца зусім выпадковыя людзі. Гэтак, тэстамент абывацеля Гарадзенскага пав. Крыштафа Юрэвіча, з якім здарыўся «*нешчаслівы прыдак*» у Аршанскім пав., прадставіў менскі цырульнік Каспар Гофман, за што атрымаў 30 коп грошай і сядло з войлакам. «*Дражняга*» ж каня мусілі адвесці да менскага Бернардынскага кляштара, пры касцёле якога жадаў быць пахаваны Юрэвіч⁹.

Забіты падчас двубоя Аляксандр Абадзінскі адно паспявае перад прэлатам менскага Дамініканскага кляштара на словах выбачыцца за свой «*пярхлівы учынак*» у нейкай кабеты (віцебскай ваяводзіны (?)), дараваць свайму забойцы, бо сам лічыў сябе вялікім грэшнікам, які на працягу жыцця часам казаў нядобрыя словы і рабіў брыдкія ўчынкі. Свайму ж чалядніку на развітанне ён пакінуў чорны жупан, пару злых і паламаны пісталет¹⁰.

Увогуле, тэстаменты пісаліся «*водлуг павіннасці хрэсціянскай і права паспалітага*» з пэўнай мэтай, каб не пакідаць пасля сябе «*розруху, вархолу*» між сямейнікамі. «*Абы злосць межы людзьмі не множыла*». Істотным для тэстатара быў таксама матыў пасмяротнай па-

мяці пра сябе, і не столькі праз малітвы і памінальную імшу, колькі праз дабразычлівыя падзякі за адпісаную сваякам маёмасць. Гэтая падзяка, нібы пупавіна паміж жывымі і нябожчыкамі, захоўвала сувязь пакаленняў з іх родавымі ўладаннямі. Пакідалася пэўная адзнака на зямлі.

Клопат за жонку і дзяцей вымагаў тэстатара ў сваёй апошняй волі звяртацца па апекуноў. Зямянін са Слуцкага княства Пётр Быкоўскі слёзна прасіў князя Януша Радзівіла, «*дабрадзея свайго*», быць апекуном і абаронцам жонкі і дзяцей, называючы яго «*панам хрысціянскім*». Пан Федар Пашчынскі пакінуў наказ апекунам, каб тыя выхавалі сына адпаведна яго шляхецкаму стану «*з вялікай пільнасцю, абы быў цвічоны перад боязню Божай і пабожнасці хрэсціянскай... абы ва ўсялякіх цнотах памнажаў*»¹¹.

Перад абліччам смерці мала хто мог дазволіць сабе быць няшчэрым. І хаця хрысціяне ў сваёй веры спадзяваліся на «*вясёлае з мёртвых устанне і атрыманне жывата вечнага*», а таксама на Пана Бога, «*як справядлівага суддзю і сэрцавідца*», але страх перад «*Страшным Трыбуналам Бога Збавіцеля*» часам прымушаў увасабляць тэму смерці праз метафару, як зрабіў гэта ў сваім тэстаменце пан Фёдар Пашчынскі.

«*Смерць, — піша ён, — якая заўсёды за намі як злодзей ходзіць, спакваля дом мізэрнага цела нашага подкопвае і разбурае, і яго з маёмасцю, то бок з душой нашай разлучае*»¹².

Смерць у аўтараў тэстаментаў увасаблялася таксама ў вобразе крыжа («*на крыжы смерці свай*»). Хвароба — «*ганец смерці*». А часам у тэстаменце гучала горкая іронія над сваім лёсам. Пан Якуб Цадроўскі, будучы ўжо чалавекам старым і хворым, «*штогадзінна выглядаючы паслоў нябесных*» па сваю душу, пакінуў у сваім тэстаменце наступныя радкі: «*ужо так мяне фартуна мая з маладых гадоў пеставала, не даўшы мне кута ўласнага, дзе бы мог жыццё сваё скончыць*»¹³.

Польская даследчыца, мнішка Жарнавецкага кляштара Малгажата Баркоўская лічыла тэстаменты адмысловым відам літаратуры, параўноўваючы іх паэтыку з паэтыкай санэту¹⁴. Немажліва не пагадзіцца з тым, што і самі фрагменты з тэстаментаў часцяком можна разглядаць як высокі ўзор літаратуры:

«... и же вси речи на свете створонные нищают и ку

выконанню прыходят.

Не только земля, але и увесь округ небесный,

сонце и месяц со всеми

оздобами своими знищают и отмену мети мусят...»¹⁵

Выказваючы сваю апошнюю волю, паміраючы звяртаўся да найбліжэйшых сваякоў, ці да іншых блізкіх людзей з просьбай аб месцы пахавання. Мы не можам з дакладнасцю сцвярджаць пра канчатковае вырашэнне гэтага пытання пасля смерці тэстатара, але ўказанне пажаданага месца дае важную інфармацыю, найперш пра веравызнанне чалавека.

У тэстаментах можна знайсці багата матэрыялу для вывучэння канфесійнай сітуацыі XVII ст. Тэстаменты напісаныя каталікамі дамінуюць, прычым у 40-х гг. XVII ст. іх перавага ўзрастае. Прыблізна аднолькавая колькасць у праваслаўных і пратэстантаў (каля 14). Часам цяжка вызначыць канфесійную прыналежнасць тэстатараў, напрыклад, Станіслаў Заліўскі даручыў пахаваць яго па каталіцкім абрадзе, але ў царкве ім жа самім і пабудаванай. Пры далейшым пошуку і атрыбукцы помнікаў гэтыя звесткі, магчыма, будуць больш дакладнымі. Адзін з запісаных у кнігу тэстаментаў пісаў уніят. (Наваградская кафедральная новагрэцкая царква).

Апроч месцаў звыкллага пахавання: на цментару і могілках, у склепе, капліцы, царкве, касцёле — аўтар тэстаменту выказвае жаданне быць пахаваным на гары. Пераважна гэта тэстаменты пратэстантаў, хаця ёсць і адзін каталіцкі. Увогуле, можа быць цікавым параўнаўчы аналіз тэкстаў тэстаментаў, напісаных прадстаўнікамі розных канфесій.

У тэстаментах таксама згадваюцца культавыя забудовы Беларусі: касцёлы ў Докшыцах, Заслаўі, Вязьні, Магілёве, Зембіне, Красным Сяле, Ракаве, Бабруйску, Івянцы, Вільні; цэрквы ў Прылепах, Крайску, Парэччы, Хаценічах; збор у маёнтку Белы. Сярод менскіх храмаў згадваюцца Дамініканскі кляштар з касцёлам, «які цяпер муруюць» (1640 г.), Бернардынскі касцёл, «менскі касцёл», Прачысценская царква, царква Святых Апосталаў Пятра і Паўла, на абраз Найсвяцейшай Панны якой бурмістравая Раіна Маслянка ахвяравала вялікі залаты ланцуг, «каб заўжды вісеў». У тэстаментце жонкі менскага райцы Гальшкі Якімовічавай згадваецца таксама і ратуша ў Менску, на якую яна ахвяравала ў сваім тэстаменце 10 тысяч цэглаў.

Амаль кожны тэстамент са спісу, у прыведзеных ніжэй дадатках, заслугоўвае грунтоўнай увагі і варты апублікавання. Гэта дасць магчымасць данесці да сучаснікаў раней невядомую інфармацыю пра нашу мінуўшчыну і нават змяніць пэўныя стэрэатыпы ў яе ўспрыманні.

*Дадатак № 1¹⁶*ТАБЛІЦА ТЭСТАМЕНТАЎ ПАВОДЛЕ АКТАВАЙ КНІГІ МЕНСКАГА
АДІ АНІЕААА НОАА ЧА 1600 г.

№	Імя тэстатара	Дата актыка- цыі / дата напісання	Дзе пахаваны (апошняя воля тэстатара)	Вера- вызнан- не	Аркушы
	1	2	3	4	5
1	Давыд Есман, зямянін Менскага ваяв.	3.04.1600	—	[каталік]	без пачатку, 433–433 адв.; 444– 444 адв.
2	Мянчынскі, зямянін Менскага ваяв.	—	—	—	пашк. 1345–1345 адв.
3	Шчасны Яновіч Свірскі, князь, зямянін Ашмянскага пав., служэбнік кн. Крыштафа Радзівіла	1600	—	каталік	пашк. 1347 адв. — 1348 адв.

*Дадатак № 2¹⁷*ТАБЛІЦА ТЭСТАМЕНТАЎ ПАВОДЛЕ АКТАВАЙ КНІГІ МЕНСКАГА
ГРОДСКАГА СУДА ЗА 1615 — 1620 гг.

№	1	2	3	4	5
1	Войцех Кукель Прошля, пан	3.03.1616 / 6.02.1616	на гары ў м-ку Тру- савіцкім	пратэс- тант	110 адв. — 113
2	Аляксандр Анікеевіч, зямянін Рэчыцкага пав.	5.03.1616 / 25.12.1615	царква «фруская» ў Ахоцічах Рэчыцкага пав.	[права- слаўны]	120–123
3	Юрэвая Сар- нацкая Ганна Мікалаеўна Вербічанка, зямянка Менскага ваяв.	6.07.1616 / 10.06.1616	—	каталіч- ка	пашк. 193– 194 адв.

№	1	2	3	4	5
4	Ян Лугоўскі, пан	7.09.1616 / 29.08.1616	[Бернар- дынскі кас- цёл у Вільні]	каталік	268–269
5	Андрэева Скарупіная Раіна Васілеўна Заблоцкая, пані	7.12.1616 / 21.08.1616	Фамільная капліца ў Нестано- вічах Мен- скага ваяв.	каталіч- ка	318–319 адв.
6	Астафей Сямёнавіч Ахрамовіч, пан	7.12.1616 / 23.10.1616	Прачысцен- ская царква ў Менску	права- слаўны	320–321
7	Пётр Быкоўскі, зямянін Наваградскага ваяв.	12.02.1617 / 18.01.1617	царква Св. Міколы ў Грозаўскім манастыры, у Слуцкім княстве «водлуг закону гре- часкаго»	права- слаўны	394–396 адв.
8	Пётр Быкоўскі, зямянін Наваградскага ваяв.	3.03.1617 / 18.01.1617	там жа	права- слаўны	404–406 адв.
9	Дземянцей Алабыш, зямянін Менскага ваяв.	6.07.1617 / 22.06.1617	царква ў Душкавічах	права- слаўны	484–487
10	Мацей Вітаноўскі	20.03.1617	–	[каталік]	513–514 адв.
11	Крыштаф Служка, вяндэнскі ваявода	7.08.1617 / 15.06.1617	Навадвор- скі касцёл	каталік	524–527 адв.
12	Крыштаф Служка, вяндэнскі ваявода (фрагмент, без сканчэння)	7.08.1617	–	–	534 адв. – 535 адв.
13	Размус Чуліцкі	4.09.1617 / 30.07.1617	–	пратэс- тант	547 адв. – 548 адв.

№	1	2	3	4	5
14	Размус Чуліцкі, заслаўскі ўраднік	4.11.1617 / 30.07.1617	–	пратэс- тант	564–566
15	Аўдоця Стужынская, зямянка Менскага ваяв.	6.11.1617 / 15.09.1617	царква Ус- пення Бага- родзіцы і прарока Ільі ў Каўшове	права- слаўная	567 адв.– 569
16	Багдан Андрэевіч Княжышчэвіч, зямянін Менскага ваяв.	7.11.1617 / 28.04.1617	у м-тку Ніз	[пратэс- тант]	587–588 адв.
17	Анікей Паўловіч, пан	10.02.1618 / 6.02.1618	касцёл у Менску	каталік	721 адв. – 724 адв.
18	Раіна Шэмбелеўна Шымковічавая Янавіча Рыцэнская, пані	4.04.1618 / 7.01.1618	царква ў Парэцку, побач з мужам	права- слаўная	728–730 адв.
19	Марцін Свідэрскі, пан	5.04.1618 / 14.03.1618	–	[пратэс- тант]	761–763
20	Грыгорый Макаравіч, менскі земскі суддзя	9.04.1618 / 3.02.1618	склеп у Хатаевічах	пратэс- тант	823–830 адв.
21	Якуб Міклашэўскі	13.04.1618 / 20.04.1618	на гары ў Гедруціш- ках (ці Гер- дуцішкі)	[пратэс- тант]	836 адв. – 838
22	Паланея Пашкоўская Мацеевая Завішыная, зямянка Менскага ваяв.	15.09.1618 / 4.03.1618	Петрапаў- лаўская царква ў Менску	права- слаўная	948–949
23	Януш Радзіменскі, пан	1618	–	–	пашк. 994–995 адв.
24	Матыс Чаховіч, менскі аптэкар	1620 / 5.02.1620	касцёл у Менску	каталік	1027– 1029

№	1	2	3	4	5
25	Юры Завіша, пан	6.03.1620	у завішын- скай каплі- цы ў замку, у Віленскім касцёле	каталік	1035 адв. — 1037 адв.
26	Зафея Крыштафавая Служчыная, вяндэнская ваяводзіна	7.02.1620	у Віленскім касцёле [Станісла- ва]	каталіч- ка	1051— 1054 адв.
27	Ганна Масальская Скумінавая, пані	8.03.1620	на гары ў Гатава- Каралішча- вічах за гумном	каталіч- ка	1100 адв. — 1102 адв.; 1118— 1119

Дадатак № 3¹⁸

ТАБЛІЦА ТЭСТАМЕНТАЎ ПАВОДЛЕ АКТАВАЙ КНІГІ МЕНСКАГА
ГРОДСКАГА СУДА ЗА 1640 — 1645 гг., 1649 г.

№	1	2	3	4	5
1	Раіна Ульская Паўлава Булгакавая, пані	1640	у Галуйскім касцёле Ві- ленскага ваяв.	ката- лічка	пашк. 1—2 адв.
2	Зафея Сапежанка Стравінская, мазырская старосціна	[1640] / 10.03.1623	у Вільні	[каталіч- ка]	7—9 адв.
3	Юстына Паморская Мацеевая Рэкуцевая, пані	03.1640 / 1640	—	[каталіч- ка]	пашк. 12—13 адв.
4	Мікалай Станскі, пан	1640	у Менскім касцёле	каталік	14—15 адв.
5	Крыштаф Галубіцкі	[13.04]1640 / 9.04.1640	у [Вол- менскім] касцёле	каталік	18—19 адв.
6	Мікалай Ісайкоўскі, упіцкі стольнік	—	у новым касцёле Св. Пятра	каталік	пашк. 22—24 адв.

№	1	2	3	4	5
7	Раіна Цяпінская Васільева Рагозіная, пані	1640 / 19.04.1640	у царкве ў Хаценчы- цах	права- слаўная	102–103 адв.
8	Марына Міка- лаеўна Драбы- шэўская Ціма- феевая Воўка- вая, зямянка Менскага ваяв.	1.08.1640 / 30.07.1640	—	—	135–136 адв.
9	Стэфан Длускі, каралеўскі зямянін Менскага ваяв.	12.1640	у Халхель- скім касцё- ле	каталік	пашк. 167–167 адв.
10	Фердынанд Груша, слуга менскай падсудкавай Галены Жыжэмскай	12.1640 17.12.1640	у мурава- най катэд- ральнай «новагрэц- кай» царкве [у Нава- граду]	уніят	169–170 адв.
11	Фёдар Пашчынскі, пан	7.01.1641 / 5.01.1641	—	[каталік]	195–196 адв.
12	Крысціна Нямсцянка Адамава Жыжэмская, мазырская харужыная	9.01.1641 /	—	пратэс- тантка	203–206 адв.
13	Настазья Карэ- вянка Янава Абежжавая, пані	26.02.1641 / 22.07.1640	у Ракаўскім касцёле, у склепе пад капліцай	каталіч- ка	221–222 адв.
14	Валерыян Коц, зямянін Пад- ляскага ваяв., Драгіцкага пав.	7.03.1641 / 25.11.1640	у Зембін- скім касцёле	каталік	255–256 адв.
15	Арцёмій Мар- цін Іванавіч Зя- нковіч Такарэў- скі, каралеўскі зямянін Бера- сцейскага ваяв.	14.05.1641 /	—	права- слаўны, «веры грэцкай, набажэн- ства рускага»	пашк. 277–278 адв.

№	1	2	3	4	5
16	Андэрэй Скіпар, пан	6.09.1641 / 29.08.1641	у Івянецкім касцёле, у склепе пад алтаром	каталік	321–322 адв.
17	Аляксандр Забодна Абадзінскі, пан	28.12.1641 / 1641	у Менскім Дамініканскім кляштары	каталік	378–379 адв.
18	Аляксандра Барэйшанка Янавая Солтанава, рэчыцкая земская суддзёвая, прапойская староставая	12.02.1642 / 22.12.1641	у Бабруйскім касцёле Св. Пятра	каталічка	393–394 адв.
19	Пётр Лазоўскі, пан	17.02.1642 / 7.02.1642	у Прылепскай мітрапалічай царкве	праваслаўны	395–396 адв.
20	Ганна Войцахаўна Турская Грыгарава Ванкевічавая, пані	25.03.1642 / 20.03.1642	у капліцы ў Саладзевенічах	пратэстантка	403–404 адв.
21	Патэнца Ганна Зафея Грабіцкая Янавая Рацыборская	3.04.1642 / 22.02.1642	у Менскім Дамініканскім касцёле	каталічка	413–414 адв.
22	Юрый Аляксэвіч Кіка, каралеўскі зямлянін Менскага ваяв.	3.08.1642 / 24.07.1642	у спадчынай капліцы маёнтка Кладнеўшчына, «у полі каля капліцы пана айца майго»	каталік	523–524 адв.
23	Ян Воўк, зямлянін Менскага пав.	20.12.1642 / 8.12.1640	пры Менскім Дамініканскім касцёле	каталік	569–572 адв.

№	1	2	3	4	5
24	Зафея Даніла-вічоўна Наркевічавая, пані	30.01.1643 / 22.01.1643	[у Заслаўі] (згадв. заслаўскі плябан, спаведнік Казімір Пеляс)	каталічка	584–585 адв.
25	Севярын Сухарэбскі, «генерал» Менскага ваяв.	28.02.1643 / 18.02.1643	у Менскім Бернардынскім касцёле	каталік	608–611 адв.
26	Мікалай Яноўскі, пан	30.03.1643 / 03.1643	у Менскім Дамініканскім касцёле	каталік	612–613 адв.
27	Мікалай Яноўскі, слуга пана Івана Шыпіка	30.03.1643 / 03.1643	там жа	каталік	614–515 адв.
28	Стэфан Русіс, каралеўскі зямлянін Полацкага ваяв.	30.03.1643 / 15.03.1643	—	каталік	616–619 адв.
29	Крышгаф Юрэвіч, абывацель Гарадзенскага пав.	4.04.1643 / 1.04.1643	пры Менскім Бернардынскім касцёле	каталік	620–622 адв.
30	Аляксандр Канстантынавіч, зямлянін Менскага ваяв.	9.09.1643 / 25.08.1643	у Докшыцкім касцёле	каталік	705–708 адв.
31	Раіна Бабурчанка Данілавая Масляная, менская бурмістравая	09.1643 / 24.09.1643	у склепе пры Менскай царкве Св. Апосталаў Пятра і Паўла, побач з мужам	праваслаўная	717–718 адв.
32	Ян Буцень, зямлянін Мсціслаўскага ваяв., заслаўскі ўраднік	28.04.1643 / 25.04.1643	у Заслаўскім драўляным касцёле, побач з жонкай	каталік	719–720 адв.

№	1	2	3	4	5
33	Гальшка Рагазоўская Хрызастомавая Любятоўская, пані	26.01.1644 / 08.1643	у Менскім Дамініканскім касцёле	каталічка	774–777 адв.
34	Барбара Масціцкая Валерыянавая Альшанская, пані	20.02.1644 / 11.02.1644	У Гайнскім касцёле	каталічка	804–805 адв.
35	Жыгімонт Захарэўскі, пан	травень 1644 / 10.05.1644	«на грунце пана ... Аўлучымскага, у маёнтку... Белы ... у зборы»	пратэстант	пашк. 811–811 адв. 816–818 адв. парушана нумарацыя
36	Гальшка Астроўская Пятрова Прыгоцкая	травень 1644	—	каталічка	пашк. 812–815 адв.
37	Мацей Вардзялеўскі, вайтменскай плябанскай юрыдыкі	пашк. / 20.06.[1644]	пашк.	каталік	819–820 адв.
38	Станіслаў Заліўскі, пан	16.07.1644 / 29.06.1644	па каталіцкім абрадзе ў царкве, ім пабудаваўнай, у маёнтку Бясяды Кухнішроўскія	каталік (?)	851–854 адв.
39	Станіслаў Менчкоўскі, пан	28.12.1642	—	—	пашк. 860–860 адв.
40	Віктарын Пешка, пан	5.08.1644 / 11.12.1643	на грунце за вёскай Ясколка на гары «без усялякага кошту»	пратэстант (?)	897–898 адв.
41	Станіслаў Тэпкоўскі, зямлянін Кароны і ВКЛ	6.09.1644 / 3.06.1644	—	каталік	пашк. 909–912 адв.

№	1	2	3	4	5
42	Катарына Анна Ракіцкая Яна- вая Пашкеві- чаявая, пані	19.09.1644 / 20.06.1644	у Красна- сельскім касцёле	каталіч- ка	913–914 адв.
43	Якуб Цадроў- скі, пан	14.01.1645 / 7.11.1644	–	пратэс- тант (?)	941–942 адв.
44	Адам Пятровіч Яздоўскі, пан	26.02.1645 / 20.02.1645	у Менскім Дамінікан- скім касцёле	каталік	965–968 адв.
45	Мікалай Буй- від, пан	7.06.1645 / 5.05.1645	у Менскім Дамінікан- скім касцёле	каталік	1012– 1013 адв.
46	Ян з Казельска Пузына, пан	25.07.1645 / 2.07.1645	у капліцы маёнтка Гарадзішча	пратэс- тант	1100– 1101 адв.
47	Андрэй Скарупа, пан	30.08.1645 / 6.08.1645	у фаміль- най каплі- цы маёнтка Нестано- вічы	пратэс- тант	1110– 1111 адв.
48	Гальшка Шы- панка Андрэ- ея Якімові- чаявая, менская райчыная	23.12.1645	пры Мен- скай царкве Св. Апоста- лаў Пятра і Паўла	права- слаўная	1167– 1172 адв.
49	Катарына Бы- коўская Янава Гардзелкоў- ская, пані	16.01.1649 / 1.11.1648	у Крайскай царкве	права- слаўная (?)	1179– 1182 адв.
50	Міхал Казімір Палупята, магі- лёўскі падста- роста, скарбовы пісар	20.03.1649/ 10.03.1649	у новым магілёўскім кармеліц- кім касцёле	каталік	1205– 1207 адв.
51	Шчасная Ка- зельская Багда- навая Радкеві- чаявая, пані	27.03.1649 / 13.03.1649	у бліжэй- шым касцёле	каталіч- ка	1211– 1212 адв.
52	Лаўрэн Чаховіч, пан	10.04.1649 / 13.02.1648	пры касцё- ле Вязынс- кай парафіі	каталіч- ка	1213– 1214 адв.

№	1	2	3	4	5
53	Анна Пратасовічаўна Аляксандрава Алекшыцавая Люшніная, пані	15.04.1649 / 12.04.1649	у Зембінскім касцёле	каталічка	1215– 1218 адв.
54	Мікалай Казімір Газдзельскі, Зямянін	8.05.1649 / 28.03.1649	—	пратэстант	1264– 1269
55	Крыштаф Воўк, пан	12.06.1649 / 4.02.1649	—	—	1292– 1293 адв.
56	Марына Лукашоўна Пашкевічаўна Станіславава Падоская, пані	13.06.1649 / 23.05.1649	у Менскай царкве Св. Апосталаў Пятра і Паўла	праваслаўная	1296– 1299 адв.
57	Кацярына Самарокаўна Крыштафава Валадковічава, пані	5.08.1649 / 31.07.1649	—	—	1327– 1328 адв.
58	Аляксандр Табішавіч Цяпінскі, зямлянін ВКЛ, Менскага ваяв.	20.08.1649 / 24.10.1648	у Вязынскім касцёле	каталік	1333– 1334 адв.
59	Ганна Газдзельская Войцехава Прыхоцкая	20.12.1649 / 9.12.1649	на цвінтары [Маслоўскім Калдзімноўскім]	каталічка	1375– 1377 адв.

¹ НГАБ. Ф. 1727. Воп. 1. Спр. 1, 2, 3.

² Augustyniak U. Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim // Warszawa. 1992.; Falinowska A. Testamenty szlachty Krakowskiej XVII—XVIII w. Kraków. 1997.

³ Жак Ле Гофф. С небес на землю // Одиссей. 1991. С. 38.

⁴ Borkowska M. Dekret w niebieskim ferowany parlamencie // Wybór testamentów z XVII—XVIII wieku. Kraków, 1984. S. 9.

⁵ НГАБ. Ф. 1727. Воп. 1. Спр. 2. Арк. 737.

⁶ Там жа. Спр. 3. Арк. 570.

⁷ Там жа. Арк. 1209 адв.

⁸ НГАБ. Спр. 2. Арк. 1036 адв.

⁹ Там жа. Спр. 3. Арк. 620 адв.

¹⁰ Там жа. Арк. 379.

¹¹ Там жа. Арк. 196.

¹² Там жа. Арк. 195.

¹³ Там жа. Арк. 941.

¹⁴ Borkowska M. Dekret w niebieskim ferowany parlamencie. S. 11.

¹⁵ НГАБ. Ф. 1727. Воп. 1. Спр. 2. Арк. 394 адв.

¹⁶ Там жа. Спр. 1.

¹⁷ Там жа. Спр. 2.

¹⁸ Там жа. Спр. 3.

Жаўняркевіч Р. С.

СФРАГІСТЫКА РЫМА-КАТАЛІЦКІХ ПАРАФІЙ БЫЛОГА БАРЫСАЎСКАГА ПАВЕТА (XVIII — пач. XX ст.)

Дадзеная праца з'яўляецца працягам распачатага ў папярэднім выпуску «Архіварыуса» апісання сфрагістыкі рыма-каталіцкіх (далей — р.-к.) парафій Беларусі ў перыяд XVIII — пач. XX ст.¹ Як і ў папярэднім артыкуле, у дадзеным матэрыяле апрача пытанняў парафіяльнай р.-к. сфрагістыкі, будуць пададзены нарысы з гісторыі парафій, касцёлаў і кляштараў былога Барысаўскага павету Мінскай губерні.

Пад час працы былі выяўлены пячаткі 15 р.-к. парафій Барысаўскага павета перыяду XVIII — пач. XX ст.: Акалоўскай, Амнішаўскай, Барысаўскай, Бярэзінскай, Гайнаўскай, Дзядзілавіцкай, Докшыцкай, Зембінскай, Камайскай, Кемешаўскай, Кораньскай, Лагойскай, Смалявіцкай, Халопеніцкай і Хатаевіцкай. У Бярэзінскай, Зембінскай, Кораньскай, Халопеніцкай і Хатаевіцкай парафіях выяўлены па дзве пячаткі: ранейшая і пазнейшая. Такім чынам, выяўлена 20 пячатак.

Пячаткі парафій фармальна падзяляюцца на касцёльныя і кляштарныя. Усяго ў Барысаўскім пав. было выяўлена 13 касцёльных і 7 кляштарных пячатак. Выпадкі, калі кляштарныя пячаткі выконвалі ролю парафіяльных, у цэлым у Беларусі былі досыць звыклымі. Вельмі часта яны выкарыстоўваліся ў гэтай якасці, нават тады, калі не існавала самога кляштара. Так, пячатка Бярэзінскага кляштара айцоў бернардзінаў, зліквідаванага ў 1832 г., зафіксавана на дакуменце, датаваным 1877 г.

Моўнае афармленне р.-к. парафіяльнай сфрагістыкі Барысаўшчыны характарызуецца практычна поўным панаваннем лаціны. Сярод 20 выяўленых пячатак 19 з'яўляюцца лацінамоўнымі і толькі на адной надпіс зроблены па-польску.

На пячатках парафій Барысаўскага павета выяўлена 12 іканаграфічных сюжэтаў, 3 з якіх маюць некалькі варыянтаў: Унебаўзыхце Паньны Марыі (5 варыянтаў), Св. Тройца (4 варыянты), Узвышэнне Св. Крыжа (2 варыянты), Св. Архангел Міхаіл, Сэрца Ісуса, Ян Хрысціцель, Перамяненне Божае, Крыж лацінскі, Св. Барабара, Св. Дух, усе па першаму варыянту і 2 сімвалічныя сюжэты: манаграфічная эмблема Паньны Марыі, сімвалічная эмблема Св. Казіміра.

На трох пячатках выяўлены храналагічны элемент.

Прамалёўкі пячатак Акалоўскай, Барысаўскай, Бярэзінскай (2-я пячатка), Дзядзілавіцкай, Докшыцкай, Зембінскай (2-я пячатка), Кемешаўскай, Лагойскай і Хатаевіцкай (2-я пячатка) р.-к. парафій Барысаўскага павета выкананы мастаком Андрэем Леўчыкам.

1. Акалова (зараз Акалова — вёска, цэнтр Акалоўскага сельсавета Лагойскага раёна Мінскай вобласці). Касцёл пад тытулам Святога Архангела Міхаіла

1837 г. — пячатка касцельная. Легенда на лацінскай мове наступнага зместу: «OKOLOW SUB TITULO S MICHAEL SIGILLUM ECCLESIAE PAROCHIALIS:» («ПЯЧАТКА АКАЛОЎСКАГА ПАРАФІЯЛЬНАГА КАСЦЁЛА ПАД ТЫТУЛАМ СВЯТОГА МІХАІЛА»). У полі постаць Святога Архангела Міхаіла, які забівае дзідай д'ябла (Мал. 1)².

Міхаіл — архангел у іудаізме і хрысціянстве. У Старым Запавеце выступае як «князь» яўрэйскага народу і яго абаронца ад «князя Персідскага царства» і як «архістратыг», правадыр нябеснага воінства ў канчатковай бітве супраць сіл зла. У Апакаліпсісе (Новы Запавет) ён змагаецца з драконам (д'яблам, сатаной). Вобраз Міхаіла распаўсюджаны ў хрысціянскім мастацтве як уасабленне перамогі над сіламі цемры³.

Мал. 1

Касцёл у Акалове згадваецца ўжо на пач. XVIII ст. У 1796 — 1802 гг. храм уваходзіў у склад Кораньскай р.-к. парафіі ў якасці філіі⁴. У 1798 г. з дазволу кс. Каспера Цецішоўскага па фундацыі Міхаіла і Петранэлі з

Свянціцкіх Валовічаў, пісараў Скарбу ВКЛ, пачалося будаўніцтва новага касцёла⁵. Фундуш Валовічаў актыкавалі ў Мінскім земскім судзе ў 1800 г.⁶ У 1802 г. пабудова і аздабленне касцёла былі завершаны. Тады ж храм высвецілі і спецыяльным дэкрэтам надалі парафію⁷. У 1804 г. у дзень Св. Міхаіла мінскі біскуп кс. Якуб Ігнацій Дадэрка кансекраваў касцёл пад тытулам Св. Архангела Міхаіла. У першай палове XIX ст. святыня знаходзілася ва ўтрыманні Юзафа і Юліі з Мікульскіх Валовічаў, колішніх падкаморых Барысаўскіх. Касцёл праіснаваў да 20-х гг. XX ст. і на працягу ўсяго часу быў драўляным.

2. Амнішава (зараз вёска ў Задор’еўскім сельсавеце Лагойскага раёна Мінскай вобласці). Касцёл пад тытулам Святой Тройцы

Пячатка касцельная. Легенда на лацінскай мове наступнага зместу: «SIGILLUM ECCLESIAE PAROCHIAL OMNISIAVICIENSIS». («ПЯЧАТКА АМНІШАЎСКАГА ПАРАФІЯЛЬНАГА КАСЦЁЛА»). У полі ў аблоках постаці Бога-Айца з бэрлам, Бога-Сына з крыжам і ў гары Святога Духа ў выглядзе галуба (Св. Тройца). (Мал. 2)⁸.

Сюжэт прадстаўляе з сябе новазапаветны варыянт Тройцы (у старазапаветным варыянце мела месца выява трох анёлаў). Гэты варыянт быў даволі распаўсюджаны ў беларускім іканапісным мастацтве XVIII ст.⁹

Касцёл у Амнішаве пабудаваны па фундацыі Анэлі з Байкоўскіх Корсак, судзінай Полацкай і яе сына Юзафа-Марцэлія Корсака, харужага Барысаўскага, дзедзіча (спадчынніка) Амнішава ў 1795 г.¹⁰ Згодна фундушу, касцёлу надавалася 3 валокі зямлі на плябанію і 4 моргі сенакосаў. 4 чэрвеня 1797 г. па прадпісанню кс. Каспера Цецішоўскага, біскупа кіеўскага і наміната пінскага, кс. Сымон Трацэўсукі, прэлат Мінскай р.-к. катэдры і дэкан Докшыцкі кансекраваў касцёл пад тытулам Св. Тройцы¹¹. 3 траўня 1803 г. фундуш Корсакаў быў актыкаваны ў Барысаўскім земскім судзе. У тым жа годзе касцёлу нададзена парафія¹². У першай палове XIX ст. касцёл знаходзіўся ва ўтрыманні Юзафа Корсака, былога прэзідэнта судаў межавых Барысаўскага павету. Па стану на 1910 г. храм з’яўляўся філіяльнай кап-

Мал. 2

Мал. 3

ліцай Акалоўскага касцёла¹³. На працягу ўсяго свайго існавання касцёл быў драўляным.

3. Барысаў. Касцёл пад тытулам Унебаўзяцця Панны Марыі

Пячатка касцельная. Легенда на лацінскай мове наступнага зместу: «SIGILLUM ECCLESIAE PAROCHIALIS BORYSOW» («ПЯЧАТКА БАРЫСАЎСКАГА ПАРАФІЯЛЬНАГА КАСЦЁЛА»). У полі постаць Панны Марыі, якая ўзносіцца на неба з дапамогай двух анёлаў (Мал. 3)¹⁴.

Сюжэт звязаны з каталіцкім дагматам аб цялесным Унебаўзяцці Маці Божай¹⁵.

Касцёл у Барысаве фундаваны 13 верасня 1642 г. па прывілею караля Польскага і Вялікага князя Літоўскага Уладзіслава IV і пабудаваны Адамам Казаноўскім, старастам Барысаўскім. Касцёлу надаваліся фальварак Ратуцічы з вёскамі і засценкамі, а таксама юрыздыкай у Барысаве¹⁶. У 1767 г. Міхаіл Храптовіч, канюшы Мазырскі і стараста Барысаўскі далучыў да фальварак Ратуцічы засценкі Осаў і Лесуны. 5 жніўня 1806 г. коштам кс. Ануфрыя Гзоўскага, арцыдыякана Мінскага, каноніка Віленскага і пробашча Барысаўскага закладзены мураваны касцёл¹⁷. Будаўніцтва храма з-за вайсковых дзеянняў на тэрыторыі Беларусі ў 1812 г. завяршылася толькі ў 1816 г. коштам кс. Стэфана Пазняка, прэлата і адміністратара Мінскай дыяцэзіі і пробашча Барысаўскага. У 1825 г. кс. Павел Рава, пробашча Барысаўскі зрабіў рамонт касцельнага даху¹⁸. З пачатку XIX ст. касцёл знаходзіўся ва ўтрыманні Мінскага біскупа. Храм размяшчаўся ў паўднёвай частцы Барысавы па Мінскай вуліцы¹⁹. Існаваў да 20-х гг. XX ст.

4. Беразіно (зараз — горад, цэнтр Бярэзінскага раёна Мінскай вобласці). Касцёл пад тытулам Св. Тройцы

У парафіі выяўлены дзве пячаткі.

Мал. 4

1798 г. — пячатка кляштарная. Легенда на лацінскай мове наступнага зместу: «BEREZYNSIS CONVENTUS» («БЯРЭЗІНСКІ КАНВЕНТ»). У полі выява Св. Тройцы (Мал. 4)²⁰.

1877 г. — пячатка кляштарная. Легенда на лацінскай мове наступнага зместу: «SIGILL CONVEN BEREZYNSIS» («ПЯЧАТКА БЯРЭЗІНСКАГА КАНВЕНТУ»). У полі выява Св. Тройцы (Мал. 5)²¹.

Мал. 5

Касцёл у Беразіно фундаваны 1 снежня 1682 г. былым дзедзічам Бярэзінскага графства Канстанцінам Уладзіславам Пацам, харужым надворным ВКЛ, старастам Васількоўскім, палкоўнікам ЯКМ для айцоў бернардзінаў²². Да кляштару прыбылі 4 ксяндзы і 1 брат²³. Фундуш Паца быў прызнаны 19 жніўня 1682 г. у Галоўным Трыбунале ВКЛ, запрысяжаны 9 сакавіка 1740 г. у Віленскай р.-к. духоўнай кансісторыі, актыкаваны 22 чэрвеня 1791 г. у Мінскім земскім судзе і 5 лістапада 1815 г. далучаны да Актаў Барысаўскага земства²⁴. У 1687 г. кс. Уладзіслаў Габрыэль Сільніцкі, біскуп Тэрмапаленскі кансекраваў касцёл²⁵. Аднапавярховы будынак кляштара для айцоў бернардзінаў пабудаваны з дрэва ў 1736 г. У 1796 г. адбылося перапланаванне кляштара: памяшканні падзелены калідорам, адрамантаваны дах²⁶. У першай палове XIX ст. касцёл з кляштарам знаходзіўся ва ўтрыманні Гертруды з Чарнецкіх Тавянскай, былой маршалкоўны Барысаўскай. У 1832 г. па ліквідацыі кляштара, касцёл пераўтвараецца ў парафіяльны. У 1840 — 1841 гг. храм адрамантаваны коштам кс. Тадэвуша Рагоўскага²⁷. У 1861 г. адбыўся новы рамонт касцёла коштам Мінскай р.-к. кансісторыі (150 р.), пробашча і парафіян²⁸.

5. Гайна (зараз — вёска, цэнтр Гайнаўскага сельсавета Лагойскага раёна Мінскай вобласці). Касцёл пад тытулам Унебаўззяцця Панны Марыі

1821 г. — пячатка касцельная. Легенда на лацінскай мове наступнага зместу: «TITULUS ECCLESIAE PAROCHIALIS HAINENSIS» («ТЫТУЛ ГАЙНАЎСКАГА ПАРАФІЯЛЬНАГА КАСЦЁЛА»). У полі постаць Панны Марыі, якая на аблоках узносіцца на неба (Мал. 6)²⁹.

Касцёл у Гайне з'яўляецца найстарэйшым р.-к. храмам Беларусі. Ён быў заснаваны Вялікім князем Літоўскім Ягайлам у 1387 г. і ўзведзены ў 1390 г. Аднак праз некаторы час парафія ў Гайне прыйшла ў

Мал. 6

заныпад. У 1514 г. кароль польскі і вялікі князь літоўскі Жыгімонт I Стары, пахаваўшы ў Гайне двух сваіх ваяводаў Аарона і Наськоўскага, узнавіў парафію. Запісамі 1514 і 1521 гг. Жыгімонт I надаў касцёлу 6 валок зямлі на будынак храма, плябанію і юрыздыку з 11 дамамі³⁰. Недзе ў XVII ст. касцёл быў разбураны і зноў адбудаваны ў першай палове XVIII ст. кс. Антонам Тышкевічам (1709—1762), пробашчам Гайнаўскім, які пасля заняў пасаду біскупа Жмудскага³¹. Да 1781 г. касцёл быў драўляным. У 1781 г. кс. Міхаіл Цыдзік,

канцлер дыяцэзіі Мінскай, канонік катэдральны Кіеўскі і Смаленскі, дэкан Барысаўскі і пробашч Гайнаўскі пачаў сваім коштам і коштам парафіян будаваць мураваны касцёл і завяршыў будаўніцтва ў 1788 г.³² 22 чэрвеня 1788 г. кс. Тадэвуш Букаты, біскуп Тэспенскі, суфраган і канонік Жмудскі, пробашч Шыдлоўскі кансекраваў касцёл³³. У 1819 г. коштам Мінскай капітулы касцёл быў адрамантаваны³⁴. У верасні 1829 г. пад час буры ў касцёле асыпалася тынкоўка і знесена кроква. У чэрвені 1832 г. коштам Мінскай капітулы дах касцёла быў часова крыты саломай, а коштам пробашча кс. Мікалая Міцэвіча зроблена новая падвойная кроква з гонты і адноўлена тынкоўка на сценах³⁵. Касцёл і парафія былі зліквідаваны царскімі ўладамі пасля паўстання 1863—1864 гг.

6. Дзядзілавічы (зараз — вёска ў Мсціжскім сельсавеце Барысаўскага раёна Мінскай вобласці). Касцёл пад тытулам Сэрца Ісуса

1838 г. — пячатка касцёльнай. Легенда на лацінскай мове наступнага зместу: «SIGILLUM ECCLESIAE PAROCHIAE DZIEDZI» («ПЯЧАТКА ДЗЯДЗІЛАВІЦКАГА ПАРАФІЯЛЬНАГА КАСЦЁЛА»). У полі выява Сэрца Ісуса (Мал. 7)³⁶.

Сюжэт паходзіць ад аднаго са святаў каталіцкага касцёла³⁷.

Мал. 7

Касцёл у Дзядзілавічах пабудаваны ў 90-х гг. XVIII ст. Рафаілам і Тэкляй Слізнямі, інстыгатарамі ВКЛ. 21 студзеня 1798 г. касцёл быў кансекравны кс. Міхаілам Цыдзікам, дэканам Барысаўскім і пробашчам Гайнаўскім па распараджэнню кс. Якуба Ігнація Дадэркі, біскупа Мінскага³⁸. У тым жа годзе касцёлу быў нададзены фундуш на 534 прута зямлі і 2 моргі сенакосаў. Фундуш прызнаны 1 траўня 1798 г. у Мінскім галоўным судзе II Дэпартаменту³⁹.

Мал. 8

У першай палове XIX ст. касцёл знаходзіўся ва ўтрыманні Канстанцыі з Валовічаў Слізень, удавы Стэфана Слізня, харужага Слонімскага, сына фундатара. На працягу свайго існавання касцёл быў драўляным.

7. Докшыцы (зараз — горад, цэнтр Докшыцкага раёна Віцебскай вобласці). Касцёл пад тытулам Святой Тройцы

1857 г. — пячатка касцельная. Легенда на лацінскай мове наступнага зместу: «SIGILLUM ECCLESIAE PAROCHIAE DOKSZYCENSIS» («ПЯЧАТКА ДОКШЫЦКАГА ПАРАФІЯЛЬНАГА КАСЦЁЛА»). У полі выява Св. Тройцы. (Мал. 8)⁴⁰.

Касцёл у Докшыцах фундаваны кс. Станіславам Кішкам, сакратаром ВКЛ, канонікам Віленскім, потым біскупам Жмудскім 27 снежня 1608 г. Фундуш актыкаваны на Сойме каралём Польскім і Вялікім князем Літоўскім Жыгімонтам III 19 студзеня 1609 г.⁴¹ Згодна фундушу, касцёлу былі нададзены вёскі Туркі і Альхоўка з 36 сялянамі⁴². Фундуш Кішкі актыкаваны 29 лістапада 1795 г. у Ашмянскім гродскім судзе. Дыплом апрабацыі фундушу Жыгімонтам III актыкаваны 8 студзеня 1806 г. у Барысаўскім земскім судзе. 11 снежня 1621 г. адбылася інтрамісія плябана да касцёла (актыкавана 6 лістапада 1805 г. у Барысаўскім земскім судзе)⁴³. Касцёл быў знішчаны пад час шведскага нашэсця⁴⁴. Зноў заснаваны ў 1745 г. кс. Міхаілам Федаровічам⁴⁵. 13 лістапада 1753 г. кс. Аляксандр Гараін, біскуп Геранёнскі і суфраган Жмудскі кансекраваў касцёл⁴⁶. У 1790 г. кс. Сымон Трацэўскі, дэкан і пробашч Док-

Мал. 9

шыцкі пачаў грунтоўны рамонт касцёла, які завяршыў у 1791 г.⁴⁷ У 1856 г. касцёл зноў адбудавалі і кансекравалі⁴⁸. На працягу свайго існавання быў драўляным.

8. Зембін (зараз — вёска, цэнтр Зембінскага сельсавета Барысаўскага раёна Мінскай вобласці). Касцёл пад тытулам Унебаўзяцця Панны Марыі

У парафіі выяўлены дзве пячаткі.

1845 г. — пячатка кляштарная.

Легенда на лацінскай мове наступнага зместу: «CONVENTUS ZIEM-

BINIENSIS» («ЗЕМБІНСКІ КАНВЕНТ»). У полі постаць Панны Марыі, акая на аблоках уздымаецца на неба (Мал. 9)⁴⁹.

1876 г. — пячатка касцёльная. Легенда на лацінскай мове наступнага зместу: «SIGIL ECLESIAE ZIEMBINIENSIS» («ПЯЧАТКА ЗЕМБІНСКАГА ПАРАФІЯЛЬНАГА КАСЦЁЛА»). У полі манаграма Панны Марыі ў выглядзе канфігурацыі літар «М», «А», «R», «І», «А». (Мал. 10)⁵⁰. У дадзеным выпадку выява ў сімвалічнай форме адлюстроўвае тытул касцёла ў Зембіне.

У 1636 г. Марыяна з Сулістроўскіх Саковіч сваім тэстаментам надавала 200 коп грошаў на касцёл і кляштар у Зембіне⁵¹. Касцёл фундаваны 6 студзеня 1640 г. Адамам Мацеем і Марыянай з Тышкевічаў, ваяводзянкай Мінскай Саковічаў, падкаморых Ашмянскіх, старастаў Мятэльскіх, а пазней ваяводаў Смаленскіх. Касцёлу надаваліся пляц па паўвалоці зямлі і лесу⁵². Адначасова ў Зембін прыбывалі айцы дамініканы з абавязкамі ўтрымання парафіі⁵³. Фондуш Саковічаў прызнаны 7 студзеня 1640 г. у Мінскім судовым трыбунале, а 14 ліпеня 1667 г. перанесены да Навагрудскага земства з указаннем на ўвод у кляштар 12 манахаў⁵⁴. Сам фондуш актыкаваны 20 верасня 1726 г. у Навагрудскім земскім судзе⁵⁵. Вядомы па дакументах будынак кляштара быў пабудаваны

Мал. 10

ваны з дрэва прыблізна ў 1754 г.⁵⁶, меў выгляд палацыка і знаходзіўся ад касцёла на адлегласці 24 крокі⁵⁷. 12 кастрычніка 1766 г. Марцыян Літавор Храптовіч, стараста Верабельскі сваім тэстаментам ахвяраваў 30 тысяч польскіх злотых на вымураванне новага касцёла⁵⁸. Пазней у фінансаванні будаўніцтва ўзялі ўдзел вікарыі касцёла кс. Яцэк Дулевіч (240 руб.) і кс. Вінцэнт Хілінскі (375 руб.)⁵⁹. Мураванне касцёла пачалося ў 1790 г. кс. Чэславам Асецімскім і завершана ў 1809 г. намаганнямі кс. Вінцэнта Хілінскага⁶⁰: абодва пробашчы Зембінскія. 25 жніўня 1809 г. касцёл з дазволу кс. Якуба Ігнація Дадэркі быў кансекраваны пад тытулам Унебаўззяця Панны Марыі кс. Ігнаціем Мянцынскім, канонікам Мінскай катэдры, дэканам Барысаўскім⁶¹. Будынак кляштару заставаўся драўляным. У 1832 г. дамініканскі кляштар быў зліквідаваны, а касцёл ператвораны ў парафіяльны. У 1844 г. праведзены рамонт.

9. Камайск (зараз — вёска ў Докшыцкім раёне Віцебскай вобласці). Касцёл пад тытулам Яна Хрысціцеля

1846 г. — пятачка касцёльная. Легенда на лацінскай мове наступнага зместу: «SIGILUM ECCLESIAE PAROCHIA COMAISCEN» («ПЯЧАТКА КАМАЙСКАГА ПАРАФІЯЛЬНАГА КАСЦЁЛА»). У полі постаць Яна Хрысціцеля з крыжам і Божым агнём (Мал. 11)⁶².

Ян Хрысціцель (каля 8 да AD — каля 28 AD) — біблейскі прарок і аскет. У 27—28 гг. пачаў прапаведаваць каля р. Іардан: абвяшчаў надыход «царства божага», заклікаў да пакаяння і даваў воднае хрышчэнне. Сярод ахрышчаных быў і Ісус Хрыстос. За публічнае асуджэнне сувязі цара Галілеі Ірада Антыпы з Ірадай зняволены і абезгалоўлены. Выявы Яна Хрысціцеля пашыраны ў сярэдневечным мастацтве. Звычайна маляваўся з крыжам і Божым агнём⁶³.

Касцёл у Камайску будаваўся з 1793 г. Янам і Юзэфай з Сівіцкіх Мацкевічамі, старастамі Быткоўскімі. Цалкам завершаны і аздоблены ў 1809 г. 10 ліпеня таго года памянёны асобы надалі касцёлу фондуш: 1) 1 студзеня 500 польскіх злотых штогод; 2) на свята Яна Хрысціцеля 500 польскіх злотых срэбнай манетай. Фондуш Мацкевічаў прызнаны 23 снежня 1809 г. у актах земскіх Барысава⁶⁴. Храм кансекраваны 16 верасня 1810 г. па дазволу кс. Якуба Ігнація Дадэркі, біскупа Мінскага⁶⁵. У першай палове XIX ст.

Мал. 11

Мал. 12

КЕМЕСОВЗС» («ПЯЧАТКА КЕМЕШАЎСКАГА ПАРАФІЯЛЬНАГА КАСЦЁЛА»). У полі постаць Ісуса Хрыста з пальмавай галінкай. Хра-налагічны элемент, крэатыўнага тыпу: «1824» (Мал 12)⁶⁹.

Сюжэт Божлага Перамянення звязаны з хрысціянскім святам⁷⁰.

Касцёл у Кемешаўцах заснаваны ў 1675 г. панам Маркевічам⁷¹. Прыблізна ў 1736 г. касцёл нанова адбудаваны⁷². 23 красавіка 1793 г. Баніфацы Дырмонд і Зузана з Турчыновічаў Сівіцкія, судзі гродскія Ашмянскія, харужыя войск прускіх выдалі фундуш на пабудову новага касцёла з наданнем адной валокі зямлі на могілкі і шпіталь, а таксама 12 000 злотых ці 1800 срэбных рублёў⁷³. Фундуш Сівіцкіх яўлены 1 траўня 1793 г. у Віленскай Асесорыі⁷⁴. У 1793 г. кс. Міхаіл Зенкевіч, біскуп Віленскі кансекраваў касцёл⁷⁵. 22 сакавіка 1794 г. касцёлу была нададзена парафія⁷⁶. На пачатку 30-х гг. XIX ст. будынак храма спарыхнеў. У 1836 г. кс. Лукаш Сацэвіч, мясцовы пробашч пры фінансавай падтрымцы калятара (утрымальніка) Крыштафа Яна Сівіцкага і парафіян аднавіў касцёл⁷⁷.

11. Корань (зараз — вёска ў Гайнаўскім сельсавеце Лагойскага раёна Мінскай вобласці). Касцёл пад тытулам Унебаўзяцця Панны Марыі

У парафіі выяўлены дзве пячаткі.

1820 г. — пячатка касцёльная. Легенда на польскай мове наступнага зместу: «PIECZEK KOSCIOŁA PARAFIAL

знаходзіўся ва ўтрыманні Юзафа Мацкевіча, падкаморага Барысаўскага⁶⁶. У 1850 г. быў далучаны ў якасці філіі да Докшыцкай⁶⁷, а пазней да Кемешаўскай парафіі⁶⁸. У сярэдзіне 60-х гг. XIX ст. касцёл зліквідаваны. На працягу ўсяго існавання храм быў драўляным.

10. Кемешаўцы (зараз — вёска ў Докшыцкім раёне Віцебскай вобласці). Касцёл пад тытулам Перамянення Божлага

1833 г. — пячатка касцёльная. Легенда на лацінскай мове наступнага зместу: «ECCLESIE PAROCHIALIS

Мал. 13

KORZENSKIEGO» («ПЯЧАТКА КО-
РАНЬСКАГА ПАРАФІЯЛЬНАГА КАС-
ЦЁЛА»). У полі постаць Панны Марыі,
якая ў атачэнні трох анёлаў уздымаецца
на неба. Храналагічны элемент крэ-
атыўнага тыпу: «1820» (Мал. 13)⁷⁸.

1907 г. — пячатка касцельная. Ле-
генда на лацінскай мове наступнага
зместу: «SIGILLUM ECCL PAROCH
KORZENENSIS» («ПЯЧАТКА КО-
РАНЬСКАГА ПАРАФІЯЛЬНАГА КАС-
ЦЁЛА»). У полі постаць Панны Марыі,
якая ў атачэнні анёлаў уздымаецца на
неба (Мал. 14)⁷⁹.

Мал. 14

Касцёл у Корані існаваў з 1558 г.⁸⁰ 11 лютага 1605 г. Віленская ду-
хоўная капітула заснавала новы касцёл на месцы старога⁸¹. Згодна фун-
душу, храму надавалася 1 валок і 22,5 моргаў зямлі на касцёл і пляба-
нію⁸². Фундуш актыкаваны ў 1791 г. у Мінскім земскім судзе. 8 чэрвеня
1606 г. касцёлу дазволілі мець плябанію з прызначэннем плябана кс.
Хараманскага⁸³. Прыкладна ў той жа час касцёл быў кансекраваны кс.
Дуніным, пракуратарам Віленскай духоўнай капітулы⁸⁴. У 1861 г. з пры-
чыны спаракхнеласі кс. Аўрэлійан Гарбацэвіч, мясцовы пробашч, пера-
будаваў касцёл. Храм існаваў да 20-х гг. XX ст. На працягу свайго існа-
вання будынак быў драўляным.

12. Лагойск (зараз — горад, цэнтр Лагойскага раёна Мінскай вобласці). Касцёл пад тытулам Святога Казіміра

1851 г. — пячатка касцельная. Легенда на лацінскай мове наступ-
нага зместу: «SIGILLUM ECCLESIAE ŁONOYSCENSIS» («ПЯЧАТКА
ЛАГОЙСКАГА КАСЦЁЛА»). У полі сэрца, вакол якога ланцуг, у гары
крыж (Мал. 15)⁸⁵. У дадзеным выпадку іканаграфічны сюжэт з'яўля-
ецца адным з сімвалаў Св. Казіміра.

Св. Казімір (05.10.1458, г. Кракаў — 04.03.1484) — другі сын караля
Польскага і Вялікага князя Літоўскага Казіміра IV Ягелончыка і Альжбе-
ты Ракушанкі. Ушаноўваецца каталіцкім касцёлам як патрон Вільні і
апыжун зямляў ВКЛ. Слыў вельмі набожным чалавекам. Цяжка хварэў
на сухоты. 3 траўня 1483 г. жыў у Вільні. Сваёю дабрачыннасцю заслу-
жыў павагу гараджан. На каляды 1483 г. наведаў Гродна, дзе моцна
пагоршыўся стан яго здароўя. 1 сакавіка 1484 г. у цяжкім стане пераве-
зены ў Вільню, дзе і памёр. У 1522 г. адбылася кананізацыя Казіміра, але
кананізацыйная була знікла па дарозе. У 1602 г. папа Клімент VII загадаў

Мал. 15

узнавіць ушанаванне Казіміра як святога. Асаблівае значэнне культ Казіміра атрымаў на землях ВКЛ⁸⁶. Як правіла ў сфрагістычнай іканаграфіі Св. Казімір адлюстроўваўся ў выглядзе постаці ва ўвесь рост з кветкай у адной руцэ і бэрлам ці крыжам у другой (пятачкі касцёлаў у Стоўбцах і Лепелі)⁸⁷.

Касцёл у Лагойску фундаваны 28 ліпеня 1609 г. графам Аляксандрам Тышкевічам, ваяводам Берасцейскім⁸⁸. 2 жніўня 1609 г. фундуш прызнаны ў Галоўным трыбунале ВКЛ у Мінску⁸⁹. 15 верасня 1706 г. касцёл згарэў⁹⁰. На яго

месцы быў узведзены новы касцёл, але дакладна невядома калі і кім. Гэты касцёл кансэкаваны 2 кастрычніка 1740 г. кс. Антонам графам Тышкевічам, біскупам Меніланскім, пазней Жмудскім, потым Віленскім⁹¹. На пачатаку 80-х гг. XVIII ст. касцёл знаходзіўся ў занятым стане і патрабаваў тэрміновай перабудовы. 17 красавіка 1787 г. граф Вінцэнт Тышкевіч, рэфэрэндар ВКЛ за дазволам кс. Якуба Ігнація князя Масальскага, біскупа Віленскага заклаў новы мураваны касцёл. Вымураванне храма скончана ў 1793 г. 20 кастрычніка 1793 г. кс. Міхаіл Цыдзік, канонік Смаленскі, дэкан Радашковіцкі кансэкраваў касцёл пад тытулам Св. Казіміра⁹². У 1850 г. храм быў адрамантаваны⁹³.

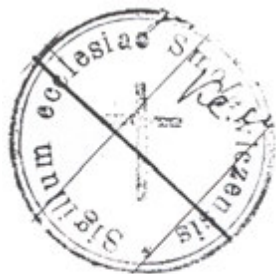
13. Смалявічы (зараз — горад, цэнтр Смалявіцкага раёна Мінскай вобласці).

1919 г. — пячатка касцёльная. Легенда на лацінскай мове наступнага зместу: «SIGILLUM ECCLESIAE SMOLEWICZENSIS» («ПЯЧАТКА СМАЛЯВІЦКАГА КАСЦЁЛА»). У полі выява лацінскага крыжа (Мал. 16)⁹⁴.

Касцёл у Смалявічах існаваў у якасці капліцы далучанай да Лагойскага парафіі. Але пасля 1917 г. менаваўся касцёлам⁹⁵.

14. Халопенічы (зараз — гарадскі пасёлак, цэнтр Халопеніцкага пасялковага савета Крупскага раёна Мінскай вобласці). Касцёл пад тытулам Узвышэння Святога Крыжа

У парафіі выяўлены дзве пячаткі.

Мал. 16

1801 г. — пячатка кляштарная. Легенда на лацінскай мове наступнага зместу: «SIGILLUM CONVENTUS CRUCEPOLENSIS ORD PRÆDRUM» («ПЯЧАТКА КРЫЖАПОЛЬСКАГА КАНВЕНТУ ОРДЭНА ПРАПАВЕДНІКАЎ (ДАМІНІКАНАЎ)»). У полі выява Св. Крыжа з распятым Ісусам, побач укленчаная фігура, на заднім плане будынак касцёла. Храналагічны элемент крэатыўнага тыпу: «AD 1707» (Мал. 17)⁹⁶.

Мал. 17

1829 г. — пячатка кляштарная. Легенда на лацінскай мове наступнага зместу: «SIGILL CONVEN CRUCE ORD PRÆD» («ПЯЧАТКА КРЫЖАПОЛЬСКАГА КАНВЕНТУ ОРДЭНА ПРАПАВЕДНІКАЎ (ДАМІНІКАНАЎ)») (Мал. 18)⁹⁷.

Сюжэт Узвышэння Святога Крыжа звязаны з хрысціянскім святам⁹⁸.

Халопеніцкі касцёл таксама менаваўся Крыжапольскім. Быў закладзены для айцоў дамініканаў Гедэонам Аляксандрам і Яўфіміяй з Млечкаў, старасцінай Навасельскай Халецкімі, маршалкамі Лідскімі ў 1690 г. Заснаваны ў памяць Мікалая Млечкі, падкаморыя Аршанскага, дзеда Яўфіміі, які яшчэ ў 30-я гг. XVII ст. заснаваў у Халопенічах касцёл. Магчыма пры гэтым касцёле існаваў кляштар айцоў кармелітаў⁹⁹. Але ў канцы 70-х — пачатку 80-х гг. XVII ст. кляштар спыніў сваё існаванне.

Мал. 18

Новы храм, заснаваны Халецкімі, павінны быў насіць тытул Св. Дамініка. У 1690 г. да Халопенічаў прыбылі айцы дамініканы. Але Халецкія касцёлы не надалі фундашу, і касцёл не быў збудаваны¹⁰⁰. 7 кастрычніка 1699 г. Францішак і Настасся Шумяцянка Прушкоўскія, зямяне ЯКМ Аршанскага пав. надалі Халопеніцкім айцам дамініканам фальварак Ял'яшаўка ў Аршанскім пав.¹⁰¹ 3 чэрвеня 1703 г. Марцін Дамінік з Хальча на Чарнігаве і Халопенічах і Канстанцыя з Сакалоўскіх,

Мал. 19

падкаморанка княства Інфлянцкага, старасцянка Візанская Халецкія, старасты Навасельскія і палкоўнікі войск польскіх надалі касцёлу фондуш¹⁰², які быў актыкаваны 15 снежня 1705 г. у Галоўным трыбунале ВКЛ у Мінску¹⁰³. Згодна фондушу, касцёлу і кляштару надаваўся фальварак Мхерын з прылеглымі засценкамі і пляц у м. Халопенічы. 26 чэрвеня 1703 г. адбылася інтрамісія айцоў дамініканаў у фальварак Мхерын і навакольныя населеныя пункты¹⁰⁴. У 1708 г. збудаваўся двухпавярховы драўляны кляштар¹⁰⁵. 1 лістапада

1796 г. касцёлу надалі парафію. У 1798 г. мясцовая ўладарка Цітова разам з айцамі дамініканамі пачала будаўніцтва мураванага двухпавярховага кляштара¹⁰⁶ у форме літары «L»¹⁰⁷. Праца была завершана ў 1805 г.¹⁰⁸, але ў 1806 г. у кляштара згарэў драўляны дах. Халопеніцкі дамініканскі кляштар быў зліквідаваны 6 снежня 1832 г., і касцёл стаў цалкам парафіяльным. Ён заставаўся драўляным даволі доўгі час, у 1815 г. там быў зроблены рамонт: пакладзена новая цагляная падлога¹⁰⁹, але ў ноч з 15 на 16 кастрычніка 1844 г. у выніку пажару касцёл быў знішчаны¹¹⁰. Мясцовы пробашч, не маючы сродкаў на пабудову новага будынку, схадайніцтваў у кіраўніцтва дазвол уладкаваць касцёл у былым кляштары. Атрымаўшы грашовую дапамогу ад Мінскай р.-к. духоўнай кансісторыі, пробашч перарабіў будынак кляштара пад касцёл¹¹¹. У 1904 г. у Халопенічах паўстаў новы мураваны касцёл, які быў кансэкраваны 25 ліпеня 1905 г. кс. Юзафам Гуркам, Барысаўскім дэканам¹¹².

15. Хатаевічы (зараз — вёска, цэнтр Акцябрскага сельсавета Лагойскага раёна Мінскай вобласці). Касцёл пад тытуламі Святой Барбары і Святога Духа

У парафіі выяўлены дзве пячаткі.

1801 г. — пячатка кляштарная. Легенда на лацінскай мове наступнага зместу: «SIGILLUM CONVENTUS CHOTAVIECENSIS ORDINIS PRADICATORUM» («ПЯЧАТКА ХАТАЕВІЦКАГА КАНВЕНТУ ОРДЭНА ПРАПАВЕДНІКАЎ (ДАМІНІКАНАЎ)»). У полі постаць Св. Барбары з кубкам у адной руцэ і пальмавай галінкай у другой (Мал. 19)¹¹³.

Св. Барбара — хрысціянская пакутніца, у гонар якой усталявана святыя, якое лічыцца жаночым¹¹⁴.

Пячатка кляштарная. Легенда на лацінскай мове наступнага зместу: «SIGILLUM CONVENTUS SNOTAIEV ORD PRÆD PR» («ПЯЧАТКА ХАТАЕВІЦКАГА КАНВЕНТУ ОРДЭНА ПРАПАВЕДНІКАЎ (ДАМІНІКАНАЎ)»). У полі выява Св. Духа ў выглядзе голуба (Мал. 20)¹¹⁵.

Св. Дух — трэцяя постаць хрысціянскай боскай Тройцы, поруч з Богам-Айцом і Богам-Сынам, які зыходзіць ад іх абодвух¹¹⁶. Ва ўсіх мастацкіх творах Св. Дух паказваецца ў выглядзе голуба і звязаны з біблейскім сюжэтам хрышчэння Ісуса Хрыста Янам Хрысціцелям.

Хатаевіцкі касцёл і кляштар айцоў дамініканаў фундаваны 5 чэрвеня 1686 г. Барбарай Канстанцыяй з Кавячынскіх Друцкай Горскай, войтаўнай Менскай, землянкай ЯКМ. Паводле фундушу, касцёл мусіў мець тытул Св. Барбары. Да Хатаевічаў прыбылі 6 ксяндзоў і 2 браты ордэна Св. Дамініка¹¹⁷, кляштар атрымаў 60 валок ворнай зямлі, 40 валок лясоў і маладняку, 16,5 моргаў балот і сенажаццёў¹¹⁸. 8 красавіка 1779 г. фундуш Друцкай Горскай актыкаваны ў Мінскім земскім судзе¹¹⁹. Кляштарны комплекс будынкаў паўстаў каля 1746 г. Касцёл кансекраваны пад тытулам Св. Барбары. На пач. XIX ст. касцёл і кляштар прышлі ў поўны заняпад. У паперах 1804 г. адзначана, што кляштар цалкам гнілы¹²⁰. У 1803 г. касцёл разабраны і пачалося будаўніцтва новага храма. 5 чэрвеня 1805 г. кс. Мянцінскі, па распараджэнні мінскага біскупа кс. Якуба Ігнація Дадэркі высвяціў будучы касцёл пад тытулам Св. Духа¹²¹. 7 ліпеня 1809 г. у новым касцёле распачалося набажэнства¹²². У 1832 г. дамініканскі кляштар зліквідавалі. У якасці парафіяльнага касцёл дзейнічаў да 20-х гг. XX ст. На працягу свайго існавання храм быў драўляным.

Мал. 20

¹ Жаўняркевіч Р. Сфрагістыка рыма-каталіцкіх парафій былога Ігуменскага павета (XVIII—пач. XX ст.) // *Архіварыус*. 2004. Вып. 2. С. 124—132.

² НГАБ. Ф. 319. Воп. 2. Спр. 2613. Арк. 78.

³ [Аўтар не пазначаны]. Міхаіл // *Рэлігія і царква на Беларусі: Энцыкл. даведн.* / Рэд. Г. П. Пашкоў і інш. Мн., 2001. С. 214.

- ⁴ НГАБ. Ф. 1781. Воп. 27. Спр. 246. Арк. 57; Спр. 259. Арк. 52.
- ⁵ Там жа. Воп. 26. Спр. 1495. арк. 89; Воп. 27. Спр. 181 (справа не нумаравана, дадзеная інфармацыя знаходзіцца ў канцы справы).
- ⁶ Там жа. Воп. 27. Спр. 421. Арк. 1.
- ⁷ Там жа. Спр. 321. Арк. 59.
- ⁸ НГАБ. Ф. 131. Воп. 2. Спр. 1. Арк. 97.
- ⁹ [Аўтар не пазначаны]. Тройца // Рэлігія і царква на Беларусі. С. 325.
- ¹⁰ НГАБ. Ф. 1781. Воп. 27. Спр. 276. Арк. 36.
- ¹¹ Там жа. Спр. 475. Арк. 5.
- ¹² Там жа. Спр. 276. Арк. 36.
- ¹³ НГАБ. Ф. 1781. Воп. 26. Спр. 1504. Арк. 200.
- ¹⁴ Там жа. Ф. 319. Воп. 2. Спр. 1622. Арк. 4.
- ¹⁵ Конан У. М. Успенне Багародзіцы // Рэлігія і царква на Беларусі. С. 335.
- ¹⁶ НГАБ. Ф. 1781. Воп. 26. Спр. 1495. Арк. 35.
- ¹⁷ Там жа. Воп. 27. Спр. 309. Арк. 2 — 2 адв.
- ¹⁸ Там жа. Спр. 415. Арк. 1.
- ¹⁹ Якімовіч Ю.А., Мусіенка В.П. Барысаў // Архітэктура Беларусі. Мн., 1993. С. 70.
- ²⁰ НГАБ. Ф. 1781. Воп. 27. Спр. 200. Арк. 775.
- ²¹ Там жа. Ф. 749. Воп. 1. Спр. 1. Арк. 36 адв.
- ²² Там жа. Ф. 1781. Воп. 27. Спр. 431. Арк. 1.
- ²³ Там жа. Ф. 1769. Воп. 1. Спр. 22. Арк. 409.
- ²⁴ Там жа. Ф. 1781. Воп. 27. Спр. 431. Арк. 4 адв.
- ²⁵ Там жа. Спр. 57. Арк. 2.
- ²⁶ Там жа. Спр. 431. Арк. 3.
- ²⁷ Там жа. Спр. 460. Арк. 1.
- ²⁸ Там жа. Спр. 475. Арк. 51.
- ²⁹ НГАБ. Ф. 319. Воп. 2. Спр. 2259. Арк. 29.
- ³⁰ Там жа. Ф. 1781. Воп. 27. Спр. 460. Арк. 27.
- ³¹ Там жа. Спр. 219. Арк. 1.
- ³² НГАБ. Ф. 295. Воп. 1. Спр. 609. Арк. 57 — 57 адв.
- ³³ Там жа. Ф. 1781. Воп. 32. Спр. 57. Арк. 39.
- ³⁴ Там жа. Воп. 27. Спр. 377. Арк. 1.
- ³⁵ НГАБ. Ф. 131. Воп. 2. Спр. 1. Арк. 41 адв.
- ³⁶ Там жа. Ф. 319. Воп. 2. Спр. 1786. Арк. 2.
- ³⁷ Цігавец А. А. Каталіцызм // Рэлігія і царква на Беларусі. С. 154.
- ³⁸ НГАБ. Ф. 1781. Воп. 26. Спр. 1495. Арк. 44.
- ³⁹ Там жа. Воп. 27. Спр. 460. Арк. 21 адв.
- ⁴⁰ НГАБ. Ф. 319. Воп. 2. Спр. 2613. Арк. 67.
- ⁴¹ Там жа. Ф. 1781. Воп. 27. Спр. 259. Арк. 48 — 49.
- ⁴² Там жа. Спр. 246. Арк. 12.
- ⁴³ Там жа. Спр. 417. Арк. 19.
- ⁴⁴ Там жа. Арк. 1.
- ⁴⁵ НГАБ. Ф. 1781. Воп. 27. Спр. 246. Арк. 21-23.

- ⁴⁶ Там жа. Воп. 26. Спр. 1504. Арк. 76.
- ⁴⁷ НГАБ. Ф. 1781. Воп. 27. Спр. 417. Арк. 1 — 1 адв.
- ⁴⁸ Там жа. Спр. 460. Арк. 10.
- ⁴⁹ НГАБ. Ф. 319. Воп. 2. Спр. 2613. Арк. 77.
- ⁵⁰ Там жа. Ф. 295. Воп. 1. Спр. 3099. Арк. 184.
- ⁵¹ Там жа. Ф. 1781. Воп. 27. Спр. 322. Арк. 9 адв.
- ⁵² Там жа. Спр. 259. Арк. 60.
- ⁵³ НГАБ. Ф. 1781. Воп. 26. Спр. 1495.
- ⁵⁴ Там жа. Воп. 27. Спр. 253. Арк. 58 адв.
- ⁵⁵ Там жа. Спр. 322. Арк. 9 адв.
- ⁵⁶ Там жа. Спр. 291. Арк. 1 адв.
- ⁵⁷ Там жа. Спр. 219. Арк. 658.
- ⁵⁸ Там жа. Спр. 253. Арк. 59.
- ⁵⁹ Там жа. Спр. 291. Арк. 1 адв.
- ⁶⁰ Там жа. Спр. 347. Спр. 1.
- ⁶¹ Там жа. Спр. 322. Арк. 1 адв.
- ⁶² НГАБ. Ф. 136. Воп. 14. Спр. 252.
- ⁶³ Мазоўка Н. К. Іаан Хрысціцель // Рэлігія і царква на Беларусі. С. 122—123.
- ⁶⁴ НГАБ. Ф. 1781. Воп. 32. Спр. 10. Арк. 37 — 37 адв.
- ⁶⁵ Там жа. Арк. 39.
- ⁶⁶ НГАБ. Ф. 1781. Воп. 27. Спр. 419. Арк. 1.
- ⁶⁷ Там жа. Воп. 32. Спр. 57. Арк. 28 адв.
- ⁶⁸ Там жа. Воп. 27. Спр. 475. Арк. 38 адв.
- ⁶⁹ НГАБ. Ф. 319. Воп. 2. Спр. 3248. Арк. 8.
- ⁷⁰ Дубянецкі Э. С. Святы Рэлігійныя // Рэлігія і царква на Беларусі. С. 292.
- ⁷¹ НГАБ. Ф. 1781. Воп. 26. Спр. 1495. Арк. 65.
- ⁷² Там жа. Воп. 27. Спр. 246. Арк. 25.
- ⁷³ Там жа. Воп. 32. Спр. 57. Арк. 50.
- ⁷⁴ Там жа. Воп. 27. Спр. 460. Арк. 34 адв.
- ⁷⁵ Там жа. Воп. 32. Спр. 57. Арк. 45.
- ⁷⁶ Там жа. Воп. 27. Спр. 460. Арк. 34 адв.
- ⁷⁷ Там жа. Воп. 32. Спр. 57. Арк. 45.
- ⁷⁸ Там жа. Воп. 27. Спр. 475. Арк. 500 адв.
- ⁷⁹ Там жа. Воп. 26. Спр. 1495. Арк. 73 адв.
- ⁸⁰ НГАБ. Ф. 295. Воп. 1. Спр. 609. Арк. 126 адв. — 127.
- ⁸¹ Там жа. Ф. 1781. Воп. 26. Спр. 1495. Арк. 68.
- ⁸² Там жа. Воп. 27. Спр. 377. Арк. 34.
- ⁸³ Там жа.
- ⁸⁴ НГАБ. Ф. 131. Воп. 2. Спр. 1. Арк. 71.
- ⁸⁵ Там жа. Ф. 319. Воп. 2. Спр. 863. Арк. 22.
- ⁸⁶ Карнілава Л.А. Казімір Святы // Рэлігія і царква на Беларусі. С. 137—138.
- ⁸⁷ НГАБ. Ф. 937. Воп. 4. Спр. 115. Арк. 32; Ф. 319. Воп. 2. Спр. 3044. Арк. 88.

- ⁸⁸ Там жа. Ф. 1781. Воп. 27. Спр. 219. Арк. 91.
⁸⁹ Там жа. Арк. 91 адв.
⁹⁰ НГАБ. Ф. 1781. Воп. 26. Спр. 1495. Арк. 75.
⁹¹ Там жа. Воп. 27. Спр. 219. Арк. 92.
⁹² Там жа. Воп. 26. Спр. 1495. Арк. 75.
⁹³ Там жа. Воп. 27. Спр. 460. Арк. 45.
⁹⁴ НГАБ. Ф. 937. Воп. 8. Спр. 10.
⁹⁵ Там жа.
⁹⁶ НГАБ. Ф. 1781. Воп. 27. Спр. 179.
⁹⁷ Там жа. Спр. 447. Арк. 52.
⁹⁸ Дубянецкі Э. С. Святы Рэлігійныя // Рэлігія і царква на Беларусі. С. 292.
⁹⁹ Брэгер Г. Хацюхова. Гісторыя невялікага паселішча. Мн., 2001. С. 24.
¹⁰⁰ НГАБ. Ф. 937. Воп. 3. Спр. 3. Арк. 192 — 196.
¹⁰¹ Там жа. Арк. 191.
¹⁰² НГАБ. Ф. 1781. Воп. 26. Спр. 1495. Арк. 113.
¹⁰³ Там жа. Воп. 27. Спр. 355. Арк. 3 адв.
¹⁰⁴ НГАБ. Ф. 937. Воп. 3. Спр. 3. Арк. 201 — 202.
¹⁰⁵ Там жа. Ф. 1781. Воп. 27. Спр. 327. Арк. 71 адв.
¹⁰⁶ Там жа. Спр. 460. Арк. 64.
¹⁰⁷ Там жа. Спр. 440. Арк. 6 адв.
¹⁰⁸ Там жа. Спр. 299. Арк. 1-1 адв.
¹⁰⁹ Там жа. Спр. 327. Арк. 70.
¹¹⁰ НГАБ. Ф. 1781. Воп. 32. Спр. 57. Арк. 11.
¹¹¹ Там жа. Воп. 27. Спр. 475. Арк. 22.
¹¹² Там жа. Воп. 26. Спр. 1504. Арк. 346.
¹¹³ Там жа. Воп. 27. Спр. 179 (справа ненумараваная, дадзеная інфармацыя знаходзіцца ў сярэдзіне справы).
¹¹⁴ Васілевіч У. А. Варвара // Рэлігія і царква на Беларусі. С. 62.
¹¹⁵ НГАБ. Ф. 295. Воп. 1. Спр. 3099. Арк. 181 адв.
¹¹⁶ [Аўтар не пазначаны]. Дух Святы // Рэлігія і царква на Беларусі. С. 96.
¹¹⁷ НГАБ. Ф. 1769. Воп. 1. Спр. 9. Арк. 1306 — 1308 адв.
¹¹⁸ Там жа. Ф. 1781. Воп. 27. Спр. 413. Арк. 8.
¹¹⁹ Там жа. Ф. 1769. Воп. 1. Спр. 9. Арк. 1306 — 1308 адв.
¹²⁰ Там жа. Ф. 1781. Воп. 27. Спр. 298. Арк. 1 адв.
¹²¹ Там жа. Ф. 131. Воп. 2. Спр. 1. Арк. 15.
¹²² Там жа. Ф. 1781. Воп. 27. Спр. 298. Арк. 76.

(Артыкул пададзены ў аўтарскай рэдакцыі)

Лашкевіч А. А.

**ДАКУМЕНТЫ АБ ДЗЕЙНАСЦІ
РАСІЙСКІХ УЛАДАЎ ПА СТВАРЭННІ
АДМІНІСТРАЦЫЙНА-ПАЛІЦЭЙСКАГА КАНТРОЛЮ
Ў ЧАС ПАЎСТАННЯ 1863—1864 гг.
(па матэрыялах Віцебскай губерні)**

Прадстаўленыя ў дадзенай публікацыі дакументы ўзяты з фонда «Вайсковы начальнік Веліжскага і Суражскага паветаў» Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі. Пасады вайсковых начальнікаў паветаў былі створаны на падставе інструкцыі «Аб стварэнні вайскова-цывільнага ўпраўлення ў паветах Віленскай, Ковенскай, Гродзенскай, Мінскай, Віцебскай і Магілёўскай губерній», выдадзенай віленскім генерал-губернатарам М. М. Мураўёвым 24 мая 1863 г. у сувязі з паўстаннем.

Вайскова-павятовым начальнікам падпарадкоўваліся цывільныя ўлады і войскі ў паветах. У іх функцыі ўваходзіла прызначэнне вайсковых начальнікаў установах¹, вышук і арышт удзельнікаў паўстання, выдаленне нядобранадзейных асобаў з тых мясцовасцяў, у якіх абвешчана вайсковае становішча, стварэнне ўзброенай сялянскай варты. Дадзеныя пасады былі паступова скасаваны на працягу 1865—1868 гг. у сувязі з падаўленнем паўстання і ліквідацыяй ягоных наступстваў.

Фонд 2569 налічвае 16 адзінак захоўвання за 1863—1865 гг. У асноўным яны складаюцца з цыркуляраў, загадаў і інструкцый міністэрства ўнутраных спраў, віленскага генерал-губернатара, вайсковага начальніка і цывільнага губернатара Віцебскай губерні. У дакументах можна прасачыць, калі было абвешчана вайсковае становішча, як усталявалася вайскова-цывільнае кіраванне ў паветах і стваралася сялянская варта, дзе размяшчаліся войскі, як і колькі спагналі штрафаў з абшарнікаў (землеўладальнікаў) за ўдзел іх дваровых людзей у паўстанні, як адбываўся вышук, арышт і пакаранне паўстанцаў і тых, хто спачуваў ім, якім чынам знаходзіўся збор зброі ў лясках і адбывалася яе канфіскацыя ў прыватных асобаў, як забяспечваўся парадак адказнасці за тых, хто ўзяты на парукі.

Публікуемыя дакументы выкананы друкарскім спосабам і замацаваны подпісамі тых асобаў, што надалі ім законную моц. У нашым выпадку — гэта вайсковы начальнік Віцебскай губерні і віцебскі цы-

вільны губернатар. Дакументы падаюцца ў адпаведнасці з правіламі публікацыі помнікаў, у іх захоўваюцца асаблівасці арыгінала тагачаснай рускай мовы, друкуюцца ўпершыню.

Мэта публікацыі — праілюстраваць намаганні ўладаў стварыць сістэму адміністрацыйна-паліцэйскага кантролю ў губерні. Дзеся гэтага, у дадатак да ўжо існаваўшых структураў цывільнага кіравання і мясцовай паліцыі, быў усталяваны вайсковы нагляд, як на ўзроўні губерні, так і паветаў, што можна пабачыць у прыведзеных ніжэй дакументах. Нагляд узначальваў вайсковы начальнік Віцебскай губерні, а ў паветах уводзіліся адмысловыя пасады вайсковых начальнікаў, якія і ажыццяўлялі кіраўніцтва дзейнасцю мясцовай адміністрацыі. У прыватнасці, у іх функцыі ўваходзіў кантроль за добранадзейнасцю службоўцаў павятовай паліцыі з правам адхілення ад займанных пасадаў асоб, палітычная лаяльнасць якіх магла быць пастаўлена пад сумненне, як, прынамсі, гэта вынікае з цыркуляра вайсковага начальніка Віцебскай губерні ад 13 чэрвеня 1863 г. (*гл. дадатак № 1*). Акрамя таго, вайскоўцы маглі быць прызначаны і непасрэдна ў склад кіраўніцтва губерні. Прыкладам таму — цывільны губернатар Віцебскай губерні генерал-маёр Вяроўкін. Акрамя таго, у час паўстання 1863—1864 гг. пасада цывільнага кіраўніка губерні спалучалася з пасадай вайсковага губернатара горада Віцебска.

Асаблівая ўвага ўдзялялася нагляду за мясцовымі абшарнікамі як найбольш уплывовай сацыяльнай групай насельніцтва губерні. Яны лічыліся патэнцыйна нелаяльнымі да імперскіх уладаў, таму апошнія імкнуліся пазбавіць іх магчымасці аказваць паўстанцкаму руху нават ускосную дапамогу. З цыркуляра вайсковага начальніка Віцебскай губерні ад 16 чэрвеня 1863 г. (*гл. дадатак № 3*), як прадугледжвалася інструкцыяй ад 24 мая 1863 г., можна ўбачыць, што землеўладальнікам, за асобным выключэннем, было загадана ў гэты час знаходзіцца ў сваіх маёнтках і прымаць усе належныя меры, каб прадухіліць усялякага роду антыўрадавыя дзеянні ў іх уладаннях. За непаведамленне аб знаходжанні ў маёнтку паўстанцаў, не кажучы ўжо пра дапамогу ім, маёнасць падлягала секвестру.

Апроч абшарнікаў улады пільна сачылі і за прадстаўнікамі іншых сацыяльных груп насельніцтва губерні, аб чым сведчаць цыркуляры вайсковага начальніка Віцебскай губерні (*гл. дадаткі № 2, 4, 5*). Кіраўнікі адміністрацыі асабіста кантралявалі ажыццяўленне пашпартнага рэжыму на падведмаснай ім тэрыторыі.

Падсумоўваючы вышэйсказанае, можна прыйсці да наступнай высновы: вайсковыя і цывільныя ўлады Віцебскай губерні лічылі ўсталяванне сістэмы татальнага кантролю сродкам у барацьбе з паўстан-

нем 1863—1864 гг. Асаблівая ўвага надавалася тым групам, якія выглядалі найбольш патэнцыйна небяспечнымі ў сацыяльна-палітычным плане: абшарнікам і службоўцам мясцовага паходжання.

Беларускімі навукоўцамі ў першай палове 80-х гадоў мінулага стагоддзя ўжо створаны шэраг прац, у якіх асвятляліся і вывучаліся падзеі 1863—1864 гг.², былі выдадзены зборнікі дакументаў і матэрыялаў, прысвечаныя паўстанню³. Змешчаныя ў дадатку дакументы дапамогуць далейшаму вывучэнню дзейнасці расійскай царскай адміністрацыі ў Беларусі ў вышэйзгаданы час.

Дадатак № 1⁴

Цыркуляр вайсковага начальніка Віцебскай губ. аб размежаванні паўнамоцтваў вайскова-павятовых начальнікаў і цывільных уладаў

Циркулярно

Военный начальник Военным начальникам уездов

Витебской губернии Витебской губернии

13 июня 1863 г.

№ 973

Вследствие отношения Витебского Гражданского губернатора, от 6 июня № 2, 561, предписываю Вашему Высокоблагородию, о всяком упущении или неисправности полицейских чиновников, доносить Витебскому Гражданскому губернатору, для наложения на них законного взыскания и только в важных случаях, по политическим причинам, отстранять их от должности, донося в тоже время Гражданскому Губернатору о принятой мере и о побудительных к оной причинах.

Генерал Лейтенант Длотовский⁵

Дадатак № 2⁶

Цыркуляр вайсковага начальніка Віцебскай губ. аб узмацненні нагляду за мясцовымі абшарнікамі і шляхтаю

Циркулярно

Военный начальник Военным Начальникам уездов

Витебской губернии Витебской губернии

13 июня 1863 г.

№ 974

На основании приложения ко 2 пункту инструкции для устройства Военно-Гражданского Управления данной 24-го минувшего мая, предписываю Вашему Высокоблагородию доставить мне немедленно копии обывательской книги о всех помещиках, дворянах и мелких землевладельцах, живущих во вверенном Вам уезде, с отметкою против каждого, где кто находится и чем занимается?

При объездах Ваших и чиновников Земской Полиции по уезду, предписываю удостоверяться — все ли обыватели записанные по книге находятся на

своих местах и если куда отлучились, то с законными ли видами от Вас выданными, при чем узнавать не бывает ли между ними каких либо сборищ с неблаговидною целию.

Генерал Лейтенант Длотовский

Дадатак № 3⁷

Цыркуляр вайсковага начальніка Віцебскай губ. аб забароне абшарнікам пакідаць свае маёнткі без спецыяльнага дазволу ўладаў

Циркулярно

Военным начальникам уездов

Военный начальник

Витебской губернии

16 июня 1863 г.

№ 1105

Так как в настоящее время присутствие помещиков в имениях необходимо: для удостоверения местных властей о поступках и действиях их при настоящем мятежном движении в крае, для доставления необходимых сведений Начальникам проходящих через их имения военных команд, для распоряжений касательно снабжения этих команд потребными запасами, и всего более для точного исполнения обязанностей, какие лежат на помещиках по смыслу § 10, 11 и 13-го инструкции для устройства Военно-Гражданского управления в крае, то по сему объявлено всем помещикам, чтобы они за исключением тех, которые выбыли из имений своих в губернские и уездные города по билетам Военных уездных Начальников, не отлучались ни под каким видом из своих мыз и имений, и за тем если кто либо из них окажется в отлучке, то имения таких помещиков, как навлекающих на себя подозрения в сношениях с мятежническими шайками, подвергать немедленно секвестру, с удалением из оных помещичьих семейств.

Военным уездным Начальникам иметь за исполнением сего строжайшее наблюдение, поступая с помещиками, нарушившими это распоряжение на точном основании § 9 и 13 инструкции для учреждения Военно-Гражданского управления.

Генерал Лейтенант Длотовский.

Дадатак № 4⁸

Цыркуляр віцебскаага цывільнага губернатара аб праверцы звестак з абывацельскіх кніг

Циркулярно

Военным Начальникам уездов, Полицмейстерам и Уездным Исправникам
М. В. Д.

Военного Губернатора

города Витебска и

Витебского гражданского губернатора

По Канцелярии

Стол 2

Марта 13 1864 г.

№ 34

г. Витебск

Инструкцією Г. Главного Начальника края, от 24 Мая прошлого года данною, при учреждении в крае Военно-Гражданского управления, предписано, между прочим, иметь по городам и уездам и постоянно содержать в исправности списки всем обывателям, в виде уездной обывательской книги, с отметкою занятий лиц, помещённых в таковом списке, и их благонадежности, и за всеми иметь строгое наблюдение; между тем это не везде соблюдается.

Считаю нужным напомнить о сем Вашему Высокоблагородию, и вместе с тем поручить, как можно чаще, лично самим или чрез подведомых благонадежных чиновников, при каждом удобном случае, внезапно поверять личный состав семейств и прислуги жителей, подведомым Вам мест и всех оказавшихся при этом невнесёнными в списки и книги и не имеющих узаконенных видов, брать под арест, производить дознания самые строгие — о том, кто такие эти люди и если бы они оказались людьми подозрительными или неблагонамеренными, доносить мне, для дальнейших распоряжений.

Подписал: Генерал-Майор Веревкин

Скрепил: За Правит. Канцел. Сеницкий

Верно: Помощник Правит. Кан. С. Клодчицкий

Дадатак № 5⁹

**Цыркуляр віцебскага цывільнага губернатара наконт унясення звес-
так пра асабістыя прыкметы ў гільдзейскія пасведчанні**

Циркулярно

Гг. Военным Начальникам

Городским и Уездным Полицейским Управлениям, Городским Думам и
Казначействам Витебской губернии

М. В. Д.

Военного Губернатора

города Витебска и Витебского

гражданского губернатора

По Канцелярии

Стол 5

Марта 13 1864 г.

№ 35

Главный Начальник Северо-Западного края, в следствие представления моего, от 10 февраля 1864 г. за № 1018, разрешил, для предупреждения передачи купцами 2-й гильдии своих гильдейских свидетельств другим лицам, на обороте этих свидетельств вписывать их приметы.

Давая о сем знать, предписываю Городским Думам и Казначействам, для точного исполнения, а Гг. Военным Начальникам и Полицейским Управлениям для наблюдения.

Подписал: Генерал-Майор Веревкин
Скрепил: За Правит. Канцел. Сеницкий
Верно: Помощник Правит. Канцел. Л. Якубович

---

¹ Стан — адміністрацыйна-гэрытарыяльная адзінка ў складзе паведа.

² Смирнов А. Ф. Восстание 1863 г. в Литве и Белоруссии. Мн., 1963; Смирнов А. Ф. Кастусь Калиновский. Мн., 1963; Шалькевич В. Ф. Кастусь Калиновский. Мн., 1983.

³ Восстание в Литве и Белоруссии. 1863—1864 гг. М., 1965; К. Калиновский. Из печатного и рукописного наследия. Мн., 1980.

⁴ НГАБ. Ф. 2569. Воп. 1. Спр. 1. Арк. 51.

⁵ Длагоўскі Эраст Канстанцінавіч (1807—1887) — вайсковы начальнік Віцебскай губерні.

⁶ Там жа. Арк. 52.

⁷ Там жа. Арк. 67.

⁸ Там жа. Спр. 4. Арк. 43.

⁹ Там жа. Арк. 46.

IV. АРХІВАЗНАЎСТВА

Брэгер Г. М.

СУМНЫ ЛЁС БЕШАНКОВІЦКАГА АРХІВА ХРАПТОВІЧАЎ

Войны заўсёды прыносяць хаос, смерць, знішчэнне і розныя няшчасці, якімі б цывілізаванымі метадамі яны не вяліся. Незайздросны лёс нашых архіваў часта залежыў не толькі ад пажарышчаў войнаў, якія пракатваліся па нашай зямлі. Архівы часта гінулі выпадкова, пад час розных катаклізмаў, выкліканых сацыяльнымі выбухамі. Непісьменныя нізы грамадства проста былі не ў стане асэнсаваць тое, што яны нішчаць.

Адно з прыкрых здарэнняў такога кшталту адбылося пад час французска-расійскай вайны 1812 г., якую распачаў імператар Францыі Напалеон Банапарт. У віхуры ваеннага ліхалецця быў знішчаны адзін з найбуйнейшых і найцікавейшых архіваў у Беларусі — Бешанковіцкі родавы архіў графаў Храптовічаў, у склад якога ўваходзілі дакументы маёнткаў Бешанковічы, Пачаевічы, Лугіновічы, Халопенічы і іншых.

Пры праглядзе актавых кніг Барысаўскага земскага павятовага суда нам выпадкова трапіўся на вочы дакумент, які тлумачыў гісторыю знішчэння Бешанковіцкага архіва¹, — пратэстацыя ад імя камергера Імператарскага двара графа Ірынея Храптовіча, занесеная 21 красавіка 1814 г. (усе даты па Юліянскаму календару (старому стылю)) у паточны пратакол (кнігу) Лепельскага земскага павятовага суда. Выпіс з гэтага пратакола быў атывкаваны ў такім жа пратаколе Барысаўскага земскага павятовага суда 15 чэрвеня 1814 г., які цяпер захоўваецца ў НГАБ (зл. *дадатка*).

Такім чынам, мы з дакумента даведваемся, што граф Ірыней Храптовіч з сямействам адчуваў небяспеку для свайго жыцця і маёмасці перад наступаючымі французскімі войскамі. Склаўшы рухомасць і паперы ў скрыні, 9 ліпеня 1812 г. ён са свайго маёнтка Бешанковічы (Лепельскі павет), размешчанага на левым беразе ракі Дзвіны, пераправіўся на правы бераг у Полацкі павет, дзе спыніўся ў сваім фальварку Каралін. Наступнага дня, дазнаўшыся, што французы ўжо ўвайшлі ў Бешанковічы, Храптовічы з рухомай маёмасцю паспяхаліся выехаць

далей. Але адну найвялікшую скрыню з паперамі архіва пакінулі на захаванне свайму сябру Клеменсу Васілеўскаму, які пражываў у Полацкім павеце ў суседнім маёнтку Польшкавічы. Відаць, Ірэней Храптовіч быў настолькі ўпэўнены, што з дакументамі нічога не здарыцца, што пакінуў у скрыні нават рээстр усіх дакументаў архіва, скаладзены яго сямейным архівістам Ігнаціем Гадфрэдам (Godfred) у адзіным экзэмпляры. Але Васілеўскі таксама спалохаўся французскіх войскаў і ў хуткім часе схаваўся з сям'ёй у лесе, куды звёз частку сваёй маёмасці разам са скрыняй храптовічаўскага архіва. У гэты безуладны час сяляне разрабавалі, а пасля і спалілі пабудовы двара Васілеўскага. Нейкім чынам, дазнаўшыся аб месцы схавання храптовічаўскай скрыні, яны яе знайшлі і адразу растружылі. Нічога каштоўнага на сялянскі розум там не знайшлося — і паперы былі спалены. Такім чынам спыніў сваё існаванне Бешанковіцкі архіў Храптовічаў.

Па адыходзе французай Васілеўскі вярнуўся ў спалены маёнтak. Пабачыўшы шкоду, што яму нанеслі сяляне, занёс 12 снежня 1812 г. пратэстацыю аб знішчэнні свайго двара і маёмасці ў кнігі Полацкага земскага павятовага суда. Судом праводзілася следства і дазнанне па фактах здарэння. Відаць, адбылося нейкае расследванне і ва ўстановах Лепельскага павета, бо Храптовіч у 1814 г. падаваў скаргу ў Лепельскі земскі павятовы суд, які, паводле павятовых размежаванняў, павінен быў займацца справамі, што адбыліся ў Бешанковічах.

Намі былі прагледжаны вопісы фондаў «Полацкі земскі павятовы суд», «Полацкі ніжні земскі суд», «Лепельскі земскі павятовы суд», «Лепельскі ніжні земскі суд», «Віцебскі галоўны суд», але ў часы II Сусветнай вайны ў Віцебску згарэлі архіўныя сховішчы, дзе захоўваліся фонды судовых устаноў Віцебскай губерні². Многія дакументы згаданых фондаў пачатку XIX ст. не захаваліся. Таксама былі прагледжаны вопісы фондаў «Канцылярыя Віцебскага грамадзянскага губернатара», «Віцебскае губернскае праўленне», аднак патрэбных нам матэрыялаў па дадзенай справе за адпаведныя гады не выяўлена. Адзіны захаваны дакумент, які асвятляе згаданае падзеі — актыкацыя выпісу пратэстацыі ў Лепельскі земскі павятовы суд — быў занесены ў пратакол Барысаўскага земскага павятовага суда. Справа ў тым, што ў спаленай скрыні Бешанковіцкага архіва Храптовічаў былі паперы архіва маёнтка Халопенічы Барысаўскага павета. Уласнік архіва Ірыней Храптовіч, дзеля перасцярогі, каб на ўсялякі выпадак зняць усе пытанні ўласнасці гэтага маёнтка, занёс выпіс з кніг Лепельскага суда ў акты Барысаўскага павета.

Дакумент, які прыводзіцца ў дадатку, падаецца ў нашым перакладзе, арыгінал на польскай мове з элементамі лацінскай.

*Дадатак³***АКТ ВЫПІСА АСВЕДЧАННЯ АД ІМЯ ВЯЛЬМОЖНАГА ІРЭНЕЎША
ГРАФА ХРАПТОВІЧА
АБ ЗАГІНУЎШЫМ І СПАЛЕНЫМ АРХІВЕ ЎЛАСНЫХ ПАПЕР.
ГОДА 1814, МЕСЯЦА ЧЭРВЕНЯ 15 ДНЯ**

На судах Яго Імператарскай Міласці земскіх павета Барысаўскага перад намі, Міхалам Карказовічам і Брунонам Каменскім, падсудкамі, Юзафам Стацэвічам, пісарам, ураднікамі земскімі таго ж павету, стаўшы асабіста, пан Станіслаў Пяслан, рэгент, падаў да актаў у спосаб перапісу асведчанне наступнага зместу:

Выпіс з пратакола паточнага земскага павета Лепельскага, запісанага пад ніжэй пазначанай датай асведчання, выдадзены пад урадавай земскай пячаткай таго ж павета ў 1814 годзе, месяца чэрвеня, 8 дня па патрабаванні.

Года 1814, месяца красавіка, 21 дня.

Ніжэй на подпісе пазначаны ад імя і па просьбе сапраўднага скаржніка Яго Імператарскай Міласці чацвёртага класа камергера і кавалера графа Ірынеўша Літавора Храптовіча, калі па вяртанні да свайго дзедзічнага маёнтка Бешанковічы Віцебскай губерні, у Лепельскім і Полацкім паветах размешчанага, пасля дзесяцімесячнай эміграцыі пад час захопу непрыяцельскімі войскамі Беларускай і Мінскай губерняў, дзе мае ўсе свае дзедзічныя маёнткі, гэта значыць, у 1813 годзе, месяца мая, 18 дня, вярнуўшыся дадому і агледзеўшы страты рознага кшталту, панесеныя пад час свайго адсутнасці ад ваенных і рэвалюцыйных здарэнняў, цяпер падае для публічнай ведамасці ад імя скаржніка найпакорнейшае асведчання ў наступных выразках:

Калі перад непрыяцельскім французскім войскам у мінулым 1812 г., месяца ліпеня, 9 дня скаржнік быў вымушаны пакінуць свой уласны дом у Бешанковічах, размешчаны па левым беразе ракі Дзвіны, і шукаць з жонкай і дзецьмі дзе-кольвечы ў глыбі Расійскай імперыі бяспечнага прытулку, маючы на той час у маёмасці ўвесь комплекс архіваў свайго роду, у якіх змяшчаліся ўсе дакументы на вычыстасць маёнткаў у Віцебскай губерні Лепельскага і Полацкага павета — Бешанковічы, у Магілёўскай губерні Сненскага павета — Песаевічы і Лугіновічы, у Мінскай губерні Барысаўскага павета — Халопенічы з атыненцямі, гэта значыць правы вычыстыя, прадажныя, абмежаванні, розныя мапы, трансакты і аблігі, квіты з аплачаных як скаржнікам, так і яго продкамі капітальных сум і працэнтаў розным крэдыторам, а таксама банкам Імперыі і манаршаму скарб, дык калі гэтыя архівы з рээстрам, складзеныя належным чынам у замчыстую скрыню сямейным архівістам Ігнаціем Гадфрэдам, на правы бераг ракі Дзвіны разам з іншай рухомай маёмасцю скаржніка дзеля захавання ад непрыяцельскага войска былі перавезеныя, тады спачатку [завезлі] да фальварку Каралін, дзе скаржнік сам з жонкай і дзецьмі знаходзіўся ў ноч з дзевятага на дзесяты [дзень] месяца ліпеня 1812 г. Дзевятага ж [дня], калі ўжо з-за ўвахода непрыяцельскага войска ў мястэчка Бешанковічы, [скаржнік] вымушаны быў аддالیцца ў далейшыя мясціны Расійскай імперыі,

тады людзі скаржніка, не маючы мажлівасці забраць з сабой той скрыні з архівамі маёнткаў і рода скаржніка з-за яе велізарнасці і цяжкасці, пакінулі яе для захавання і зберажэння бліжэйшаму суседу і прыяцелю скаржніка пану Клеменсу Васілеўскаму, былому падкаморыю Полацкага павета, у яго дзедзічным маёнтку Полькавічы, найбліжэй мяжуючым з фальваркам скаржніка Каралін Полацкага павета. Аднак, калі згаданы пан Васілеўскі, адразу па выездзе скаржніка ваўцёкі, быў вымушаны з жонкай і дзецьмі хавалца па лясах ад нападаў марадзёраў французскай арміі, то была абрабавана ўся яго пасесія і захоплена ўся ўласнасць, частка будынкаў спалена, у сваю чаргу і архівы скаржніка, якія былі ў дэпазіце ў фальварках разам з іншай рухомасцю вельмі вялікай колькасці, бясследна зніклі, і, як маюцца звесткі, былі спаленыя збунтаванымі халопамі ў лесе, куды двума чалавекамі для схавання былі звезеныя, што даказвае ўласнае асведчання неаднаразова згаданага пана Васілеўскага перад актамі Полацкага земскага суда, пададзенае ад імя таго ж пана Васілеўскага калезскага сакратара панам Янам Сафрановічам у 1812 годзе 21 снежня. У гэтым здарэнні скаржнік, атрымаўшы вельмі адчувальныя страты праз знішчэнне ўсялякіх слядоў дабрачыннасці сваіх бацькоў і продкаў, а таксама [судовых папер] па прэтэнзіях да розных [даўжнікоў] і квітаў аб аплаце скаржнікам і яго продкамі капітальных сум і працэнтаў, забяспечаных на яго маёнтках, і іншых [дакументаў], каб у будучым з-за страты гэтых дзедзічных дакументаў, аблігаў і квітоў, якія не могуць быць апісаныя з-за адсутнасці фармальнага рэестра (які з архівамі загінуў), не панёс сам або яго нашчадкі ніякай шкоды і не быў у чымсьці абвінавачаны, звяртаючыся як да асведчання, занесенага панам Васілеўскім, так і да явячнай просьбы, пададзенай у Лепельскі земскі павятовы суд вышэй згаданым архівістам Ігнаціем Гадфрэдам, а таксама да ўчыненага на месцы следства паводле ўказа старшыні [Полацкага земскага павятовага суда] Багдановіча і іншых учыненых дзеянняў, найпакорнейша перад актамі земскімі Лепельскага павета ад імя скаржніка [пленіпатэнт] запісвае асведчання.

У гэтага асведчання пазначаны подпіс наступнымі словамі: «Занёс Антоні Спірыдовіч».

У гэтага эксцэптам атрыманага асведчання пры прыціснутай пячатцы пасведчання аб аплачаных скарбовых падатках, а ніжэй карэкта і анатацыя наступнага зместу: *Z. S.* — месца пячаткі (*locum sigillum*). Гербавыя пошліны ўзятыя. Зверыў з паточным пратаколам Андрэй Корсак, земскі рэгент Лепельскага павета. Выпіс асведчання як вышэй (*ut supra*).

Які эксцэпт асведчання па падачы ў акты спосабам пераносу прыняты і ўпісаны ў кнігі земскія паточныя⁴ Барысаўскага павета.

Аўт[энтык] выдадзены.

Зверыў рэгент Грынеўскі.

⁴ Брэгер Г. М. Хацяхова. Гісторыя невялікага паселішча. Мн., 2001. С. 97—98.

² Шумейко М. Ф. Собрать рассеянное. О реституции белорусских архивов в прошлом. Мн., 1997. С. 55.

³ НГАБ. Ф. 1601. Воп. 1. Спр. 77. Арк. 101—103 адв.

⁴ Над закрэсленым словам зверху напісана: «вячыстыя».

Шпилевская И. Н.

ГОСУДАРСТВЕННЫЕ УЧРЕЖДЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ: ГУБЕРНСКИЕ, УЕЗДНЫЕ И ГОРОДСКИЕ ПРИСУТСТВИЯ. ОБЩИЕ ПРИНЦИПЫ УСТРОЙСТВА

На протяжении всего XIX — нач. XX ст. в Российской империи осуществлялась законодательная регламентация делопроизводства учреждений¹, которая проходила одновременно с совершенствованием процесса управления державой. Для рассмотрения общих принципов учреждений Российской империи нами было взято «Общее учреждение губернское» из свода законов Российской империи, которое было издано в 1912 г. под редакцией юрисконсульта министерства юстиции И. Д. Мордухай-Болтовского. В первом разделе «Общее образование управления в губерниях» в главе второй «Общее образование губернских уездных и городских присутственных мест» законодательно утверждены общие принципы устройства присутственных мест, которые разделились на присутствие, канцелярию и архив.

Присутствие состояло из председателя и его членов. Заседания присутствий делились на обыкновенные и чрезвычайные.

Обыкновенные заседания проходили ежедневно, кроме субботних, воскресных и праздничных дней. Начинались в восьмом часу утра и заканчивались «не ранее двух часов дня». По договоренности членов присутствия заседания можно было открывать и позже, однако находится в присутствии не менее пяти «узаконенных» часов. Если в присутственном месте не было никаких дел и бумаг для рассмотрения, то заседание отменялось, о чем отмечалось в «Журнале присутствия».

Чрезвычайные заседания по распоряжению высшего начальства (генерал-губернатора, губернатора) или определению самого присутствия могли назначаться как по праздничным дням, так и в послеобеденное время в будние дни. Законными причинами отсутствия на заседаниях признавались: 1) болезнь; 2) неотложные занятия по службе; 3) отлучка по разрешенному отпуску.

Присутствие собиралось в определенном для заседаний помещении, а по некоторым делам не могло открываться и в «полицейских местах».

Присутственная комната была «убрана стульями и коврами»². Посреди комнаты стоял покрытый сукном стол для заседаний с письменными принадлежностями для каждого члена присутствия. На правой стороне находился стол для секретаря, на левой — для протоколиста. На стене висели часы.

На столе в присутственной комнате обязательно находилось зеркало — трехгранная призма, увенчанная государственным гербом, на которой наклеивались печатные образцы указов «О хранении прав гражданских» 1722 года, «О поступках в судебных местах», «О государственных уставах и их важности» 1724 г.³ За отсутствие зеркала виновному из чинов присутствия полагался выговор. Для хранения залоговых документов и денежных сумм, временно поступающих в управления, в присутственном помещении должен был находиться сундук.

Во всех присутственных местах (от высших до низших) во время заседаний председатели, члены, секретари, канцелярские чиновники и служители должны быть в форменной одежде. При входе и выходе председателя присутствующие, встав с места, отдавали ему честь, но встречать и провожать его были не обязаны.

Присутствующие сидели за столом по старшинству чинов, председатель занимал первое место. Если по роду дела требовалось общее заседание из двух и более присутственных мест, то пришедшие чиновники заседали по правую сторону стола по старшинству.

Посторонние допускались в присутствие только после особого доклада. Стул предлагался только особам шестого класса и выше, а также имеющим Орден св. Владимира. Например, гражданскому чину 6 класса — коллежскому советнику — соответствовал военный чин полковника и далее по возрастающей: статский советник и действительный статский советник (генерал-майор), тайный советник (генерал-лейтенант), действительный тайный советник (генерал от кавалерии, от инфантерии и от артиллерии), канцлер (генерал-фельдмаршал)⁴. Остальные излагали суть своего дела стоя.

Всем присутствующим во время заседания предписывалось слушать рассматриваемые дела и «говорить благопристойно с уважением к тому месту, где они находятся и к обязанностям на них возложенным». В присутствии запрещалось обсуждать посторонние темы, тем более запрещались какие-либо неприличные поступки, смех, крик и ссоры. Надзор за внутренним порядком возлагался на председателя,

однако все присутствующие обязаны были помогать ему «в прекращении всякого беспорядка <...> нарушении правил благопристойности под опасением наказания, равного с нарушителями порядка» (последнее положение в начале XX ст. было исключено по «Продолжению» 1906 г.)⁵.

Состав и внутреннее устройство канцелярий и архивов регламентировались 18 статьями закона. Определялось, что канцелярия состоит из секретарей, делопроизводителей, столоначальников, протоколистов, регистраторов, других чинов, а также из канцелярских служащих по штату и особым положениям. Канцелярия делилась на отделения, столы или делопроизводства и др. Собиралась в особом от присутствия помещении, и ее чиновники должны занимать места так, чтобы не мешать друг другу, и каждый чиновник у своего места должен был «иметь дело свое под замком»⁶. После ухода из присутствия и канцелярии чинов и служащих все бумаги в обязательном порядке запирались под ключ. Перед помещением канцелярии для просителей отводились две прихожие комнаты. Если же была только одна, в ней вдоль стен ставились лавки, причем, находившиеся ближе к дверям, обивались сукном для «почтеннейших просителей». Чиновникам же в этих комнатах запрещалось находиться и «отправлять дела»⁷. Для этого им были отведены свои места в канцелярии.

Канцелярским чинам и служащим вменялось в обязанность приходить на службу за час до начала слушаний. Время ухода определялось председателем или другими чинами, «смотря по занятости».

Архив в присутственных местах делился на «текущий» и «оконченных дел» (окончательный). Текущий архив составляли уставы, положения, инструкции и все те документы и книги, необходимые для справки и «соображений» по текущему производству дел⁸. Архив окончательный составляли т. н. завершенные дела, куда поступали: 1) дела, окончательно решенные и исполненные; 2) дела по которым участвующие не явились в положенный срок; 3) книги и документы, ненужные для текущего производства и справок. Дела находились в канцелярии не более трех лет после их окончания.

В архив дела сдавались по описи и с распиской. Сданные в архив дела по строгому предписанию должны были «содержаться в порядке». На все дела, для облегчения наведения справки и для обеспечения сохранности, заводилась опись по алфавиту и по номерам. Присутствующие обязаны были «свидетельствовать» (проверять) архив не

менее одного раза в год. В архиве каждого присутственного места (учреждения) собирались все таблицы, ведомости, карты, планы, чертежи и другие сведения, отложившиеся в его делопроизводстве⁹.

В Западных губерниях Российской империи, как называли Беларусь в XIX ст., для актовых книг были учреждены специальные архивы — Виленский и Витебский центральные архивы древних актов¹⁰.

Следует отметить, что подавляющее большинство статей рассмотренной нами главы «Общее образование губернских уездных и городских присутственных мест» являются редакциями Генерального регламента 1720 г., утвержденного задолго до вхождения земель Беларуси в состав Российской империи еще Петром I. Однако эти законы представляют большой интерес и для нашего молодого государства в изучении процесса государственного управления прошлых столетий, обслуживающего его делопроизводства, регламентация которого занимает в законодательстве одно из первых мест.

---

¹ Кудряев В.А. Организация работы с документами. М., 2001. С. 20.

² Свод законов Российской империи. Кн. 1 / Под ред.: И. Д. Мордухай-Болтовского. СПб., 1912. Т. 2. С. 4.

³ Там же. С. 5.

⁴ Там же. Т. 3. С. 147.

⁵ Там же. Т. 2. С. 5.

⁶ Там же.

⁷ Там же.

⁸ Свод законов Российской империи. Кн. 1. Т. 2. С. 6.

⁹ Там же.

¹⁰ Там же; Міхальчанка А. М. Архівы // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мн., 1996. Т. 1. С. 169.

V. НАВУКОВА-ДАВЕДАЧНЫ АПАРАТ І АЎТАМАТЫЗАВАНЫЯ СІСТЭМЫ ДА АРХІЎНЫХ КОМПЛЕКСАЎ

*Галубовіч А. К.
Лісавя Л. М.*

ПЯЧАТКІ НА ДАКУМЕНТАХ ФОНДАЎ НАЦЫЯНАЛЬНАГА ГІСТАРЫЧНАГА АРХІВА БЕЛАРУСІ

На многіх архіўных дакументах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі захаваны подпісы аўтараў, службовых і духоўных асоб, а таксама пячаткі гэтых асоб, губернскіх і земскіх улад, судаў, прадпрыемстваў, устаноў рэлігійнага культу і інш. Калісьці пячатка прысутнічала і на самым старажытным дакуменце архіва, датаванага 1391 г.: пра ранейшае існаванне гэтай пячаткі сведчыць шнур, на якім згодна традыцыі і заканадаўству яна была замацавана.

Адзнаку каштоўнасці дакумента і яго важнасці для гісторыі вызначае час. Але ў момант адбыцця гістарычнай падзеі, калі з'яўляецца дакумент, яго гістарычнасць падкрэслівалася пэўнымі атрыбутамі. На наш погляд, гэта і цырымонія падпісання, і каштоўнасць паперы, і подпісы значных асоб, і апошняе — пячатка на дакуменце.

Прывядзем прыклад. У кнізе М. Ермаловіча «Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае» змешчана ілюстрацыя «Люблінская унія» з «Ілюстраванай хронікі палякаў»¹, дзе акрамя карты аб'яднаных зямель намаляваны сведкі гэтай значнай падзеі 1569 г. — сам кароль Жыгімонт Аўгуст, дэпутаты сойма, а таксама... шэраг пячатак-булаў. Што меў на ўвазе аўтар ілюстрацыі, змяшчаючы пячаткі як неабходны атрыбут гэтай падзеі? Яны засведчылі юрыдычную моц дакумента, што тычыўся адносін суседніх краін, якія з'ядналіся ў адзіную дзяржаву Рэч Паспалітую. Улічваючы, што гэты дакумент адыгрываў сваю ролю амаль 230 гадоў — практычна да апошняга падзелу Рэчы Паспалітай у 1795 г., пячаткі на ім былі зусім не лішнімі. «Акт Люблінскай уніі быў аформлены ў выглядзе прывілею-дагавора, зацверджанага пастановай Люблінскага сойма 1 ліпеня 1569 г. Тэкст акта быў падрыхтаваны ў двух экзэмплярах — адзін замацаваны пячаткамі польскіх феадалаў, другі — пячаткамі феадалаў княства, пасля чаго абодва бакі памяняліся актамі»².

Пячаткі-булы, якія маюцца ў нашым архіве, якраз добра захаваліся на дакуменце, датаваным 6 мая 1544 г. Гэта ліст двараніна яго каралеўскай міласці Васіля (?) Нікіфаравіча на продаж Ануфрыю Васільевічу зямель у Пінскім павеце (напісаны старабеларускай мовай на пергаменце). На дакуменце захаваліся толькі тры пячаткі з пяці. Ад двух засталіся толькі шнуры. Важнасць яшчэ шэрагу дакументаў, у асноўным пергаментных граматаў XVI—XVII стст., была засведчана пячаткамі, але час накладу на іх свой адбітак: гэтыя сведкі даўніны захаваліся ў лічанай колькасці. Самая «маладзейшая» з пячатак замацавана чырвоным воскам 8 красавіка 1672 г.: пячатка ў металічным футляры на карычнева-зялёным шнурі ўтрымліваецца ў канфірмацыйным прывілеі караля Міхала Карыбута Вішнявецкага Дудскаму касцёлу Ашмянскага павета на фундуш в. Кураны з падданымі, грунтамі, валокамі.

Пячаткі і змест дакументаў, якія яны замацоўваюць, сведчаць аб несумненнай ролі гэтых атрыбутаў жыццядзейнасці чалавека (на дзяржаўным узроўні прызначаліся нават асобы — захавальнікі пячатак). У архіве знойдзена больш за 50 адбіткаў вялікакняжацкіх і каралеўскіх пячатак, але не толькі яны прывабліваюць даследчыкаў.

Напрыклад, на дакументах канца XVI—XVII стст. ужываюцца пячаткі-пярсцёнкі (сыгнеты), якімі шырока карысталіся рамеснікі, шляхта і службовыя асобы ВКЛ. У адным з дакументаў канца XVI ст., які захоўваецца ў фондзе «Магілёўскі магістрат», ідзе размова аб знікненні такой пячаткі³. Магілёўскі мешчанін Сысой Лаўровіч апавядае (дае паказанне як пацярпелы бок) лентвойту, бурмістрам, райцам і лаўнікам у Магілёўскай ратушы 13 чэрвеня 1580 г.: *«о том, иж ему дня вчорашне-го будучи на рынку меском згинул сыгнет серебряный — герб под двумя месецами и просил абы оповедане его было до книг меских записано»*⁴.

Знайсці адбітак пячаткі, ідэнтычны апісанню, пакуль што не ўдалося. Нават цяжка сказаць, што за герб знаходзіўся *«под двумя месецами»*. Аднак у архіве сустракаюцца падобныя да апісанай выявы. Калі лічыць, што на працягу стагоддзяў выявы на пячатках удасканальваліся ў сваёй мастацкай выразнасці, дапаўняліся новым зместам, а геральдычная аснова традыцыйна заставалася амаль нязменнай, то аналагічныя вышэйапісанай могуць быць пячаткі з выявай герба «Ляліва»: *«у блакітным полі залаты маладзік рагамі ўгору, над ім залатая шасціпрамянёвая зорка. Клейнод — над прылібіцай з каронай на паўлінавых пёрах такія ж маладзік і зорка»*⁵.

Такія выявы сустракаюцца, напрыклад, на пячатках прадстаўнікоў роду Тышкевічаў. Прывядзем апісанне адной з пячатак: «у полі пячаткі два ічыты, аб'яднаных унізе ланцужком з крыжыкам; на правым — выява гербу «Ляліва» з каронай і страўсінымі пер'ямі з «Лялівай», на левым герб «Даленга» з каронай і крылом, прабітым стралой. З правага боку літары (?) ХХ; злева — АН (ТІТ. САВЕТНІК КАРЛ ТЫШКЕВІЧ)» (пячатка авальная, адбітак сургучовы, змешчаны на фіксаванні шнуроўкі ў канцы маёмаснай справы, Бабруйскае пав. 1863 г.⁶

І яшчэ некалькі пячатак маюць выявы месяца: «у полі пячаткі паміж крыламі зорка, над ёю — канцамі ўніз маладзік, над маладзіком — крыж. З правага боку літары К. W., злева — нябачныя» (пячатка авальная, адбітак сургучовы, змешчана пад тэкстам прашэння войты Хоцімскай слабады Ахрэма Лушчая і жыхароў яе аб дазvole забеспячэння правядзення ярмаркі ў царкоўнае свята. Крычаў, 1709 г.⁷; «у полі пячаткі выява святой, якая стаіць на Маладзіку, і ад яе адыходзяць промні. Вакол яе галавы зорачкі ў выглядзе німбы. Легенда: ПЕЧАТЬ ДИСЧЕНСКАГО Р. К. ПРИХОД. КОСТЕЛА» (пячатка круглая, адбітак сажавы, змешчана пад тэкстам метрычнага выпису аб шлюбе. Дзісна, 06. 08. 1879 г.⁸

Каталожнае апісанне адбіткаў пячатак, што сустракаюцца на дакументах архіва, з'яўляецца неабходнай часткай працы навуковых супрацоўнікаў аддзела старажытных актаў. Стварэнне падобнага каталога закладвае асновы сфрагістыкі як навукі. Сучасныя сусветныя навуковыя дасягненні ў галіне крыніцзнаўства патрабуюць, каб наш сфрагістычны каталог, акрамя апісання пячатак (выява, легенда, рэчыва, з якога зроблены адбітак, яго колер), інфармацыі аб прыналежнасці, месцы і часе ўжывання пячаткі, аб яе памерах і стане, утрымліваў звесткі аб дакуменце, які быў замацаваны пячаткай. Толькі такім чынам айнаўчэнне сфрагістыка выйдзе на сапраўды сусветны ўзровень, дазволіць пашырыць нашыя веды па беларускай і замежнай гісторыі.

Інфармацыя пра тыя пячаткі, што захоўваюцца ў архіве, з цягам часу становіцца вядомай не толькі вузкім спецыялістам, але і шырокаму колу грамадства. Спасылкі на архіўныя фонды ўжо ўтрымліваюцца на старонках Энцыклапедыі гісторыі Беларусі, у спецыяльнай літаратуры па сфрагістыцы, навукова-папулярных выданнях, падрыхтаваных супрацоўнікамі архіва і інш.

Аўтары публікацыі ў дадатках змяшчаюць апісанні пячатак, што захоўваюцца ў НГАБ, па якіх А. Цітовым, Зм. Яцкевічам, І. Бобер, А. Ла-тушкіным была зроблена картатэка для сфрагістычнага каталога. Апісанні падаюцца ў храналагічнай выбарцы з сфрагістычнага каталога.

Дадатак № 1.

ПЯЧАТКІ КАН. XVI — пач. XVII ст. (1594—1606 гг.)

1. «У полі нямецкі шчыт з выявай герба ў выглядзе стралы наканечнікам уверх з адной перакладзінай, страла размешчана на паўколе, канцы яго павернуты ўніз і ў аснове загнуты ў знешні бок пад прамым кутом (варыянт гербу «Ліс» ?)». Легенда: манаграма над таркам: I Z (форма — авал, адбітак — кустадыны, памер 82х22, стан добры, змешчана пад тэкстам дакумента «Інтрамісійны квіт віцебскага вознага К. Русінца п. Балчару Старасельскаму на дварэц Здраўнёва ля Віцебскага замку»; 1594 г.; мясцовасць — Віцебск, прыналежнасць — Жаўняроўскі Іван Іванавіч, шляхціц; ф. 1751, воп. 1, спр. 1, арк. 116 адв.).

2. «У полі пячаткі ў шчыце рэнесанснай формы ружа (герб Порай). Над шчытом біскупская інфула, з правага боку пастараль у слуп». Легенда: ... * SAMOGI... (форма — авал, адбітак — кустадыны, памер 28х32, стан добры, змешчана пад тэкстам фундуша Мікалая Крыштафа Радзівіла на Дзераўненскіх касцёл, 1598 г., другая злева, усяго 6 пячатак; прыналежнасць — ксёндз Мальхір Гедрой біскуп Жмудзкі; ф. 694, воп. 2, спр. 1995, арк. 14 адв.).

3. «У полі пячаткі пад каронай фігурны шчыт, на якім выявы мальційскага крыжа і злева — рукаццю ўніз — мяча. Легенда: PAOCZONJ *MIASTAIC JOKMKYICZ*» (форма — круглая, адбітак — хлебны мякіш, памер d=40, стан добры, змешчана пад тэкстам копіі «абмежавання» Крычаўскага староства, 1604 г.; мясцовасць — Крычаў, прыналежнасць — пячатка г. Крычава; ф. 694, воп. 4, спр. 1155, арк. 67).

4. «У полі пячаткі прамавугольны шчыт, у якім мур, над мурам палова ільва. Над шчытом шалом з шаломавым намётам. Кляйнот: між двума рагамі фігура, форма якой нагадвае ліст. Легенда: з абодвух бакоў кляйнота: A S. (форма — васьмігранная, адбітак — воск кустадыны, памер 18х16, стан добры, змешчана пад тэкстам выпіса з кнігі гродзкіх замку гаспадарскага менскага, 1606 г.; мясцовасць — Менск, прыналежнасць — Адам Салагуб, падстаросці; ф. 694, воп. 4, спр. 1012, арк. 15 адв.).

Дадатак № 2.

ПЯЧАТКІ КАН. XVII — пач. XVIII ст. (1697—1702 гг.)

1. «У полі пячаткі выява аднагаловага арла, пад якім, верагодна, герб «Абданк». Легенда: надпіс нечытэльны (форма — васьмікутнік, адбітак — кустадыны, памер 2х1,1х1,7, стан кепскі, змешчана пад тэкстам умовы наконт сваіх уладанняў паміж Г. і Я. Радзівіламі ў Рэчы Паспалітай і ВКЛ (польск., лац.),

1697 г., мясцовасць — Наваградскае ваяв., прыналежнасць — судовая; ф. 694, воп. 1, спр. 132, арк. 116).

2. «У полі — барочны тарк з выявай аднагаловага арла, на грудзях — шыльда з выявай падковы рагамі ўверх і чатырохканцовы крыж паміж імі, над таркам прылібца, над ёй — птушка з кальцом у дзюбе». Манаграма: па абодва бакі кляйнота справа А, злева Р (форма — авал, адбітак — сургуч, памер 19х16, стан добры, 1699 г. змешчана пад тэкстам ліста аб прызначэнні (карта інсталляцыі) Ізабэлай Сапежынай войта да юрыздык менскіх, 1699 г., мясцовасць — Менск, прыналежнасць — Ізабэла Сапежына стольнікава; ф. 694, воп. 1, спр. 161, арк. 70).

3. «У цэнтры поля — герб «Пагоня», зверху — карона, пад каронай дата 1699, герб трымаюць два ўзброеныя пахолкі, у другой іх руцэ — па тарку з гербамі; пад таркам з «Пагоняй» — меншы тарк з гэтым жа гербам, па колу герб атачаюць 12 малых гербаў». Легенда: AVGUSTUS II: DG: REX: POLO-NIAE: MAG: DUX: LITHVANIAE: RVS: PRVS: MASO: SAMO: PODL: PODOL: LIVONIAE: Q: HAEREDITAR: DUX: SAXON: PRINCEPS: ELECT (форма — круглая, адбітак — кустадыйны, памер d=105, стан — добры, змешчана пад тэкстам ліста караля Аўгуста II да камісараў аб перадачы вв. Любавічы і Цехін Мсціслаўскага ваяводства ў валоданне кн. Кар. Ст. Радзівіла, 1701 г.; мясцовасць — Варшава, прыналежнасць — Вялікая пячатка канцэлярыі ВКЛ, Аўгуста II; ф. 694, воп. 1, спр. 188, арк. 4).

4. «У полі пячаткі прамавугольны шчыт, закруглены ўнізе, утрымлівае перавязь, ацяжараную 3 ружамі, у верхнім і ніжнім палях 2 казлы. Над шчытом карона, з якой выходзяць арліныя крылы. Герб упрыгожаны пальмавымі галінкамі». Легенда: *...A.S...BIECEN CA...ANEVS (форма — авал, адбітак — кустадыйны, памер 38х32, стан добры, змешчана пад тэкстам выпіса з актаў Бецэнскага замка, 1702 г., мясцовасць — Бецэн, прыналежнасць — Працлаў Стэфан са Слупава; ф. 694, воп. 4, спр. 1013, арк. 107).

Дадатак № 3.

ПЯЧАТКІ КАН. XVIII — ПАЧ. XIX ст. (1793—1808 гг.)

1. «У полі — васьмікутны ракальны тарк, на ім авальны тарк з слабарэльефнай выявай чалавечай постаці (арханг. Міхаіл з шалямі), над таркам карона з крыжам, вялікі тарк размешчаны на трапецападобным пастаменце». Легенда: PIECZENC. ZIEMIANSKA. POWIATU. NOWOGRODZKIEGO. R. 1792 (форма — круглая, адбітак — кустадыйны, памер d=63, стан добры, змешчана пад тэкстам выпіса з земскіх кніг Наваградскага павету; 1793 г., мясцовасць — Навагрудак, прыналежнасць — земскія; ф. 694, воп. 1, спр. 190, арк. 18).

2. «У полі — французскі шчыт, выява, падобная на літару Y на пастаменце. Над шчытом карона а пяці зубцах, герб знаходзіцца на ордэнскай зорцы, з правага боку — біскупская мітра, з левага — пастараль. Над шчытом святарскі капялюш». Легенда: JACOBUS IGNATIUS: DEDERCO: DEI: ET: APOSTOLISE: SEDIS: GRATIA: PRIMUS: MINSCENSIS: EPISCOP: (форма — круглая, адбітак — кустадыйны, памер d=76, стан добры, змешчана пад тэк-

стам дазволу на шлюб Феліцыяну Корчыцу і Элеаноры Дружылоўскай; 1800 г., мясцовасць — Мінск, прыналежнасць — Дадэрка Якуб Ігнацы, біскуп мінскі; ф. 937, воп. 4, спр. 119, арк. 6).

3. «У полі — фігура Божай Маці са скрыжаванымі на грудзях рукамі, на воблаку, вакол галавы шасцю зорачкамі акрэслены німб»; Легенда: SIGILLUM ECCLESIAE (лігатура) PAROC[HIA]LIS KRYWOSZYNSIS (форма — круглая, адбітак — сургуч, памер d=38, стан добры, змешчана пад тэкстам выпіса з метрычных кніг Крывашынскага парафіяльнага касцёла аб нараджэнні Рамуальда Мікалая Сымановіча; 1808 г., мясцовасць — Наваградскі павет, прыналежнасць — Крывашынскі парафіяльны касцёл; ф. 694, воп. 1, спр. 417а, арк. 16).

4. «У цэнтры пачаткі выява двухгаловага арла з гербам на грудзях. На гербе — выява дзевай Марыі». Легенда: ПЕЧАТЬ ДВОРЯНСКАГО СОБРАНИЯ МИНСКОЙ ГУБЕРНИИ (форма — авал, адбітак — кустадыны, памер 48x53, стан добры, змешчана пад тэкстам пацверджання правоў на шляхецкае званне, 1801 г., мясцовасць — Мінская губерня; ф. 319, воп. 2, спр. 2309, арк. 5).

Дадатак № 4.

ПЯЧАТКІ кан. XIX — пач. XX ст. (1890—1905 гг.)

1. «У цэнтры — герб “Радзівіл”»; Легенда: РАДЗИВИЛЛМОНТОВСКОЕ ЛЕСНИЧ. КН. АНТ. РАДЗИВИЛЛА (форма — круглая, адбітак — атрамантны, памер d=2,5, стан здавальняючы, змешчана пад тэкстам рахунка мядзевых скур, перасланных кн. Каралю Радзівілу ў Берлін, 1890 г., мясцовасць — Радзівілмонты Слупскага пав., прыналежнасць — гаспадарча-эканамічныя установы; ф. 694, воп. 1, спр. 117, арк. 345).

2. «У цэнтры — выява двухгаловага арла са скіпетрам і дзяржавай у лапах». Легенда: НЕСВИЖСКАГО...[НАДЗИРАТЕЛЯ] (форма — круглая, адбітак — атрамантны, памер d=3, стан кепскі, змешчана пад тэкстам тэстаментна кн. Фрыдрых-Вільгельма Антона Радзівіла за 1902 г., мясцовасць — Нясвіж, прыналежнасць — установы паліцыі; ф. 694, воп. 1, спр. 142, арк. 5).

3. «Уверсе герб г. Дынабурга, у ніжняй частцы надпіс: Динабургска. ме-щанскаго старост.». Легенда: Витеб. Губер. (па перыметры верхняй частцы) (форма — круглая, адбітак — атрамантны, памер d=2,9, стан пашкоджана, змешчана пад тэкстам пасведчання, 1892 г., мясцовасць — Дынабургскі пав., прыналежнасць — установа саслоўнага самакіравання; ф. 1430, воп. 1, спр. 41209, арк. 419).

4. «У цэнтры — выява двух святых (бацька і сын), уверсе — птушка (голуб — Св. Дух)». Легенда: *SIGIL. PAROCH. SSS. TPIN. IN. RECZYCIA. DIACEC. MISGENSIS (форма — круглая, адбітак — атрамантны, стан кепскі, змешчана пад тэкстам інвентара, 1905 г., мясцовасць — Мінская губ., прыналежнасць — парафія Рэчыцкая і касцёл; ф. 1781, воп. 26, спр. 1498, арк. 24).

¹ Ермаловіч М. І. Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае. Мн., 2003. С. 318.

² Юхо Я. А. Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі. Мн., 1992. С. 134.

³ Магілёўскі магістрат. 1580—1581, 1588. Вып 1. Беларусь у актавых кнігах XVI—XVIII стст. / Склад. З. Я. Яцкевіч, А. А. Лашкевіч. Мн., 1999. С. 20.

⁴ НГАБ. Ф. 1817. Воп. 1. Спр. 2. Арк. 17 адв.

⁵ [Аўтар не пазначаны]. «Ляліва» // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мн., 1997. Т. 4. С. 424.

⁶ НГАБ. Ф. 1595. Воп. 2. Спр. 1126. Арк. 120 адв.

⁷ НГАБ. Ф. 694. Воп. 4. Спр. 1155. Арк. 357.

⁸ НГАБ. Ф. 694. Воп. 1. Спр. 10. Арк. 142 адв.

Михеенок Т. С.

АРХИВЫ В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ

Современный мир претерпевает фундаментальную трансформацию индустриального общества в информационное. Построение такого общества является одним из центральных направлений развития человечества. Этот процесс влечет изменения всех сторон жизни человека, включая производство, социальное взаимодействие, образование, здоровье и т. д.

Информационное общество формируется в новой фазе развития цивилизации, в которой главными продуктами производства являются информация и знания. Оно характеризуется ускоренным развитием информационных и коммуникационных технологий (ИКТ), что порождает как новые продукты и сервисы, так и новые способы ведения бизнеса.

Общенациональная стратегия перехода к информационному обществу нашла свое отражение в Государственной программе информатизации «Электронная Беларусь» на 2003—2005 гг. и на перспективу до 2010 г. Основной целью программы является формирование в стране единого информационного пространства как одного из этапов перехода к информационному обществу, обеспечивающего создание условий для повышения эффективности функционирования экономики, государственного и местного управления, обеспечения прав на свободный поиск, передачу, распространение информации.

Очевидно, что эта глобальная тенденция не могла не затронуть такой важный общественный институт, непосредственно отвечающий за сохранность и использование информационного наследия, каким

являются архивы. Нельзя недооценить значимость архивов в построении информационного общества в Беларуси. Архивы, в отличие от других систем и структур информационного обслуживания, хранят в своих фондах практически все типы информации и обслуживают практически все социальные слои, все возрасты и профессиональные категории населения.

В настоящее время главная заинтересованность государственной архивной службы Республики Беларусь заключается в недопустимости ее технологического и методологического отставания от архивных служб остального мира и улучшении качества архивного обслуживания.

Анализируя традиционные методы и средства обработки архивных источников, достижения научно-технического прогресса и информационных технологий, а также зарубежный опыт ведения архивного дела, мы приходим к необходимости перестройки работы государственных архивов на базе современных концептуальных подходов и перспективных ИКТ.

В первую очередь, в перестройке работы заинтересованы государственная архивная служба Республики Беларусь и сами архивы. Это позволит нам:

- обеспечить сохранность хранящихся документов;
- снизить трудоемкость обработки архивной информации;
- повысить интенсивность использования информационных ресурсов;
- повысить рентабельность работы;
- совершенствовать управление Национальным архивным фондом Республики Беларусь и архивной службой в целом.

С другой стороны, свободный доступ к национальным информационным ресурсам — важнейшее условие соблюдения конституционного права граждан на информацию. Обеспечение доступа пользователей (ученых и специалистов самых различных сфер деятельности, работников и служащих государственных органов и общественных организаций, хозяйственных и др. учреждений, представителей СМИ, рядовых граждан Беларуси и зарубежных стран) к информационным ресурсам является одной из первоочередных задач качественного информационного обслуживания во всем мире.

Специфика положения дел в архивной отрасли Республики Беларусь характеризуется постоянным недостаточным финансированием, слабой технической оснащенностью архивов и нехваткой квалифицированного персонала. В связи с этим настоящее положение дел в Национальном историческом архиве характеризуется множеством проблем.

Например, в области сохранности, согласно данным отдела обеспечения сохранности документов и фондов, из 3 120 фондов, хранящихся в НИАБ, только 155 имеют страховой фонд (около 50 000 единиц хранения), что составляет около 5 % от общего количества. 75 % документов требуют реставрации и переплета, а 35 % — ветхие (поврежденные плесенью, с угасающими текстами и т. д.). Таким образом, 35 % хранящихся документов сегодня недоступны для использования обычному исследователю или даже сотруднику без специального разрешения. Значительная часть документов НИАБ уникальна, потому что сохранилась в единственном экземпляре. Без принятия срочных мер по консервации и реставрации эти документы обречены на скорое физическое исчезновение, что в ближайшем будущем приведет к невозможной утрате сведений как по истории конкретной семьи или учреждения, так и отдельного региона, нашего государства в целом.

Важной особенностью работы исторического архива в области использования документов является то, что в последнее время резко возросло число обращений граждан в архив по вопросам биографического и генеалогического характера. Это привело к интенсивному использованию одних и тех же документов и, соответственно, к ускоренному ухудшению их физического состояния. Например, в 1980 г. было исполнено 69 биографических запросов, в 1985 г. — 266, в 1990 г. — 469, в 2000 г. — 1 023, а в 2003 г. — 1 217. До 1990 г. генеалогических запросов практически не было, в последнее десятилетие их количество возросло до 100 в год. Остро стоит вопрос снижения трудоемкости обработки архивной информации. С другой стороны, высокая трудоемкость исполнения запроса архивными служащими приводит к его высокой себестоимости. По этой причине сегодня многие граждане, пользуясь несовершенством правовой базы платного и бесплатного доступа неспециалистов к архивным документам, пытаются провести изыскания самостоятельно. Это привело к огромному увеличению количества лиц, работающих в читальном зале архива. Так, в 2003 г. в читальном зале на 25 мест работало около 500 человек (около 4 000 посещений). Особо необходимо отметить, что подавляющее большинство пользователей не имеет соответствующих знаний и практических навыков работы в архиве, что часто приводит к нецелесообразному и

беспорядочному использованию документов. Для решения этих проблем необходимо создание автоматизированного научно-справочного аппарата (НСА) к архивным документам и фонда пользования.

На качество и оперативность исполнения задач влияют не только квалификация сотрудников, но и наличие качественного НСА. В настоящее время в архиве более 3 000 фондов, около 4 000 описей с более чем 1 000 000 заголовков, около 300 000 карточек в каталоге. Многие описи рукописные, к которым не имеется именных, географических и тематических указателей.

Снижение трудоемкости обработки информации позволит архиву не только удовлетворить запросы граждан и заработать больше средств, но и освободить ценные трудовые ресурсы для проведения научных исследований и необходимых технологических мероприятий, активизировать работу по использованию архивных документов в научных и культурно-просветительских целях.

Внедрение автоматизации в архивной отрасли приведет к новым, более эффективным методам работы, что даст возможность более качественно осуществлять хранение, учет и использование архивной информации. Современные компьютерные и коммуникационные технологии предоставляют средства для создания многопользовательских информационных систем с возможностью их интеграции в мировое информационное пространство. Построение таких информационных систем для архивной отрасли позволит обеспечить сохранность документов, широко представить архивные документы в пользовательском режиме, привлечь в архивы новых пользователей, способствовать удовлетворению все возрастающих потребностей общества в архивной информации.

Внедрение информационных технологий обеспечивает переход от традиционной (ручной) работы к технологии, базирующейся на применении компьютеров и современных методов учета, хранения, упорядочения, поиска и представления информации. Важнейшей задачей современного архива является преобразование его в информационный центр, создание на основе своих фондов электронных информационных ресурсов, предоставление пользователям доступа (в том числе и удаленного) к этим ресурсам.

Для успешного функционирования автоматизированного архива необходимо создать модель его деятельности, спрогнозировать динамику развития потоков документов, запросов, пользователей, персонала. Для этого предполагается проведение следующих мероприятий в технологии работы архива:

— техническое переоснащение архива. Технические средства создают основу выполнения в архиве всех технологических операций по формированию информационных ресурсов, обслуживанию пользователей и работы вспомогательных процессов.

— нормативно-техническое обеспечение. Назрела необходимость создания стандарта архивного описания в Беларуси (адаптированного к Единому международному стандарту архивного описания ISAD (G)). Таким образом, все создаваемые архивные справочники могут интегрироваться в общую информационную систему архива, а в перспективе — в республиканскую межархивную систему и мировое информационное пространство.

— приобретение программного обеспечения (ПО). В программном обеспечении можно условно выделить стандартное ПО и специализированные программы работы архивов. Использование архивами нелицензионного ПО является недопустимым по законодательству нашей страны и международному праву, особенно для организаций, выступающих на международном информационном рынке. Поскольку имеющееся в настоящее время специализированное ПО морально устарело, необходимо разрабатывать автоматизированные архивные технологии (ААТ) на базе современного программного и технического обеспечения.

— разработка и внедрение современных форм и методов формирования и использования информационных ресурсов. Создание и развитие национального архивного портала позволит представить сведения о составе хранящихся документов, видах и условиях оказываемых услуг; предоставить доступ к научно-справочному аппарату и каталогам архивов; обеспечить связь как с архивами и другими учреждениями Беларуси, так и с информационными центрами во всем мире.

— повышение квалификации и переподготовка кадров. Безусловно, что реализация данных задач, а также эксплуатация современного технического и программного оборудования требует проведения ряда мероприятий по повышению квалификации и переподготовке кадров.

VI. ПОСТАЦІ АРХІВІСТАЎ

Новікава І. Л.

ДА БІБЛІЯГРАФІЧНАГА ДАВЕДНІКА «АРХІВІСТЫ БЕЛАРУСІ»

Справа гонару кожнай прафесіі шанаваць памяць сваіх папрэднікаў, збіраць пра іх матэрыялы. І калі пра архівістаў даваеннага і пасляваеннага часу маецца інфармацыя, то дадзеныя пра іх дарэвалюцыйных калегаў, за рэдкім выключэннем, застаюцца невядомымі.

Дадзены матэрыял быў падрыхтаваны для бібліяграфічнага даведніка «Архівісты Беларусі», але па незалежных ад нас прычынах не ўвайшоў у яго.

Пры яго падрыхтоўцы былі выкарыстаны архіўныя матэрыялы, якія захоўваюцца ў НГАБ у фондах «Мінскі акруговы суд»¹, «Мінская духоўная праваслаўная кансісторыя»², «Мінская казённая палата»³.

Мінскі акруговы суд дзейнічаў з 1883 па 1918 гг. Гэта быў вышэйшы суд губерні па грамадзянскіх і крымінальных справах. Акрамя таго, у судзе разбіраліся справы выступаў сялян супраць памешчыкаў пры парубках лесу, падатковых невыплатаў, ухіленняў ад вайскавай павіннасці, прыўлашчвання казённых грошаў, навучэння ўпотаі грамадзяцей, зямельных зыскаў, падзелу маёмасці і г. д.

З 30 лістапада 1883 г. выконваючым абавязкі архіварыуса суда быў прызначаны Васіль Міхайлавіч Сяўрук. З 10 верасня 1886 г. яго месца заняў Браніслаў Генрыхавіч Бржэскі, які праслужыў да 21 траўня 1906 г. У архіўных справах згадваецца яшчэ Міхаіл Васільевіч Баранцэвіч, які быў апошнім архіварыусам суда ў 1918 г.

Мінская духоўная праваслаўная кансісторыя існавала з 1742 па 1920 гг. Установа царкоўнага кіравання і суда Мінскай епархіі на чале з архіепіскапам. Падпарадкоўвалася Сіноду. Кансісторыя займалася будаўніцтвам, гаспадарчымі пытаннямі, фінансаваннем цэркваў і манастыроў, падборам асабістага складу духавенства.

З 24 чэрвеня 1866 г. па люты 1870 г. архіварыусам кансісторыі з'яўляўся Антон Якаўлевіч Сычоў.

Мінская казённая палата была ўсталявана адразу пасля апошняга падзелу Рэчы Паспалітай у 1795 г., скасавана 31 кастрычніка 1918 г. Была не толькі фінансавай, але і адміністрацыйна-гаспадарчай устано-

вай. Займалася раскладкай падаткаў, кантралявала іх паступленне. Падпарадкоўвалася Сенату, а з часу стварэння міністэрстваў — Міністэрству фінансаў. Кантралявала даходы і расходы казённых сродкаў, займалася правядзеннем рэвізій (перапісаў), наглядам за выкананнем насельніцтвам павіннасцяў, праверкай працы прамысловых і гандлёвых прадпрыемстваў, станам казённых пабудоваў, кантралявала дзейнасць губерnskіх і павятовых (уездных) устаноў і службовых асобаў.

З 13 лютага 1801 г. па 1815 г. пасаду архіварыуса ў гэтай установе займаў Мацвей Рыгоровіч Міклашэвіч. А з 1817 г. — Карл Кольшка.

Ніжэй прапануем біяграфічныя матэрыялы пра дарэвалюцыйных архівістаў, узятых з дакументаў фондаў НГАБ. Арыгінальныя звесткі з фармулярных спісаў падаюцца ў перакладзе на беларускую мову.

Баранцэвіч Міхаіл Васільевіч. Архіварыус Мінскага акруговага суда. У фондзе ёсць яго рапарт з асабістым подпісам ад 2 сакавіка 1918 г. аб перадачы архіва суда органам савецкай улады⁴.

Бржэскі Браніслаў Генрыхавіч (нар. у 1844 г., пам. 21 мая 1906 г.). Архіварыус Мінскага акруговага суда, рыма-каталіцкага веравызнання. Узнагароджаны ордэнамі Св. Станіслава і Св. Ганны 3-й ступені, Св. Уладзіміра 4-й ступені. Скончыў Ноўгародскі кадэцкі корпус графа Аракчэева. Жанаты з дваранкай Марыяй Ігнатаўнай Трацэўскай. Меў дачок: Яніну, Марыю, Аліну. З 19 снежня 1861 г. да 18 мая 1868 г. з'яўляўся канцылярскім служачым Мінскага губернскага праўлення. Указам Сената ад 9 сакавіка 1867 г. атрымаў чын калежскага рэгістратара са старшынствам з 19 снежня 1865 г.

З 28 сакавіка да 11 красавіка і з 18 мая да 17 чэрвеня 1868 г. быў на пасадзе памочніка сакратара Мінскага губернскага праўлення. Указам Сената ад 15 кастрычніка 1869 г. пераведзены ў чын губернскага сакратара са старшынствам з 19 снежня 1868 г. З 11 мая 1872 г. залічаны ў штат канцылярыі мінскага губернскага пракурора. З 12 верасня 1872 г. да 23 жніўня 1874 г. выконваў абавязкі пісьмавадзіцеля пракурора.

Указам Сената ад 21 снежня 1872 г. пераведзены ў калежскія сакратары са старшынствам з 19 снежня 1871 г. З 23 жніўня 1874 г. да 30 лістапада 1883 г. — пісьмавадзіцель мінскага губернскага пракурора. Указам Сената ад 16 снежня 1875 г. пераведзены ў тытулярныя саветнікі са старшынствам з 19 снежня 1874 г.

З 30 лістапада 1883 г. да 10 верасня 1886 г. памочнік сакратара Мінскага акруговага суда. Указам Сената ад 3 снежня 1884 г. атрымаў чын калежскага асэсара са старшынствам. З 10 верасня 1886 г. да мая

1906 г. быў архіварыусам Мінскага акруговага суда. Указам Сената ад 8 лістапада 1888 г. пераведзены ў кадравыя саветнікі са старшынствам з 30 лістапада 1887 г.⁵

Колышка Карл. Архіварыус Мінскай казённой палаты ў 1817 г.⁶

Міклашэвіч Мацвей Рыгоравіч. Архіварыус Мінскай казённой палаты, калезжскі сакратар. Прызначаны на пасаду 13 лютага 1801 г., служыў да 1815 г.⁷

Сяўрук Васіль Міхайлавіч (нар. каля 1818 г. — ?). Архіварыус Мінскага акруговага суда, дваранін. Праваслаўнага веравызнання, скончыў курс навук Мінскай духоўнай семінарыі. З 26 чэрвеня 1841 г. — пісьмавадзіцель ля прыстава 1-га стана Мінскага павета.

26 чэрвеня 1843 г. пераведзены ў калезжскія рэгістратары са старшынствам. 1 ліпеня 1847 г. перамешчаны ў 2-ю частку Віленскай гарадской паліцыі. 26 чэрвеня 1847 г. атрымаў пасаду губернскага сакратара са старшынствам. 29 лістапада 1854 г. прызначаны дзорцам Барысаўскай правяняцкай крамы. 8 жніўня 1854 г. пераведзены за выслугу гадоў у калезжскія сакратары са старшынствам. 23 студзеня 1858 г. у сувязі са скасаваннем Барысаўскай правяняцкай крамы залічаны камісіянерам пры Віленскім правяняцкім камісіянерстве.

10 жніўня 1858 г. звольнены са службы ў сувязі з пераўтварэннем інтэнданства 1-й арміі. 11 мая 1859 г. прызначаны на пасаду падляснiчага ў Мінскую губерню са званнем кандуктара. 8 ліпеня 1859 г. па загаду Мінскай палаты дзяржаўных маёмасцяў адпраўлены для нагляду за сплавам лесу па рацэ Ясельда ў Пінскім павеце.

З 30 снежня 1859 г. да 15 жніўня 1865 г. загадваў Мазырскім лясніцтвам, потым да 7 ліпеня 1866 г. — 2-м Пінскім лясніцтвам, да 7 ліпеня 1869 г. — Мазырскім лясніцтвам, калі падпісаннем Ляснога дэпартаменту быў звольнены з пасады з прыцягненнем да суда за дапушчэнне высечкі лясоў у Жасцін-Лосіцкай дачы Пінскага лясніцтва купцом Памыранцам.

З 12 ліпеня 1872 г. выконваў абавязкі судовага прыстава на з'ездзе міравых суддзяў Рэчыцка-Мазырскай міравой акругі. З 15 снежня 1876 г. прызначаны в. а. архіварыуса Мінскай аб'яднанай палаты крымінальнага і грамадзянскага суда. З 30 лістапада 1883 г. — в. а. архіварыуса Мінскага акруговага суда⁸.

Сычоў Антон Якаўлевіч (нар. каля 1808 г. — ?). Архіварыус Мінскай духоўнай праваслаўнай кансісторыі, праваслаўнага веравызнання. Паходзіў з сям'і обер-афіцэра. Скончыў курс навук у Віленскай гімназіі. Жыў у 1-й частцы Мінска па вул. Губернатарскай у доме Сулкоўскага.

Паступіў на службу ў Мінскі дваранскі дэпутатскі сход 3 лютага 1832 г., потым быў адпраўлены пісьмавадзіцелем у Бабруйскае рэкруцкае прысутнічанне. За добрасумленную службу атрымаў падзяку. 13 мая 1837 г. быў прызначаны столаначальнікам Камісіі, створанай для правядзення рэвізіі дзейнасці Мінскага дваранскага дэпутацкага сходу, з 16 лютага 1843 г. — сакратар Камісіі.

31 снежня 1838 г. пераведзены ў чын калезскага рэгістратара са старшынствам, 31 снежня 1842 г. — у губернскія сакратары. З 12 снежня 1843 г. да 7 лютага 1845 г. з'яўляўся столаначальнікам Мінскай казёнай палаты.

Рэзалюцыяй архіепіскапа Мінска Міхаіла ад 6 чэрвеня 1866 г. вызначаны на пасаду архіварыуса Мінскай духоўнай кансісторыі з 24 чэрвеня 1866 г. Праслужыў на гэтай пасадзе да лютага 1870 г.⁹

---

¹ НГАБ. Ф. 183.

² Там жа. Ф. 136.

³ Там жа. Ф. 333.

⁴ НГАБ. Ф. 183. Воп. 1. Спр. 628.

⁵ Там жа. Спр. 667.

⁶ НГАБ. Ф. 333. Воп. 4. Спр. 723.

⁷ Там жа. Спр. 683.

⁸ НГАБ. Ф. 183. Воп. 1. Спр. 1200.

⁹ Там жа. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 33190.

VII. КРЫТЫКА І БІБЛІЯГРАФІЯ

Дзярновіч А. І.

METRICIANA: ДАСЛЕДАВАННІ І МАТЭРЫЯЛЫ МЕТРЫКІ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА. ТОМ ІІІ

Трэці том альманаха «METRICIANA», пазначаны датай выхаду 2004 г., працягвае традыцыю абмеркавання новых тэм і фактаў, датычных Метрыкі Вялікага княства Літоўскага, а таксама выконвае місію пляцоўкі для абмеркавання дыскусійных праблем паміж даследчыкамі розных краін.

«METRICIANA» захоўвае ранейшую структуру рубрык, а некаторыя матэрыялы маюць вытокі ў папярэдніх тамах альманаха. Так, комплекс матэрыялаў пад агульнай назвай «*Шляхта, іншыя землеўласнікі і землеўладальнікі ды іхнія зямельныя ўладанні ў Берасцейкім, Камянецкім і Кобрынскіх паветах у другой палове XV — першай палове XVI ст. (паводле кнігаў № 12—33 Метрыкі ВКЛ)*» Валерыя Мянжынскага і Алега Дзярновіча працягвае серыю публікацый гісторыка-геаграфічных, генеалагічных і статыстычных звестак з Метрыкі ВКЛ па розных рэгіёнах Вялікага княства Літоўскага (публікацыі ў першым томе былі прысвечаны Ашмянскаму павету). Зроблена картаграфаванне і паказана размежаванне «старых» (да адміністрацыйна-тэрытарыяльнай рэформы 1565—1566 гг.) паветаў заходнепалескага рэгіёну, якія потым утварылі адзін вялікі Берасцейскі павет.

Альманах па-ранейшаму скіроўвае ўвагу на прысутнасць тэмы Метрыкі ВКЛ у Інтэрнэце. Гэтаму прысвечаны артыкул Алега Ліцкевіча «*Агляд гістарычных вэб-сайтаў*». Той жа аўтар у рубрыцы «Публікацыя крыніц» змяшчае два дакументы з Кнігі запісаў № 52 Метрыкі, напісаных у часы Люблінскага сойма 1569 г., на якім была ўтворана Рэч Паспалітая. Менавіта ў іх кароль польскі і вялікі князь літоўскі Жыгімонт Аўгуст абвясціў, што ў ВКЛ, на Падляшшы і Валыні частка так званых «сталовых» маёнткаў з'яўляюцца ягонай асабістай уласнасцю. У каментары аналізуецца змест дакументаў, разглядаюцца тагачасныя

працэсы аб'яднання Кароны Польскай і ВКЛ у адзіную дзяржаву, а таксама робіцца аналіз маштабнага рэвізавання «сталовых» маёнткаў у ВКЛ, распачатага у лістападзе-снежні 1569 г.

У трэцім томе альманаха шырока прадстаўлены маскоўскія даследчыкі. У рубрыцы «Археаграфія» вядомы гісторык Ганна Харашкевіч аналізуе дзейнасць па выданню Метрыкі ВКЛ Археаграфічнай камісіі Імператарскай Расійскай акадэміі навук. Даследчыца робіць выснову, што «калі навукоўцы, гісторыкі і філолагі сумленна займаюцца сваёй справай, на якую вельмі ўплывае кан'юнктура, яны аказваюцца вышэй свайго часу, нават не вельмі турбуючыся пра гэта <...>. Менавіта ў гэтым — сумленных адносінах да сваёй справы — заключаецца галоўны ўрок досведу Археаграфічнай камісіі ў сферы выдання кніг літоўскай Метрыкі, досведу, які не згубіў актуальнасць і ў нашыя дні».

Артыкул расійскай даследчыцы Іны Старасцінай «*Да пытання пра склад «Кнігі Віцебскага замкавага суда» ў літоўскай Метрыцы (Кніга 228)*» дазволіў рэдакцыі альманаха заснаваць новую рубрыку «Склад Метрыкі». Падрабязна прааналізаваўшы змест крыніцы, аўтар заканчвае сваю публікацыю словамі: «Кніга 228 захавала вельмі важны крынічны матэрыял, які адлюстроўвае паўсядзённае жыццё насельніцтва беларускіх зямель у першай палове XVI ст., жывыя рэаліі мінуўшчыны».

Матэрыял Зыгмонтаса Кяўпы «*Зборнікі матэрыялу літоўскай Метрыкі, падрыхтаваныя Сімонасам Даўкантасам*» працягвае галерэю Метрыкантаў на старонках альманаха «METRICIANA». Як заўважае аўтар публікацыі, «С. Даўкантас працаваў і пісаў для літоўцаў, такім чынам, у літоўскім грамадстве ён бачыў дастаткова значны атрад развітых людзей, якому было характэрна паняцце літоўскасці. Так што варта было брацца і за цяжкую і няўдзячную працу археографа».

Літоўская праблематыка аказалася цэнтральнаю тэмаю артыкула вядомага Метрыказнаўцы Артураса Дубоніса «*Да праблемы дзяржаўнай мовы ў Вялікім княстве Літоўскім*». На базе малавядомых беларускаму чытачу крыніц (напрыклад, кніг Ковенскага магістрата XVI ст.), аналізуючы выпадкі ўжывання асобных літоўскіх фраз у гістарычных дакументах, а таксама літуанізмы ў старабеларускіх і польскіх тэкстах, аўтар робіць выснову, што літоўская мова разам са старабеларускай («рускай»), лацінай і польскай з'яўлялася афіцыйнай у Вялікім княстве Літоўскім. А. Дубоніс заключае, што «мы маем справу з лінгвістычным сумесным жыццём (суіснаваннем) і раўнавагай, якія склаліся за стагоддзі ў ВКЛ, а не з праблемай дзяржаўнай мовы <...>. Дзяржаўная мова ВКЛ па-просту адсутнічала. Пошукі такой можна назваць анахра-

ністычным метадам даследаванняў». Сваім палемічным тэкстам на гэтыя апошнія дыскусійныя тэзісы адгукнуўся беларускі мовазнаўца і гісторык Уладзімір Свяжынскі, які канстатуе: «літоўская афіцыйная мова, калі яна мела месца, магла быць толькі рэгіянальнай». Тут я прывёў толькі кароткія выніковыя цытаты з дыскусіі, якая нечакана аказалася вельмі вострай і эмацыйнай.

Якой мэты дасягнуў доктар Дубоніс у сваім тэксце? Для нелітоўскай публікі ён давёў, што літоўская мова ў XIII—XVI стст. у ВКЛ функцыянавала не толькі як сродак зносінаў сялянства, але цыркулявала ў мяшчанскім асяроддзі (перадусім у Коўне, а таксама ў Вільні), ды мела сімпатыкаў сярод вышэйшых слаёў грамадства ВКЛ. Самі па сабе гэтыя палажэнні бясспрэчныя, але падмацаваныя крыніцамі, яны складаюць карціну полілінгвічнай сітуацыі ў ВКЛ, якая ўсё ж супярэчыць асноўным высновам аўтара. Услед за многімі беларускімі гісторыкамі доктар Дубоніс мадэрнізуе паняцце «дзяржаўная мова» з той толькі розніцай, што ён фактычна адмаўляе ўсялякую рэгламентацыю функцыянавання моў у ВКЛ, а ў Беларусі часам гэтую рэгламентацыю напаяняюць сучасным нацыянальным палітыка-прававым значэннем, і зробленыя такім чынам характарыстыкі экстрапаляюць на сярэднія веччя і ранні Новы час.

Таксама сацыялінгвістычным праблемам прысвечаны артыкул Уладзіміра Свяжынскага «*Цераз бар'еры: Маскоўская мова ў Вялікім княстве Літоўскім*». Менавіта так — праз пераадоленне палітычных і культурных бар'ераў помнікі маскоўскага пісьменства трапілі ў ВКЛ і наадварот, створаныя ў нас тэксты маглі функцыянаваць у Масковіі.

Падобна, што моўна-гістарычныя дыскусіі яшчэ не хутка сціхнуць, і «METRICIANA» па-ранейшаму будзе звяртацца да гэтай тэмы.

Залівака А. С.

АГЛЯД СУЧАСНЫХ ПУБЛІКАЦЫЙ ПА ГЕНЕАЛОГІІ БЕЛАРУСІ

Не так даўно ў нас лічылася, што такой навукі як генеалогія не існуе наогул. Першыя беларускія працы генеалагічнага характару сягалі ў рэчышчы перавыданняў польскіх публікацый. З'яўляліся яны ў асноўным у разнастайных гістарычных зборніках і часопісах. Аднаўленне дзяржаўнага суверэнітэту Беларусі садзейнічала ўзнікненню інтарэсу шырокіх колаў насельніцтва да гісторыі сваіх продкаў, сваіх каранёў. З канца 80-х гг. XX ст. з'яўляюцца асобныя артыкулы, прысвечаныя гэтай тэматыцы, а з сярэдзіны 90-х гг. і першыя ўласна беларускія гербоўнікі, у якіх, на жаль, не дастаткова поўна асвятляліся гістарыя-

графічныя паказчыкі. Гэта дало нам падставу зрабіць агляд генеалагічных прац і крыніц, якія ў далейшым дапамогуць лепш арыентавацца ў дадзеным пытанні. Храналагічны прынцып падачы матэрыялу дазволіў даследаваць праблему ў дынаміцы і развіцці.

У 1959—1979 гг. была выдадзена шматтомная серыя «Белоруссия в эпоху феодализма», прысвечаная гісторыі нашай краіны, у якой змешчана шмат крыніц генеалагічнага характару. У 1-м томе — дакументы і матэрыялы са старажытных часоў да сярэдзіны XVI ст., у 2-м томе — з сярэдзіны XVI да канца XVIII ст., у 3-м томе — з канца XVIII ст. да 1917 г. Дакументы ўяўлялі сабой скаргі і заявы шляхціцаў, вайсковыя перапісы ВКЛ, інвентары маёнткаў, старостваў і г. д.¹

З 1977 г. пачала выходзіць распрацаваная Інстытутам гісторыі АН БССР і Цэнтральным дзяржаўным гістарычным архівам БССР у Мінску серыя — «Інвентары магнацкіх уладанняў Беларусі XVII—XVIII стст.». У першай кнізе было змешчана 9 інвентароў феадальнага ўладання Смаргонь Ашмянскага павета пач. XVII ст. — 1788 г., дзе ў табліцах прыводзіліся звесткі пра павіннасці кожнага селяніна, падрабязна распавядалася аб становішчы розных груп насельніцтва, парадку выканання павіннасцяў². У другой кнізе ўжо было змешчана 8 інвентароў графства Цімкавічы Навагрудскага ваяводства за 1622—1788 гг., дзе прыводзіўся павалочны перапіс мястэчка, а таксама падымны парадак перапісу³.

З 1988 г. пачынаючы з Талачынскага раёна, пачала выходзіць шматтомная серыя кніг энцыклапедычнага характару «Памяць» — гісторыка-дакументальныя хронікі раёнаў і гарадоў Беларусі. На цяперашні момант з’явілася 138 тамоў, плануецца выдаць яшчэ 8—9. У кожнай кнізе прыводзілася гістарычная даведка аб раёне (горадзе), змяшчалася геаграфічная карта і падаваліся звесткі генеалагічнага характару. Гэта, у першую чаргу, спісы ахвяр палітычных рэпрэсій, чырвонаармейцаў, якія загінулі пад час абароны і вызвалення мясцовасці і пахаваны на яе тэрыторыі, партызанаў, падпольшчыкаў; а таксама інвентары, дыярыушы, радаводы знакамітых людзей, звесткі біяграфічнага характару.

У 1992 г. у часопісе «Спадчына» з’явіўся матэрыял, прысвечаны генеалогіі асобных беларускіх родаў, які быў прадоўжаны і ў далейшым. На старонках часопіса у 1992—1994 гг. друкавалася перакладзеная з польскай мовы праца Ю. Вольфа «Князі на абшарах Вялікага княства Літоўскага ад канца XIV ст.»⁴. З 1993 г. «Спадчына» прадставіла свае старонкі «Згуртаванню Беларускай шляхты», дзе У. Крукрўскі апублікаваў малюны гербаў, пад кожным з іх прыводзіўся ў алфавітным

парадку спіс беларускіх шляхецкіх родаў, якія карысталіся гэтымі гербамі. Прыведзены ім спіс беларускіх шляхецкіх прозвішчаў, безумоўна, далёка не поўны, аднак уражвае сваёй значнасцю⁵. На старонках часопіса публікаваліся матэрыялы У. Свяжынскага, С. Рыбчонка⁶, А. Грыцкевіча⁷, прысвечаныя радаводам знакамітых выхадцаў з Беларусі: Абуховічаў, Міцкевічаў, Аскеркаў, Карафа-Корбутаў, Ходзькаў, Верашчакаў, Корсакаў, Кмітаў.

У артыкуле «Род князей Друцкіх» гісторыка У. Л. Насевіча дэтальна было прааналізавана паходжанне старажытнага беларускага роду⁸. У другой, больш грунтоўнай працы гэтага гісторыка «Генеалагічныя табліцы» прыводзіліся радаводы вядомых прадстаўнікоў айчынай гісторыі. Да генеалагічных табліц дадаваўся кароткі каментар наступных родаў: Рурывавічаў, Міндоўга, Трайдзеня, Скаламонта, Лютавер-Гедзімінавічаў, Радзівілаў, Сапег, Хадкевічаў, Глябовічаў, Кішкаў, Кайлікінаў, Гаштольдаў, Валімунтаў, Кейзгайлаў, Серпуцяў (Осцікі і Радзівілы), Пацаў, Агінскіх. У кнізе ў храналагічным парадку таксама былі прыведзены спісы князёў ВКЛ, каралёў Рэчы Паспалітай, біскупаў, ваявод, кашталянаў, канцлераў і гетманаў (вышэйшых кіруючых асоб дзяржавы)⁹.

Даволі плённа генеалагічнае пытанне распрацоўваў доктар філалогіі Генадзь Кісялёў. У 1993 г. ён апублікаваў генеалагічнае даследаванне свайго роду, прадстаўнікі якога паходзілі з Вальні, Польшчы, Беларусі і Расіі¹⁰. У 1994 г. з-пад яго пера выйшла кніга, у якой прыводзіліся цікавейшыя факты і дакументы аб паўстанні 1863 г. Грунтоўнасць даследаванню дадалі звесткі генеалагічнага характару аб вядомых людзях XIX — пач. XX ст.: К. Каліноўскім, В. Дуніну-Марцінкевічу, Ф. Багушэвічу, Ф. Тапчэўскім, Э. Карафа-Корбуце, Янку Купалу, В. Ластоўскім, І-Ф. Л. Ястражэўскім¹¹.

Часопіс «Годнасць», які выдавала «Згуртаванне Беларускай шляхты», амаль цалкам быў прысвечаны генеалагічнай тэматыцы. На жаль, пабачылі свет усяго чатыры нумары за 1993, 1994, 1996, 1997 гг. з артыкуламі У. Вяроўкіна-Шэлюты¹², С. Рыбчонка¹³, З. Яцкевіча¹⁴, Л. Хмяльніцкай, Л. Акаловіча, Р. Жаўняркевіча, М. Кныш і інш. На старонках часопіса распавядалася пра паходжанне наступных беларускіх родаў: Андрушэвічаў, Андрусевічаў, Бярновічаў, Цяпінскіх, Карыбут-Дашкевічаў, Франкоўскіх, Пара-Левановічаў, Дварэцкіх-Багдановічаў, Акінчыцаў, Бурачкоў, Гушчаў, Жаўняркевічаў, Сікорскіх, Туміловічаў, Адляніцкіх-Пачобутаў, Доўнар-Запольскіх, Абламовічаў, Забродскіх, Занкевічаў, Казановічаў, Поклонскіх. Аўтарамі артыкулаў з'яўляліся многія вядомыя даследчыкі па генеалогіі Беларусі, увагі заслгоўваюць таксама публікацыі А. Міхайлава і А. Шумкова «Беларуска-літоўская і

польская шляхта ў радаслоўных кнігах Пскоўскай губерніі»¹⁵, С. Думіна «Асабісты склад татар уланскага палка Рускай арміі 1814—1816 гг.»¹⁶, В. Латыпава «Смаленская і полацкая шляхта ў гісторыі Уфімска-Арэнбургскага краю»¹⁷, В. Ханецкага «Пахаванні на могілках у Астрашыцкім Гарадку, Раубічах, Ваколіцы, Губічах»¹⁸.

Артыкулы генеалагічнага характару з'яўляліся ў зборніках «Наш радавод»: «Баяры Літвы і шляхта Польшчы ў Гародні ў 1413 г.» Э. Банёніса¹⁹, «Гербы і род Адамовічаў» А. Шаланды²⁰, «Асаблівасці генеалогіі Беларусі» С. Рыбчонка²¹.

Беларускі гістарычны часопіс не аднойчы прадстаўляў свае старонкі радаслоўным даследаванням Я. Янушкевіча²², С. Ходзіна²³, С. Рыбчонка²⁴, У. Чаропкі²⁵, В. Хурсіка²⁶.

У літаратуразнаўчым выданні «Роднае слова» былі апублікаваны грунтоўныя даследаванні Я. Янушкевіча аб родзе В. Дуніна-Марцінкевіча²⁷ і З. Яцкевіча²⁸ аб радаводзе Ядвігіна Ш. У часопісе «Беларуская Мінуўшчына» выйшлі генеалагічныя артыкулы У. Канановіча²⁹, У. Кісялёва³⁰, П. Урбана³¹, З. Яцкевіча³², У. Ліпскага³³, З. Дзядзенкі³⁴.

Вядомы беларускі гісторык Э. М. Загарульскі ў сваім даследаванні «Радаслоўная полацкіх князей Ізяславічаў» даволі падрабязна прасачыў генеалогію полацкіх князёў ад Ізяслава да Параскеды Брачыславаўны, прывёў дадзеныя аб часе і месцы згадвання іх у летапісах і хроніках³⁵.

Шэраг змястоўных артыкулаў, прысвечаных генелогіі многіх беларускіх родаў, быў апублікаваны у «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі». Для напісання біяграфічных звестак найбольш знакамітых асобаў беларускай гісторыі — Абуховічаў, Агінскіх, Аляксандравічаў, Аляхновічаў, Аскеркаў, Астрожскіх, Бельскіх, Борхаў, Бржастоўскіх, Бутрымовічаў, Быхаўцоў, Бярновічаў, Валовічаў, Вішнявецкіх, Войнаў-Грычыновічаў, Вярэгаў, Гальшанскіх, Гарнастаяў, Гаштольдаў, Гільзенаў, Глінскіх, Грабоўскіх, Гуркаў, Гядройцаў, Гялгудаў, Дашкевічаў, Дольскіх, Друцкіх, Дэнгафаў, Ельскіх, Жыжэмскіх, Завішаў, Зяновічаў, Ісайкоўскіх, Карыбутавічаў, Катлоў, Катовічаў, Кірпічовых, Кішкаў, Кобрынскіх, Козел-Паклёўскіх, Комараў, Корсакаў, Крычынскіх, Мамонічаў, Мантвідавічаў, Масальскіх, Мірскіх, Мсціслаўскіх, Нарбутаў, Нарушэвічаў, Нарымонтавічаў, Несялоўскіх, Нямцэвічаў, Осціковічаў, Парубінскіх, Панятаўскіх, Патоцкіх, Пацаў, Пацеяў, Плятэраў, Пратасовічаў, Прозараў, Пузынаў, Пшэздзецкіх, Радзівілаў, Рудамінаў, Саковічаў, Салагубаў, Сангушкаў, Сапегаў, Скірмунтаў, Слізняў, Стэцкевічаў, Сцыпіёнаў, Сяніцкіх, Сяняўскіх, Трубецкіх, Тызенгаузаў, Тышкевічаў, Уніхоўскіх, Францкевічаў-Радзімінскіх, Хадкевічаў, Халецкіх, Хлусавічаў,

Храпавіцкіх, Храптовічаў, Цеханавецкіх, Чартарыскіх, Шэметаў, Юдзіцкіх, Ягелонаў, Яраславічаў — былі задзейнічаны вядучыя даследчыкі краіны: Л. Баравы, Л. Чарняўская, А. Грыцкевіч, П. Казлоўская, І. Юхо, В. Насевіч, Л. Казлоў, А. Нарбут, А. Госцеў, А. Філатова, Г. Кахановіч, У. Вярхоўкін-Шэлюта, В. Пазднякоў, Г. Кісялёў, Ю. Іваноў, С. Думін, Т. Паклеўскі-Козел, В. Міхнюк, А. Белы, В. Бабровіч, Г. Штыхаў, М. Красноў, А. Ярашэвіч³⁶.

У 1995 г. у часопісе «Беларускія гістарычныя сшыткі» А. Шаланда апублікаваў працы генеалагічнага характару, якія былі прысвечаны паходжанню родаў Хадкевічаў і Сапегаў³⁷. Наступны год азнаменаваўся выходам працы З. Дзядзенкі «Аршанская шляхта», якая вельмі карысна дапоўніла «Аршанскі гербоўнік» З. Даўгялы. У адрозненні ад папярэдняй публікацыі, дзе апісваліся толькі роды, якія змаглі даказаць сваё шляхецтва перад расійскай адміністрацыяй, З. Дзядзенка дапоўніў гэты прабел і ўсю знойдзеную інфармацыю пра землеўласнікаў Аршанскага павету даволі плённа сістэматызаваў³⁸.

С. Л. Лугаўцова ў працы «Политика российского самодержавия по отношению к дворянству Белоруссии в конце XVIII — первой половине XIX вв.» прааналізавала палітыку расійскага самаўладдзя ў адносінах да шляхецтва Беларусі ў перыяд, калі адбываліся кардынальныя змены ў геапалітычным становішчы беларускіх зямель. Даследчык таксама прасачыў уплыў палітыкі царызму на змену месца і ролі вышэйшага саслоўя ў мясцовым кіраванні, падрабязна разгледзеў працэс «разбору» шляхты і яго ўплыў на колькасць шляхты, ахарактарызаваў мерапрыемствы ўрада ў адносінах да ўдзельнікаў узброенага выступлення супраць царызму³⁹.

У 1997 г. выйшаў «Малы гербоўнік Наваградзкай шляхты»⁴⁰, які стаў першай спробай у беларускай навуцы стварэння генеалагічнага выдання ў выглядзе гербоўніка. Аўтары кнігі А. Гануш, А. Леўчык, С. Рыбчонак, А. Шпунт, З. Яцкевіч у сваім выданні змясцілі матэрыялы па генеалогіі 202 родаў, якія паходзілі з Навагрудскага ваяводства або пастаянна там пражывалі. У выданні пададзены звесткі аб гербах, якімі карысталася навагрудская шляхта, якімі яна валодала маёнткамі, займалася пасады і г. д.

У гэтым жа годзе з-пад пера А. С. Сакалоўскай выйшла даследаванне «Кальварыя», дзе былі апісаны пахаванні Кальварыйскіх могілаў Мінска⁴¹. Істотным дапаўненнем да прыведзеных датаў і надпісаў на крыжах і магільных плітах сталі прыведзеныя аўтарам звесткі, змешчаныя ў метрычных кнігах.

Дзве працы генеалагічнага характару ў 1997 і 2001 гг. апублікаваў В. Н. Станішэўскі. У першай апісвалася радаслоўная сялянскага роду Станішэўскіх з пачатку XVIII ст., дзе прыводзіліся ўспаміны людзей, якія падпалі пад карніцкія меры ў часы раскулачвання і II Сусветнай вайны, аналізаваліся жаночыя і мужчынскія імёны. У кнізе была прыведзена радаводная дыяграма на 540 чалавек да 11 калена⁴². Другая праца прысвечана роду вядомага беларускага вучонага Мікалая Улашчыка з канца XVII ст. У кнізе падрабязна разгледжаны прычыны міграцыі прадстаўнікоў роду, прааналізавана эканамічнае становішча гаспадарак Улашчыкаў з сярэдзіны XIX ст. да 30-х гг. XX ст. Пададзены звесткі пра больш чым 700 чалавек з адзінаццаці кален і чатырох адгалінаванняў⁴³.

У 2001 г. у часопісе «Гістарычная Брама» А. Ільін прывёў дадзеныя аб удзельніках паўстання 1831 г. (474 чалавек) і апублікаваў імяныны спіс слухачоў Віленскага ўніверсітэта ад 13.05.1824 г., якія склалі знакамітае супольніцтва філарэтаў⁴⁴.

На аснове сабранага гістарычнага, архіўнага і дакументальнага матэрыялу даволі цікавую кнігу па гісторыі свайго роду напісаў знакаміты дзіцячы пісьменнік У. С. Ліпскі, якая выйшла ў 1998 г. Разам з гэтым аўтар расказаў пра многія цікавыя акалічнасці, што датычыліся роду Ліпскіх: распавёў пра гербавыя брацтвы асобных родаў, прывёў спіс старажытных беларускіх шляхецкіх родаў у алфавітным парадку і інш.⁴⁵

Сабраныя архіўныя матэрыялы ляглі ў аснову распрацаванага і выдадзенага З. Л. Яцкевічам «Малога гербоўніка Халопенецкай шляхты», дзе прадстаўлены генеалогіі 131 рода, якія пражывалі ў Аршанскім павеце⁴⁶. Вядомы даследчык беларускай археаграфіі і генеалогіі падаў грунтоўныя звесткі пра гербы, пасады, маёнткі, якімі карысталася Аршанская шляхта.

У часопісе «Архівы і справаводства» у розныя гады выходзілі артыкулы па генеалогіі З. Яцкевіча⁴⁷, М. Ялінскай⁴⁸, Т. Міхяёнак⁴⁹, А. Залівакі⁵⁰.

Н. Гайба ў сваёй працы разгледзеў размяшчэнне, планіроўку, праналізаваў час узнікнення могілкаў у Навагрудку. Аўтар даў падрабязнае апісанне асобных надмагільных помнікаў, капліцаў, надпісаў, эпітафіяў, склаў карты-схемы могілкаў і прывёў кароткія біяграфіі некаторых пахаваных там людзей⁵¹.

У 2000 г. Л. Хмяльніцкая ў «Віцебскім сшытку» прасачыла віцебскія карані Адлянціцкіх-Пачобутаў з канца XVIII — да пачатку XX ст., праўда, без пакаленняга роспісу, а таксама прывяла радаводную дыяграму⁵².

«Беларускі археаграфічны штогоднік» не аднойчы прадстаўляў свае старонкі для прац па генеалогіі знаных беларускіх родаў. Там публікаваліся даследчыкі-архівісты З. Яцкевіч⁵³, Г. Брэгер⁵⁴. У зборніку па матэрыялах канферэнцыі «Браслаўскія чытанні» выйшлі артыкулы В. Брачова (аб паходжанні роду Стомаў)⁵⁵ і Г. Брэгера (аб уласнасці ашмянскай шляхты)⁵⁶.

Першае комплекснае вывучэнне праваслаўных пахаванняў у Гродне правёў В. Н. Чарапіца ў сваёй кнізе «Гарадзенскі праваслаўны некропаль»⁵⁷. У кнізе даволі істотна разгледжана гісторыя могілак, зроблена класіфікацыя пахаванняў.

Зборнік «Гонар і слава Віцебшчыны» уяўляў сабой агульную працу-даследванне пра вядомыя беларускія роды, вылучаныя ў конкурсе «Гісторыя знакамітых родаў Беларусі». Там былі прыведзены радаслоўныя звесткі родаў Лапацінскіх (з пач. XVII ст.), Генавых (з канца XIX ст.), святароў Васілеўскіх у трох каленах (з пач. XIX да пач. XX ст.), полацкіх князёў (скарочана), Сухава-Кабыліных і Гуркоў-Рамейкаў (з сяр. XVIII да пач. XX ст.)⁵⁸.

У альманаху «Metriciana» выйшаў артыкул В. Мянжынскага, А. Дзярновіча «Шляхта і яе зямельныя валоданні ў Ашмянскім павеце ў першай палове XVI ст.», дзе прыводзіліся звесткі аб землеўласніках Ашмянскага павету і падавалася даволі разнастайная дадатковая інфармацыя (паходжанне назвы маёнтка, правы валодання, багаты спасылачны апарат)⁵⁹.

У першым выпуску зборніка «Архіварыус» былі апублікаваны артыкулы С. А. Рыбчонка і А. К. Галубовіч, першы з якіх прысвячаўся класіфікацыі крыніц па генеалогіі⁶⁰, а ў другім рабіўся кароткі агляд генеалагічных крыніц, якія захоўваюцца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі⁶¹.

Часопіс «Герольд» даволі змястоўна прадстаўлены працамі па генеалагічнай тэматыцы. На яго старонках расказвалася пра радаводы Пуціўлянінаў-Свяцкіх, Сямашкаў, Біспінгаў, Міцкевічаў, Завадскіх, Бялазёраў, Цэдронскіх, Занеўскіх, пра якіх пісалі даследчыкі: А. Шаланда⁶², С. Амелька⁶³, В. Карпыза⁶⁴, І. Рачкоў⁶⁵, І. Занеўская⁶⁶. У адным з нумароў Н. Сліж даволі добра былі ахаратарызаваныя крыніцы па генеалогіі шляхты ВКЛ, што захоўваюцца ў архівах⁶⁷, у іншым — А. Шаландам і Н. Рыбак праналізаваны рукапісны дадатак да «Гербоўніка» Б. Папроцкага⁶⁸.

Апублікаваная ў 2002 г. праца В. Е. Дубатоўкі стала першым вопытам апісання на аснове архіўных матэрыялаў фундацый беларускіх магнатаў князёў Сапегаў у Беларусі⁶⁹. У гэтым жа годзе нарэшце вый-

шаў унікальны энцыклапедычны даведнік па генеалогіі і геральдыцы шляхты Беларусі «Гербоўніка беларускай шляхты» цэлага калектыва аўтараў: Т. Капіцы, А. Леўчыка, С. Рыбчонка, У. Свяжынскага, Т. Седлярэвіч, Ю. Функ, І. Шпілеўскай і З. Яцкевіча⁷⁰. Даведнік складаецца з артыкулаў, прысвечаных асобнаму шляхецкаму роду, дзе падаюцца унікальныя генеалагічныя і геральдычныя звесткі. Пры напісанні гербоўніка былі выкарыстаны вядомыя працы А. Банецкага і С. Урускага, якія найбольш адпавядаюць указанай тэме — стварэнню поўнага гербоўніка беларускай шляхты выключна па архіўных дадзеных. Галоўнай крыніцай для напісання сталі персанальныя справы аб зацверджанні ў шляхецтве таго ці іншага роду, вывадовыя пратаколы, радаслоўныя кнігі. Пры неабходнасці аўтары для ўдакладнення і праверкі разнастайных звестак карысталіся дадатковымі як архіўнымі, так і ўжо раней апублікаванымі дадзенымі. Усе артыкулы напісаны па аднолькава распрацаванай схеме: у пачатку прозвішча або яго варыянт; герб, якім гэты род карыстаўся, потым — паданне аб паходжанні; пасля — хто яшчэ карыстаўся дадзеным гербам, падавалася інфармацыя пра родавыя маёнткі і звесткі, якія былі запісаныя ў вывадзе. І нарэшце — падаецца пакаленны роспіс роду, у якім указваюцца дакладна засведчаныя дакументы родапачынальніка: пра нашчадкаў, сваякоў, шлюбы; даведкі на валоданне зямлёй і маёнткаў, прызначэнні на пасады, нясенне службы, месцы пражывання, перасялення і інш.

У 2003 г. С. А. Рыбчонкам былі апублікаваны метадычныя рэкамендацыі па распрацоўцы генеалагічных крыніц Беларусі XVI—XX стст.⁷¹ Пасля грунтоўнага аналізу асноўных крыніц, у працы прыводзіліся іх характарыстыкі, асвятляліся асаблівасці беларускай генеалогіі і этапы правядзення генеалагічных даследаванняў па дакументах НГАБ. У гэтым жа годзе ў часопісе «Бялыніцкі сшытак» быў апублікаваны артыкул А. Палонніка, дзе падаваліся агульныя звесткі аб паходжанні роду знакамітага мастака В. К. Бялыніцкага-Бірулі⁷². А. І. Валахановіч з выкарыстаннем архіўных крыніц Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ў сваёй працы распавёў аб паходжанні графскага роду Гутэн Чапскіх⁷³. Аўтар апісаў найбольш вядомых прадстаўнікаў гэтага роду.

Выданні Метрыкі ВКЛ маюць вялікае навуковае і грамадскае значэнне: кожная такая публікацыя трапляе пад асаблівую ўвагу даследчыкаў. У Метрыцы змяшчаецца і мноства звестак генеалагічнага характару. На сённяшні дзень у Летуве выдадзена 17 кніг Літоўскай Метрыкі: кнігі запісаў № 1 (1380—1584), № 3 (1440—1498), № 5 (1427—1506), № 8 (1499—1514), № 10 (1440—1523), № 11 (1518—1523), № 12

(1522—1529), № 25 (1387—1546), № 51 (1566—1574), кнігі судных спраў № 4 (1522—1530), № 6 (1528—1547), № 8 (1533—1535), № 11 (1542), кнігі публічных спраў № 7 (1563—1567), № 8 (1566—1572), № 9 (1567—1569), № 10 (1569—1571); у Беларусі — 3 кнігі Метрыкі: кнігі запісаў № 28 (1522—1552), № 43 (1523—1560), № 44 (1559—1566); у Польшчы падрыхтаваны 4 кнігі Метрыкі: кніга сігілат (1709—1719), рэстр падымнага Віленскага ваяводства (1690), рэстр падымнага Брэсцкага ваяводства (1667—1690), рэстр падымнага Троцкага ваяводства (1690); ва Украіне выдадзена 1 кніга Метрыкі: кніга запісаў № 220 (Валынская Метрыка. 1652—1673).

У 2003 г. было выдадзена ўжо трэцяе перавыданне «Перапісу войска ВКЛ 1528 г.» (кніга Метрыкі № 523), у якой змяшчаўся спіс ваеннаабавязаных людзей ВКЛ з адзначэннем памеру іх службы. Перапіс з’явіўся каштоўнай крыніцай па вывучэнню не толькі колькасці насельніцтва, структуры феадальнага землеўладання і гістарычнай геаграфіі, але і генеалогіі Беларусі⁷⁴.

У 2004 г. у Санкт-Пецярбургу выйшла «Гістарыяграфія генеалогіі Беларусі (X—XXI стст.)»⁷⁵, у якой аўтар гэтых радкоў разгледзеў найбольш важныя на нашу думку публікацыі, што прама ці ўскосна закранаюць генеалагічную тэматыку Беларусі, а таксама часткова ахарактарызаваў архіўныя яшчэ неапублікаваныя крыніцы. Важным складнікам даведніка стала прадстаўленая ў ім інфармацыя пра лацінамоўныя, польскамоўныя хронікі, беларуска-літоўскія летапісы, мясцовыя хронікі, дыярыушы, польскія і беларускія гербоўнікі, навуковыя артыкулы па тэарэтычных пытаннях генеалогіі.

Падагульняючы агляд генеалагічных крыніц, можна зрабіць наступную выснову: беларуская генеалогія з дапамогай пераўтварылася ў асобную гістарычную дысцыпліну; з’явіліся першыя фундаментальныя працы, спецыяльныя даследаванні, заснаваныя на навуковых прынцыпах аб’ектыўнасці, крытычным падыходзе да адбору крыніц, прафесійных метадычных парадах.

¹ Белоруссия в эпоху феодализма. Сборник документов и материалов / Пад рэд. Л. С. Абещадарскага. Мн. Т. 1—4. 1959—1979.

² Инвентари магнатских владений Белоруссии XVII — XVIII вв. Владение Сморгонь / [Сост.: П. Г. Козловский и др.]. Мн., 1977.

³ Инвентари магнатских владений Белоруссии XVII — XVIII вв. Владение Тимковичи / [Сост.: П. Г. Козловский и др.]. Мн., 1982.

⁴ Вольф Ю. Князі на абшарах Вялікага княства Літоўскага ад канца XIV ст. / Спадчына. 1992. № 4. С. 102—110. № 5. С. 104—112. № 6. С. 102—110; 1993.

№ 1. С. 105—112. № 2. С. 96—105. № 3. С. 82—88. № 4. С. 79—91. № 5. С. 95—99. № 6. С. 86—92; 1994. № 2. С. 104—112. № 5. С. 102—108.

⁵ Крукоўскі У. Срэбная страла ў чырвоным полі, з гісторыі беларускай шляхецкай геральдыкі // Спадчына. 1995. № 2. С. 161—180.

⁶ Рыбчонак С., Свяжынскі У. Абуховічы гербу «Ключ раздвоены» // Спадчына. 1998. № 6. С. 210—225; Аскеркі гербу «Мурдэліо зменены» // Спадчына. 1999. № 4. С. 197—211; Радавод Карафа-Корбутаў гербу «Корчак» // Спадчына. 1999. № 6. С. 165—176; Радавод Ходзькаў гербу «Касцеша» // Спадчына, 2001. № 3. С. 188—200.

⁷ Грыцкевіч А. Беларускія карані радаводу Міцкевічаў // Спадчына. 1999. № 2. С. 143—162.

⁸ Насевіч В. Л. Род князей Друцкіх у гісторыі Вялікага княства Літоўскага (XIV — XVI стст.) // Старонкі гісторыі Беларусі. Мн., 1992. С. 84, 85.

⁹ Насевіч В. Л. Генеалагічныя табліцы старадаўніх княжацкіх і магнатскіх беларускіх родаў XII—XVIII стагоддзяў. Мн., 1993.

¹⁰ Кісялёў У. Найдаўнейшы род // Адукацыя і выхаванне. Мн., 1993. № 11. С. 109—112.

¹¹ Кісялёў Г. В. Радаводнае дрэва: Каліноўскі-эпоха-наступнікі. Мн., 1994.

¹² Вяроўкін-Шэлюта У. Васіль Цяпінскі й род Слушкаў-Цяпінскіх у 16 стагоддзі // Годнасьць. 1994. № 1. С. 15—21; Карыбут-Дашкевічы гербу «Карыбут» // Годнасьць. 1994. № 1. С. 31; Дашкевічы гербу «Ляліва» // Годнасьць. 1994. № 1. С. 32.

¹³ Рыбчонак С. Франкоўскія гербу «Мэнк» // Годнасьць. 1994. № 1. С. 34; Дварэцкія-Багдановічы // Годнасьць. 1996. № 3. С. 57—64.

¹⁴ Яцкевіч З. Пара-Левановічы гербу «Рагалья» // Годнасьць. 1994. № 1. С. 33.

¹⁵ Михайлов А., Шумков А. Беларуско-литовские и польские дворяне в родословных книгах Псковской губернии // Годнасьць. 1996. № 3. С. 47—56.

¹⁶ Думин С. Личный состав татар уланского полка Русской армии 1814—1816 гг. // Годнасьць. 1996. № 3. С. 31—46.

¹⁷ Латыпов В. Смоленская и полоцкая шляхта в истории Уфимско-Оренбургского края // Годнасьць. 1997. № 4.

¹⁸ Ханецкі В. Пахаваньні на могілках у Астрашыцкім Гарадку, Раубічах, Ваколіцы, Губічах // Годнасьць. 1997. № 4. С. 45—51.

¹⁹ Банёніс Э. Бояры Литвы и шляхта Польши в Горodne в 1413 г. // Наш радавод. 1993. Кн. 5. Ч. 1. С. 143—145.

²⁰ Шаланда А. Гербы і род Адамовічаў у другой палове XVI—XVII стст. // Наш радавод. 1996. Кн. 7. С. 187—190.

²¹ Рыбчонак С. Асаблівасці генеалогіі Беларусі // Наш радавод. 1996. Кн. 7. С. 131—135.

²² Янушкевіч Я. Радавод М. Багдановіча // Беларускі гістарычны часопіс. 1991. № 12. С. 33—35; Радавод Янкі Купалы // Беларускі гістарычны часопіс. 1993. № 7. С. 63—67; Радавод М. Гарэцкага // Беларускі гістарычны

часопіс. 1994. № 2. С. 65—70.

²³ Ходзін С. Летапісанне на Беларусі // Беларускі гістарычны часопіс. 1997. № 2. С. 81—93.

²⁴ Рыбчонак С. Алелькавічы і Слуцк // Беларускі гістарычны часопіс. 1996. № 1. С. 58—63.

²⁵ Чаропка В. Паходжанне і радавод вялікіх князёў літоўскіх // Беларускі гістарычны часопіс. 2001. № 5. С. 48—61; № 6. С. 42—53; 2002. № 1. С. 47—60.

²⁶ Хурсік В. Род Афенбахаў у гісторыі Беларусі // Беларускі гістарычны часопіс. 2002. № 6. С. 38—45.

²⁷ Янушкевіч Я. Радаводнае дрэва Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча // Роднае слова. 1993. № 12. С. 55—61.

²⁸ Яцкевіч З. Радавод Ядвігіна Ш. // Роднае слова. 1999. № 8. С. 206—212.

²⁹ Канановіч У. Радавод Клецкіх Радзівілаў // Беларуская Мінюўшчына. 1994. № 3. С. 10—14.

³⁰ Кісялёў У. За адважныя справы продка таго дома (радавод Ельскіх) // Беларуская Мінюўшчына. 1995. № 3. С. 29—30.

³¹ Урбан П. Хто панаваў у Вялікім княстве // Беларуская Мінюўшчына. 1995. № 6. С. 16—21.

³² Яцкевіч З. Адамовічы гербу «Ляліва» // Беларуская Мінюўшчына. 1996. № 1. С. 26—28; Чачоты гербу «Астоя» // Беларуская Мінюўшчына. 1996. № 3. С. 54—56.

³³ Ліпскі У. Дзева на чорным мядзведзі // Беларуская Мінюўшчына. 1996. № 4. С. 55—57.

³⁴ Дзядзенка З. Як Сапегі Оршай кіравалі // Беларуская Мінюўшчына. 1996. № 6. С. 33—35.

³⁵ Загорюльский Э. М. Генеалогия полоцких князей Изяславичей. Мн., 1994.

³⁶ Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т.1—6. Мн., 1993—2003.

³⁷ Шаланда А. Да пытання аб паходжанні герба Хадкевічаў // Białoruskie zeszyty historyczne. 1995. №1 (3). S. 5—10; Гербы роду Сапегі // Białoruskie zeszyty historyczne. 1995. № 2 (4). S. 5—15.

³⁸ Дзядзенка З. Аршанская шляхта. Мн., 1996.

³⁹ Луговцова С. Л. Политика российского самодержавия по отношению к дворянству Белоруссии в конце XVIII — первой половине XIX вв. Мн., 1997.

⁴⁰ Малы гербоўнік Наваградзкай шляхты. Мн., 1997.

⁴¹ Сакалоўская А. С. Кальварыя. Мн., 1997.

⁴² Станишевский В. Н. Родословная Станишевских. Мн., 1997.

⁴³ Станішэўскі В. М. Радавод сям'і Улашчыкаў. Мн., 2001.

⁴⁴ Ильин А. Повстанцы берестейцы // Гістарычная Брама. 2001. №1. С. 21—23.; Список филаретов // Гістарычная Брама. 2001. № 1. С. 39—43.

⁴⁵ Ліпскі У. Я. Праўдзівы аповяд пра твой і мой радавод. Мн., 1998.

⁴⁶ Яцкевіч З. Л. Малы гербоўнік Халопенецкай шляхты. Мн., 1999.

⁴⁷ Яцкевіч З. Радавод Адама Ганорыя Кіркора // *Архівы і справаводства*. 1999. № 1. С. 98—104; Радавод Яўстафія Тышкевіча // *Архівы і справаводства*. 1999. № 2. С. 61—66.

⁴⁸ Елинская М. Веберы де Линбурги — дворяне беларускіе // *Архівы і справаводства*. 2000. № 5. С. 13—134.

⁴⁹ Михеенко Т. Павичы — род крестыянскі // *Архівы і справаводства*. 2001. № 2. С. 103—107.

⁵⁰ Заливако А. Род Заливако // *Архівы і справаводства*. 2003. № 5. С. 101—107; Как составить родословную // *Архівы і справаводства*. 2004. № 1. С. 101—103.

⁵¹ Гайба М. Могілкі і пахаванні ў Навагрудку: краязнаўчы нарыс. Мн., 2000.

⁵² Хмяльніцкая Л. Віцебскія карані роду Адляніцкіх-Пачобутаў // *Віцебскі спытак*. 2000. № 5. С. 132—136.

⁵³ Яцкевіч З. Радавод А. Г. Кіркора ў святле новых архіўных дакументаў // *Беларускі археаграфічны штогоднік*. Мн., 2003. Вып. 4. С. 177—184.

⁵⁴ Брэгер Г. М. Кніга пра графаў Гутэн-Чапскіх // *Беларускі археаграфічны штогоднік*. Вып. 4. С. 329—331.

⁵⁵ Брачаў В. Браслаўскія шляхціцы Стомы // *Браслаўскія чытанні*. 2000. С. 7—9.

⁵⁶ Брэгер Г. Уласнасць ашмянскай шляхты ў Браслаўскім павеце (паводле актавых кніг Браслаўскага земскага суда 1603—1632 гг.) // *Браслаўскія чытанні*. 2000. С. 9—12.

⁵⁷ Черепица В. Н. Гродненский православный некрополь (с древнейших времён до начала XIX в.). Гродно, 2001.

⁵⁸ Гонар і слава Віцебшчыны: 36 матэрыялаў конкурсу «Гісторыя славытых родаў Беларусі». Віцебск, 2001.

⁵⁹ В. Мянжынскі, А. Дзярновіч. Шляхта і яе земельныя ўладанні ў Ашмянскім (Ошменскім) павеце ў першай палове XVI ст. (паводле Кнігаў № 12—31 Метрыкі ВКЛ) // *Metričiana: Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага Княства Літоўскага*. Мн., 2001. Т. I. С. 46—108.

⁶⁰ Рыбчонак С. А. Класіфікацыя крыніц па генеалогіі. Прамыя і ўскосныя крыніцы // *Архіварыус*. Мн., 2001. Вып. 1. С. 148—158.

⁶¹ Голубовіч А. К. Істочнікі па генеалогіі Беларусі // *Архіварыус*. Вып. 1. С. 97—100.

⁶² Шаланда А. Радавод і герб зямлян Гарадзенскага павету Пуціўлянінаў Свяцкіх у другой палове XVI — XVIII стст. // *Герольд*. 2001. № 1. С. 7—22; Матэрыялы па генеалогіі роду Міцкевічаў у XVII—XIX стст. // *Герольд*. 2001. № 2. С. 72—74.

⁶³ Амелька С. Шляхецкі род Сямашкаў гербу «Лебедзь»: рассяленне, паходжанне і гістарычна-культурнае значэнне ў XVI—XIX стст. // *Герольд*. 2001. № 1. С. 27—34; Радаводы шляхты лідскага павету ВКЛ: Цэдроньскія гербу «Ястрабец» у канцы XVII — першай палове XIX ст. // *Герольд*. 2002. № 1. С. 14—15.

- ⁶⁴ Карпыза В. Род Біспінгаў на Ваўкавышчыне ў XVIII—XX стст. // Герольд. 2001. № 2. С. 49—52.
- ⁶⁵ Рачкоў І. Белазоры Гарадзенскай і Віленскай губерняў у XVIII—XX стст. // Герольд. 2002. № 1. С. 2—6.
- ⁶⁶ Занеўская І. Род Занеўскіх на Гарадзеншчыне: учора і сёння // Герольд. 2002. № 1. С. 44—46.
- ⁶⁷ Сліж Н. Крыніцы па гісторыі шляхецкай сям’і XVI—XVII стст. // Герольд. 2001. № 2. С. 66—72.
- ⁶⁸ Шаланда А., Рыбак Н. Рукапісны дадатак да «Гербоўніка» Барташа Папроцкага // Герольд. 2001. № 3—4. С. 114—120.
- ⁶⁹ Дубатоўка В. Я. Архіпелаг Сапегаў: Гістарычныя нарысы. Мн., 2002.
- ⁷⁰ Гербоўнік беларускай шляхты / [Аўт.-скл.] Т. Капіца і інш. Мн., 2002. Т. 1.
- ⁷¹ Рыбчонак С. А. Крыніцы па генеалогіі Беларусі XVI — пачатку XX ст.: Метад. парад. Мн., 2003.
- ⁷² Палоннік А. А. Род Бялыніцкіх-Бірулей // Бялыніцкі сшытак. Магілёў, 2003. Вып. 1. С. 45—48.
- ⁷³ Валахановіч А. І. Графы фон Гутэн Чапскія на Беларусі. Мн., 2003.
- ⁷⁴ Перапіс войска Вялікага княства Літоўскага 1528 года. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кн. 523. Кн. Публічных спраў 1 / Падрыхт. А. І. Груша і інш. Мн., 2003.
- ⁷⁵ Залівака А. Историография генеалогии Беларуси (X—XXI вв.) СПб, 2004.

VIII. ХРОНІКА І ІНФАРМАЦЫЯ

Лисова Л. М.

ПЕРЕЕЗД НИАБ В НОВОЕ ЗДАНИЕ: ГОД ЗА ГОДОМ: 2000 г.

Хранящиеся в библиотеке архива справочники, печатные, иллюстрированные и другие материалы, дополняющие и раскрывающие документы архива, необходимы в научно-исследовательской и информационно-справочной работе (приложение 1) и используются посетителями читального зала и сотрудниками при разработке научных тем наравне с документами.

Научно-справочную библиотеку, в том числе дореволюционные издания (более 25 000 экземпляров), архив перевез в новое здание быстро и организованно, в течение октября 2000 г. При этом помогла предварительная работа сотрудников отдела информации, публикации и научного использования документов архива, которые, согласно существующему положению, обеспечивают деятельность библиотеки. Еще до переезда именно их силами книги тщательно были увязаны в связки (приложение 2), причем предусмотрели даже такую деталь, чтобы шпагат был приобретен из натурального материала (искусственные нити имеют свойство скольжения, и при погрузке связки могли бы просто «разъехаться»).

Для облегчения перемещения книг в новое здание было предложено упаковывать их в мешки, но затем, учитывая опыт перемещения библиотеки сотрудниками Бел НИИДАД, было решено перевозить книги на небольшой машине, делая по два рейса в день. Машину по договоренности и в соответствии с графиком выделял директор Национального архива Республики Беларусь В. Д. Селеменев.

Некоторое время переезд библиотеки архива сдерживало отсутствие достаточного по объему помещения для ее размещения. Директором архива А. К. Голубович было принято наиболее приемлемое решение — мало используемые и копиянные экземпляры книг, журналов разместить на девятом (техническом) этаже, установив стеллажи. По просьбе архива имеющиеся в запасе библиотечные стеллажи безвозмездно передал архиву Бел НИИДАД, причем не последнюю роль в

этом благотворительном акте сыграло обращение к директору института В. В. Федосову главного бухгалтера архива Р. Ф. Бабиц, которая неоднократно оказывала институту различную методическую помощь.

В тщательно подготовленном графике погрузок и разгрузок были оставлены свободные дни для расстановки книг, подготовки к перемещению той или иной группы изданий в зависимости от их ценности и места размещения в новом здании на Кропоткина, 55. Книжный фонд архива в старом здании по ул. Козлова, 26 располагался в хранилище, отделенный запираемой перегородкой, т. к. за каждое издание была установлена материальная ответственность зав. библиотекой.

Согласно графику всегда вовремя подавалась машина под загрузку на Козлова, 26, которая оперативно разгружалась уже на Кропоткина, 55 и возвращалась снова под погрузку. Эту работу организовывала зав. библиотекой И. Н. Шпилевская, которой помогали гл. инженер Н. П. Демченко и зав. отделом ИПС Г. Е. Акулович. Сохранность книг при разгрузке обеспечивали зам. директора Л. М. Лисова и зав. отделом С. А. Рыбчонок.

Перевозка и расстановка библиотечного фонда осуществлялась слаженно и четко. Сказался приобретенный опыт перевозки основного архивного фонда. Тяжелые (большого формата) подшивки газет, например, решено было ставить на стеллажи прямо при разгрузке. Поэтому они были пронумерованы, по порядку загружены, а после разгрузки сразу же, не нарушая порядка, расставлены на стеллажах на восьмом этаже. Перемещение связок книг по зданию на Кропоткина, 55 во многом зависело от правильной и быстрой загрузки-разгрузки лифта, которую обеспечивали наши сотрудники, с наибольшей отдачей здесь трудился Д. Л. Яцкевич.

Наиболее затребованные издания размещались на третьем этаже. И сейчас всегда под руками зав. библиотекой газеты «Губернские ведомости» за 1838—1917 гг., энциклопедии и словари, памятные книги Витебской, Минской и Могилевской губерний, путеводители по архивам, современные издания по истории Беларуси. Здесь же — печатные издания по истории промышленности, транспорта, сельского хозяйства, просвещения, культуры, здравоохранения, религии, по вопросам гражданского, государственного и уголовного права, различные сборники документов, в том числе Свод военных постановлений, Акты Виленской комиссии для разбора древних актов; Акты, относящиеся к Западной и Южной России; Акты, документы и материалы по истории войны 1812 г., сборники Русского исторического общества.

Реже используемые издания поднимались на восьмой этаж, в обособленное хранилище, так называемый карман, где располагаются и в настоящее время. Это Полное Собрание Законов Российской империи, Собрание узаконений и распоряжений правительства, обзоры, статистические издания о состоянии промышленности, транспорта, сельского хозяйства, о народонаселении по Витебской, Минской и Могилевской губерниям, отчеты благотворительных обществ и банков и много других изданий, имеющих историческую ценность.

Остальные издания размещались на девятом этаже, где в перерывах между разгрузками работники инженерной службы Н. М. Трубников, В. В. Старовойтов срочно устанавливали стеллажи.

Расстановка книг была организована одновременно на всех этажах. Заслуживают благодарности все сотрудники, а особенно А. А. Лашкевич, который расставил книги на верхних стеллажах, С. Н. Хлябич и И. Г. Панасюк, которые расставляли журналы на девятом этаже, С. Я. Трацевская, Г. В. Барсукова, И. М. Бобер, Н. А. Барсукова, А. Л. Гривенев, Т. Н. Котик, В. Н. Денисов, И. Л. Вернер и др.

И вот, наконец, на календаре 30 октября 2000 г. Пасмурно, но тепло. В этот день поставлена последняя точка в нелегком, и честно говоря, принесшем всем усталость переезде. Много накопилось научной работы, разработаны планы по обеспечению сохранности, описанию, учету, использованию документов, к выполнению которых архивисты-историки в новом здании приступили с хорошим настроением.

Приложение № 1

ИЗ ИНФОРМАЦИИ АРХИВА ОТ 11.09.2002 г. ПРЕДСЕДАТЕЛЮ БЕЛКОМАРХИВА О СОСТОЯНИИ РАБОТЫ ПО УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ОПИСЕЙ АРХИВНЫХ ФОНДОВ ЗА 1985—2000 гг.

Необходимо отметить следующую специфику организации работы по усовершенствованию описей фондов дореволюционных учреждений: историю фондообразователя, его функции, роль и место в системе учреждений и, соответственно, значение тех или иных документов помогает определять справочная литература. При этом широко используется библиотека архива: Полное Собрание Законов Российской империи, хронологический указатель Указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии с 1652 по 1892 г., энциклопедические словари Брокгауза и Эфрона, Граната. При работе с фондами религиозных учреждений неоценимую помощь оказали полный православный богословский энциклопедический словарь, сборник духовных законов и другая литература.

Приложение № 2

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА ГЛАВНОГО АРХИВИСТА НИАБ И. Н. ШПИЛЕВСКОЙ НА ИМЯ ДИРЕКТОРА АРХИВА А. К. ГОЛУБОВИЧ ОТ 28. 09. 2001 г.

В ноябре 1999 г. я, Шпилевская И. Н., принимала библиотечный фонд НИАБ без поединичной проверки наличия, так как библиотечный фонд находился в состоянии переезда из здания на Козлова, 26 в здание на Кропоткина, 55. Книги были увязаны шпагатом в связки. В этом состоянии я приняла библиотеку. Проверку наличия планировали сделать после переезда.

В 2001 г. я начала проводить проверку наличия и часть книг проверила. Итог этой работы я оформила листом проверки, который и представила вместе с актом приема-передачи.

Приложение № 3

ДОКЛАД ДИРЕКТОРА НИАБ А. К. ГОЛУБОВИЧ ОБ ИТОГАХ РАБОТЫ ЗА 2001 ГОД НА СОБРАНИИ КОЛЛЕКТИВА 11. 01. 2002 г.

В 2001 году архив продолжил работу по выполнению плановых показателей развития архивного дела в области обеспечения сохранности документов, совершенствования научно-справочного аппарата, в том числе создания автоматизированных информационно-поисковых систем, информации, публикации и научного использования документов, проведения научных исследований по актуальным вопросам истории Беларуси.

Основные показатели архивом выполнены в полном объеме.

1. Обеспечение сохранности документов

Проводилась подготовка дел к реставрации, переплету и микрофильмированию фондов: «Минская православная духовная консистория» (ф. 136, оп. 18—21), «Витебская городская управа» (ф. 2496), «Витебский губернский статистический комитет» (ф. 2502), «Минское губернское присутствие» (ф. 1595, оп. 2). Подготовлено к реставрации и микрофильмированию 274 690 листов — отреставрировано 130 620 листов; переплетено и подшито 1 357 ед. хр., в т. ч. хранителями фондов произведен мелкий ремонт и подшивка 457 ед. хр.

Создан страховой фонд в количестве 200 045 кадров (520 дел), 826 микрофиш.

Перекартонировано 953 дела.

В читальный зал, лабораторию и сотрудникам архива было выдано 28 129 дел, 8 886 микрофильмов, 7 580 описей. При подготовке дел к выдаче пронумеровано 270 150 листов, проверена нумерация 2 206 000 листов.

Осуществлена проверка наличия и состояния 45 781 дела.

2. Создание и развитие научно-справочного аппарата

Продолжено усовершенствование описей фондов религиозных учрежде-

ний православной конфессии: «Белорусский православный Синод» (ф. 2786), «Церковь 160-го пехотного полка» (ф. 3004), духовные указы (ф. 2305, 3100), 14 фондов монастырей Могилевской и Витебской губерний, «Белицкое духовное правление» (ф. 3021 — завершение работы), (всего 19 фондов — 3895 дел). Составлены внутренние описи (150 заголовков) к делам, состоящим из отдельных дел и неподлежащим расшивке (ф. 2765 «Благочинный 1-го округа Полоцкого уезда»).

Проведена экспертиза ценности и описаны 610 дел, поступивших из Брестского облархива органов ЗАГС (метрические книги), 7 дел — из Госархива Гомельской области.

Ведется работа по составлению указателей:

— именного к ревизским сказкам ф. «Минская казенная палата» (АИПС-«Родовод»),

— именного указателя лиц, выезжающих за границу, по данным паспортов по ф. 295 «Канцелярия минского гражданского губернатора»,

— географического межфондового указателя к описям фондов религиозных учреждений православной конфессии (компьютерная версия): внесено 16 329 записей по ф. 136 «Минская православная духовная консистория»;

— географического межфондового указателя к описям фондов религиозных учреждений католической конфессии (компьютерная версия), внесено 750 записей по ф. 1781 «Могилевская римско-католическая консистория».

В базу данных АИПС по генеалогии дворянских родов и геральдике «Белорусская шляхта» за 2001 г. внесена информация из 10 дел (протоколы заседаний Минского дворянского депутатского собрания об утверждении в дворянстве).

Проводилось описание картографических документов фонда «Топографические карты и планы городов, деревень, сел, имений Минской губернии (коллекция)». Составлено 497 заголовков.

Выявлено 65 печатей, составлены описательные карточки для сфрагистического каталога.

По отделу древних актов проводилась работа по составлению научно-справочного аппарата (внутренние описи, географический и именной указатели, терминологический словарь) к актовым книгам фондов «Могилевский магистрат», «Гродненский земский суд», «Ошмянский земский суд», «Минский гродский суд», «Брестский земский суд»:

— составлен научно-справочный аппарат на 2 550 листов актовых книг, что составляет около 3 000 документов;

— составлено 1 500 карточек географического указателя, 6 855 карточек именного указателя.

На заседании Научного совета архива подготовлен и утвержден 2-й выпуск научного справочника «Беларусь у актавых кнігах XVI—XVIII стст. Магілёўскі магистрат. 1597—1600, 1602—1603 гг.» Передана в издательство рукопись «Метрика Великого княжества Литовского. Книга 44 (1561—1566)».

3. Научное и практическое использование документов

Проводилась работа по инициативному информированию. Составлено 4 информационных письма.

Проведено выявление документов, в результате которого составлено 4 перечня по темам: «История чешских поселений в Беларуси»; «Календарь памятных дат на 2002 год»; «История Полоцкой иезуитской коллегии»; «История народного образования в Новогрудке и Новогрудском уезде».

Подготовлено:

— 3 выставки документов: «К 150-летию со дня рождения Янки Лучины» (совместно с БГАМЛИ), «Народное образование на Новогрудчине» (совместно с Новогрудским историко-краеведческим музеем), «Иезуиты в Полоцке. XIX в.» (в музее книгопечатания в Полоцке);

— 4 радиопередачи: в т. ч. 3 передачи о документальных источниках по генеалогии различных сословий, выдающихся соотечественников, известных дворянских родов («Родовод»); «Национальный исторический архив Беларуси — хранилище документальных памятников Беларуси»;

— 6 телепередач: в т. ч. 2 интервью директора архива о порядке обращения в архив для поиска родословной и об источниках по генеалогии; «Улица Кирилла и Мефодия», «Минская ратуша», «История г. Минска по страницам газет», видеофильм «Кальвария»;

— 61 статья и публикация, подборок документов: «Ходзькі гербу Касцеша», «Зачем архивам Интернет?», «Родословная по-крестьянски», «Из истории Минской таможи», «Персонал канцелярии ВКЛ 40-х гг. XV — перш. пол. XVI ст.», «Стары Менск» и др.; интервью «Потомки Адама и Евы», «Зри в корень генеалогического древа»; «Узорны налітатыйны прывілей для гарадоў Вялікага княства Літоўскага», «Адукацыя на Ігуменшчыне ў 2-й пол. XIX — пач. XX ст.», «Становішча цэркваў пасля вайны 1812 г.», «Няміга», «Царква Марыі Магдаліны», «Гасцінны двор», «Першы касцёл» и др.

Издан научно-популярный сборник «Архивариус» вып. 1. Подготовлен 2-й выпуск этого сборника.

Проведено 16 экскурсий. Прочитано 18 лекций (для студентов БГУ, Международного гуманитарно-экономического института).

В читальном зале архива работали 505 человек, из них 82 — исследователи, работающие по плановым научным темам.

Тематика исследований следующая: «Реставрация памятников архитектуры Беларуси», «Система государственного управления Беларусью в первой пол. XIX в.», «Социально-экономические последствия войны 1812 г. для Беларуси», «Внешняя политика ВКЛ (конец XV — сер. XVI вв.)», «Очерки исторической географии Беларуси XVI в.» и др.

По генеалогии своей семьи работало 104 человека. Зарегистрировано 5 371 посещение читального зала. Выдано 11 693 дел, 8 575 микрофильмов, 2 626 описей.

Исполнено: 22 тематических запроса: по истории населенных пунктов (Домашковичи, Павловичи, Молодечно, Ананчицы, Богушевск), культовых и

государственных учреждений (Оршанский телефонный узел связи, Уречский спиртзавод, Речицкий речной порт и др.), по истории памятников архитектуры и культуры (синагога в г. Минске) и др.; 98 генеалогических запросов — по генеалогии граждан Беларуси, СНГ и дальнего зарубежья, в том числе по подтверждению дворянского происхождения; 1 089 биографических запросов, в том числе 320 положительных.

4. Международные связи

В 2001 г. в читальном зале архива работали 48 исследователей из Польши, Латвии, Литвы, Украины, России, Японии, Италии, в т. ч. по генеалогии 11 человек.

Три сотрудника архива приняли участие в шести международных конференциях, состоявшихся в Польше, Великобритании, на Украине. Один сотрудник прошел стажировку в архивах Польши.

Приняли участие в двух совещаниях (в Беларуси и Польше) по созданию «АИПС-Радзивиллы» в рамках международного проекта «Общее архивное наследие стран Центральной и Восточной Европы», в результате чего в г. Варшаве подписан Протокол о намерениях о сотрудничестве между государственными архивами Беларуси, Литвы, Украины, Польши при участии Европейского фонда «Диалог».

5. Научно-исследовательская и методическая работа

В течение года продолжалась работа по научной теме «Генеалогия и геральдика шляхетских родов Беларуси»; по подготовке «Справочника по истории учреждений Беларуси. 1772—1917 гг.» (Витебская и Могилевская губернии). Составлены исторические справки канцелярий губернаторов и губернских правлений, органов управления государственных имуществ, люстрации, землеустройства, финансовых учреждений, учреждений Министерства народного просвещения.

На заседании Научного совета архива обсуждены отчеты о проделанной работе по научным темам: «Гісторыя дзяржаўных устаноў ВКЛ на падставе дакументаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі XVI—XVIII стст.», «Источники по истории градостроительства и архитектуры Беларуси», «Присутствие иностранных подданных на территории Беларуси», «Сфрагістыка і геральдыка Беларусі», «Шляхта Ашмянскага павета ВКЛ у 1540—1572 гг.»

Подготовлено 16 докладов и выступлений на 15 конференциях, в том числе:

— на международной конференции по парламентаризму «Градышчы і перспектывы істытута парламентарызму ў Цэнтральнай і Усходняй Еўропе XV—XX стст.» — г. Минск (Яцкевич Д. Л. «Дэпутаты (аблігаты) з Магілёва у др. пал. XVI ст.»);

— на международной научной конференции «Максім Багдановіч і нацыянальныя літаратуры (Да 110-годдзя з дня нараджэння М. Багдановіча)» — г. Минск (Яцкевич Д. Л. «Максім Багдановіч. Радавод працягваецца»);

— на международной конференции «Монастырская жизнь православной церкви на территории Речи Посполитой» — г. Белосток, Польша (Денисов В. Н. «Кутейнский монастырь около Орши»);

— на 21 международной конференции «Генеалогия евреев» — г. Лондон, Великобритания (Голубович А. К. «Источники по генеалогии евреев Беларуси»);

— на международной конференции «Гарады Падляшша і ВКЛ у старажытнай Рэчы Паспалітай» — г. Белосток, Польша (Яцкевич Д. Л. «Набілітацыйныя прывілеі для гарадоў ВКЛ. Магчымасці і рэалізацыя на прыкладзе Магілёва»);

— на международной научной конференции «Литературная и издательская деятельность Киево-Печерской лавры» — г. Киев, Украина (Яцкевич Д. Л. «Спірыдон Собаль і рэаліі магілёўскага жыцця апошняй чвэрці XVI — першай пал. XVII ст.»).

Приняли участие в архивных чтениях «Архивное наследие Витебщины как источник изучения края (к 150-летию А. П. Сапунова)» — г. Витебск, в III международных Довнаровских чтениях — г. Речица, в VII Международных Кирилло-Медовских чтениях, посвященных дням славянской письменности и культуры — г. Минск.

Отделом автоматизированных архивных технологий продолжается создание и заполнение компьютерных баз данных.

Выборочно, исходя из производственной необходимости, произведено сканирование 4 дел (расшитых, дел с угавающим текстом): метрические книги о рождении и бракосочетании по Несвижскому костелу за 1635—1658, 1813—1818 гг., ревизские сказки за 1858 г.

Утверждена и введена в практику работы «Инструкция по организации работы с документами на электронных носителях, содержащими служебную информацию ограниченного распространения».

Экспертно-методической комиссией согласованы 2 нормативно-методических документа: «Положение о порядке доступа к документам, содержащим сведения генеалогического и биографического характера, и выдаче архивных справок, копий и выписок из документов, содержащих информацию, составляющую личную или семейную тайну» и методическое пособие «Крыніцы па генеалогіі Беларусі і правядзенне генеалагічных даследаванняў у архіве». Пособие рекомендовано к изданию.

6. Организация работы государственного архива. Развитие и укрепление материально-технической базы

На заседаниях дирекции рассмотрены вопросы: об обеспечении сохранности документов в процессе использования; о тематике информации, размещаемой в сети Интернет; о ходе работы над БД «Родовод»; о состоянии финансовой деятельности архива; о состоянии трудовой и исполнительской дисциплины; о состоянии и улучшении научно-методической работы; об улучшении организации и повышении качества обслуживания заказчиков; об участии в международном проекте «Исторические города»; о членстве в региональном отделении МСА «ЕВРАЗИКА» и др.

С 1 января 2001 г. архив подключен к сети «Интернет». За истекший год по электронной почте получено 190 писем. Информация о комплексе хранимых

документов и услугах, оказываемых НИАБ, размещена и периодически обновляется на сайте «Архивы Беларуси».

В 2001 г. расширена материально-техническая база архива, приобретены компьютер и принтер. Европейским фондом «Диалог» архиву во временное пользование переданы компьютер и сканер для осуществления международного проекта «АИПС Радзивиллы».

Организовано проектирование ремонтных работ кровли административного здания архива, произведен ремонт кровли. Окончание работ запланировано на 2002 г. Произведена промывка системы отопления, проводился планово-предупредительный и текущий ремонт автоматической установки газового пожаротушения, щитков освещения.

7. Работа с кадрами

Специалисты архива прошли обучение на занятиях по повышению квалификации. Для 17 работников, принятых в архив в 1999—2001 гг., на основании решения дирекции проведено дополнительное занятие «Об обеспечении сохранности документов в процессе использования».

На историческом факультете БГУ обучается 13 человек.

Организована производственная практика 43 студентов 2—3 курсов Белгосуниверситета, 13 студентов 1 курса Международного гуманитарно-экономического института.

В соответствии с Положением, действующим в отрасли, проведена аттестация работников и присвоение квалификационных категорий.

Проведено собрание коллектива и награждение сотрудников грамотами в связи с профессиональным праздником — Днем архивиста. Оказана материальная помощь пенсионерам-ветеранам архива.

Выше, в основном, дана информация о том, что мы сделали. Однако, есть у нас и проблемы.

Прежде всего это связано, как уже говорилось выше, с обеспечением сохранности документов. Интерес к прошлому своего края, истории семьи и другим проблемам выдвинули на первое место использование документов, а это ведет к увеличению выдачи дел, МКФ, что естественно сказывается на уменьшении бюджета времени на проведение работ, обеспечивающих сохранность документов и, конечно, в первую очередь в связи с переездом архива, проведением проверки наличия документов, также мелкого ремонта дел. Кроме того, отсутствие достаточного количества аппаратов для чтения документов влечет за собой выдачу дел, что, в свою очередь, ведет к ухудшению их физического состояния. Мы предпринимаем по своим возможностям определенные меры, в частности, не выдаем в читальный зал расшитые дела, но этого явно недостаточно.

Недостаточное финансирование на деле, а не по плановой смете, привело к неоплате переплета изданной архивом книги 44 Литовской Метрики. Для того, чтобы немного заработать внебюджетных средств, сотрудники всех отделов архива исполняют запросы. Это позволило нам увеличить по сравнению с 2000 г. поступление внебюджетных средств в 1,5 раза.

В частности, за счет внебюджетного фонда мы смогли оплатить частично ремонт крыши, приобрести канцтовары, бумагу, оплатить почтовые расходы, в т. ч. Интернет, произвести оплату телефонных разговоров, рассчитаться за лифт, за литературу, приобретенную для библиотеки в бибколлекторе.

Хочу также сказать, что вопросы, которые возникают в процессе работы, мы стараемся решить. Например, есть договоренность с Институтом ботаники АН РБ о проведении микологического обследования документов, пораженных плесенью, в дальнейшем будем продолжать с ними сотрудничество.

Необходимо также сказать, что практически все вопросы, которые у нас возникали и по финансированию, и по производственной деятельности, всегда решались в Госкомархиве, несмотря на определенные трудности, связанные с финансированием. Так, практически в канун нового года, решен вопрос и о дополнительном отпуске для работающих на ЭВМ в архиве. Всех, конечно, интересует зарплата, и, можно сказать, что этот вопрос постоянно находится на контроле нашей вышестоящей организации.

НАШЫ ЮБІЛЯРЫ

Калектыў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі гарача віншуе з юбілеем **Алу Купрыянаўну ГАЛУБОВІЧ** — дырэктара Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі.

Нарадзілася Ала Купрыянаўна ў г. Тбілісі ў сям’і ваеннаслужачага. У 1970 г., завяршыўшы навучанне на гістарычным факультэце БДУ, пачала працаваць у віцебскім краязнаўчым музеі навуковым супрацоўнікам. Праз чатыры гады ў 1975 г. перайшла на сталую працу ў сістэму Дзяржаўнай архіўнай службы — **НГАБ** (да 1993 г. — Цэнтральны дзяржаўны гістарычны архіў БССР), якой аддала вось ужо трыццаць год жыцця. У ЦДГА БССР пачала працу на пасадах захавальніка фондаў аддзела забеспячэння захаванасці дакументаў, старэйшага навуковага супрацоўніка аддзела навукова-даведачнага апарата, пасля стала загадчыкам чыгальнай залы, загадчыкам аддзела інфармацыі, публікацыі і навуковага выкарыстання дакументаў. Некаторы час Ала Купрыянаўна знаходзілася на пасадзе інспектара навукова-выдавецкага аддзела у **Галоўархіве пры Савеце Міністраў БССР**. У 1992 г. была прызначана ў **НГАБ**, на пасаду намесніка генеральнага дырэктара (комплекс дакументаў XIV — пач. XX ст.). З 1995 г. па сённяшні час — дырэктар **НГАБ** — першая ў гісторыі архіва жанчына-дырэктар.

Ініцыятыўнасць, камунікабельнасць і тэрэтычная падрыхтаванасць Алы Купрыянаўны паспрыяла таму, што яна набыла шырокую вядомасць у нашай краіне не толькі як высокакваліфікаваны службовы супрацоўнік і кіраўнік, але і як даследчык гісторыі Беларусі. Пры яе непасрэдным удзеле і кіраўніцтве выйшаў цэлы шэраг апублікаваных архівам навуковых даведнікаў, зборнікаў, манаграфій, у радзе якіх А. К. Галубовіч сама выступала аўтарам. Яе пярэ належаць каля 100 публікацый па гісторыі Беларусі, пра карані і вытокі чалавека і яго дзейнасці з даўніх часоў да пачатку XX ст., найбольш важнымі з якіх стала брашура, прысвечаная 60-годдзю архіва «Национальный исторический архив Беларуси», а таксама праца па гісторыі архіва князёў Радзівілаў. Ала Купрыянаўна многа дзесяткаў разоў выступала ў радыёперадачах па праблемах грамадска-палітычнага жыцця нашай краіны і яе мінулага. У апошні час плённа працуе ў галіне крыніцазнаўства, сфрагістыкі, генеалогіі і іншых спецыяльных гістарычных дысцыплін.

Пры кіраўніцтве Алы Купрыянаўны гістарычны архіў нарэшце наладзіў сталае супрацоўніцтва і творчыя кантакты з калегамі Расіі, Літвы, Украіны, Польшчы. Яна ўдзельнічала ў шэрагу міжнародных

навуковых канферэнцый, дзе неаднойчы выступала з дакладамі і паведамленнямі, найбольш значнымі з якіх былі даклады: «Архіў Радзівілаў у зборах публічных» (Небарова, Польшча, 1994), «Источники по генеалогии евреев Беларуси» на 21 Міжнароднай канферэнцыі па генеалогіі габрэяў (Лондан, Вялікабрытанія, 2001 г.).

А. К. Галубовіч — член Геральдычнага савета пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь, член тапанімічнай камісіі пры Мінгарвыканкоме. Узначальвае навуковы савет архіва, з'яўляецца членам Вучонага савета БелНДЦДАС.

Амаль усё сваё жыццё Ала Купрыянаўна прысвяціла высакароднай справе — захаванню і вывучэнню дакументальных матэрыялаў па гісторыі беларускага народа. За сваю дзейнасць на карысць нашай Радзімы яна была ўзнагароджана Ганаровай Граматай Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь, Ганаровымі граматамі Галоўнага архіўнага ўпраўлення пры СМ СССР, БССР, Дзяржжамархіва, Белсаўпрофа, медалём «Ветэран працы», у 2004 г. ёй прысвоена званне «Ганаровы архівіст Беларусі».

За час плённай працы ў архіве пад яе кіраўніцтвам былі створаны аўтаматызаваныя інфармацыйна-пошукавыя сістэмы, заснаваны серыйныя выданні «Беларусь у актавых кнігах XVI—XVIII стст.», «Архіварыус», «Гербоўнік беларускай шляхты», пашырана праца з дакументамі генеалагічнага характару.

Добразычліваць, высокае пачуццё асабістай адказнасці за даручаную справу, творчая навуковая актыўнасць здабылі ёй заслужаны аўтарытэт у нашым калектыве, сярод сяброў, папличнікаў і аднадумцаў.

Мы жадаем паважанай Але Купрыянаўне плённых поспехаў на архіўнай ніве, чалавечай мудрасці, шчасця, здароўя на доўгія гады.

Калектыў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі шчыра віншуе з юбілеем **Уладзіміра Мікалаевіча ДЗЯНІСАВА** — галоўнага архівіста аддзела публікацыі дакументаў.

Нарадзіўся Уладзімір Мікалаевіч 21 красавіка 1955 г. у г. Мінску. Пасля школы пайшоў вучыцца ў Мінскі інстытут культуры, які закончыў у 1980 г. Пасля вучыўся ў аспірантуры Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклора НАН Беларусі. Працаваў у Рэспубліканскім навукова-метадычным цэнтры Міністэрства культуры БССР (1980—1983), Беларускім рэстаўрацыйна-праектным інстытуце (1983—1995), з 1995 г. у Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі.

Яго першыя публікацыі і выступленні з дакладамі і паведамленнямі на навуковых канферэнцыях па гісторыі роднага горада з’явіліся яшчэ ў 1979 г., у студэнцкія гады. Дзякуючы сваёй руплівай і натхнёнай працы, У. М. Дзянісаў стаў адным з самых вядомых у краіне знаўцаў гісторыі горадабудаўніцтва і архітэктуры Беларусі, культурнага і мастацкага жыцця Мінска XVI—XX стст. Яго навуковыя публікацыі ёсць ледзь ні ва ўсіх энцыклапедычных даведніках апошніх гадоў: «Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі», «Энцыклапедыя Беларусі», «Рэлігія і царква на Беларусі», «Энцыклапедыя гісторыі Беларусі» і інш. Уладзімір Мікалаевіч адзін з аўтараў-складальнікаў даведніка «Дакументы па архітэктуры і картаграфіі Беларусі ў архівах Санкт-Пецярбурга і Вільні».

Значнай працай Уладзіміра Дзянісавы стаў пошук дакументаў па гісторыі архітэктуры Беларусі, якія ён выявіў у архівах Варшавы, Вільні, Кракава, Масквы, Санкт-Пецярбурга, а пасля апублікаваў у шматлікіх артыкулах навуковага, папулярнага і даведачнага характару. Патрэбнай для грамадства справай сталі комплексныя гісторыка-архіўныя даследаванні да прасктаў рэстаўрацыі помнікаў архітэктуры Мінска, Брэста, Оршы і іншых месцаў Беларусі. У. М. Дзянісаў праводзіў даследаванні па гісторыі тэатральных будынкаў XVIII—XIX стст. у Мінску, мінскай сядзібы В. Дуніна-Марцінкевіча, атрыбутаваў і апублікаваў фрагменты рукапісу кнігі М. Гаўсмана па гісторыі Мінска, якая захоўваецца ў Пушкінскім доме (Санкт-Пецярбург).

З’яўляецца намеснікам старшыні мінскай гарадской арганізацыі Беларускага таварыства аховы помнікаў, членам прэзідыума Беларускага нацыянальнага камітэта Міжнароднага Савета па помніках і гістарычных мясцінах (ИКОМОС), дарадцам Беларускай Акадэміі архітэктуры.

З найбольш вядомых публікацый варта адзначыць «Площадь Свободы в Минске» (Мн., 1985), «Касцёл св. Сымона і св. Алены» (Мн., 1997), «Тут была пастаўлена “Сялянка”» (Мастацтва Беларусі. 1983. № 3; «К истории одной неопубликованной книги» (Книга в Белоруссии. Мн., 1988), «Дзе знаходзіўся дом В. Дуніна-Марцінкевіча» (Шляхам гадоў. Мн., 1990. Вып. 1), «Матэрыялы ў фондах Нацыянальнага музея ў Варшаве» (Помнікі мастацкай культуры Беларусі. Мн., 1984).

Мы жадаем паважанаму Уладзіміру Мікалаевічу чалавечага шчасця, моцнага здароўя, творчага доўгалецця і новых даследчых поспехаў, каб узбагачаць нашых суайчыннікаў ведамі па гісторыі свайго краю.

Нашыя калектыўныя віншаванні з пажаданнем шчасця, плёну, здароўя і сямейнага дабарабыту юбілярам Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі:

**Зелянко Зафіі Станіславаўне,
Юцэвіч Яўгеніі Іванаўне,
Гусакавай Людміле Данілаўне,
Ліпскай Людміле Міхайлаўне,
Місевіч Наталлі Іванаўне.**

ЗВЕСТКІ ПРА АЎТАРАЎ

Антанович Зінаіда Васільеўна, студэнтка 5 курса гістарычнага факультэта БДУ, старшы навуковы супрацоўнік аддзела публікацыі дакументаў НГАБ. Даследуе крыніцы па гісторыі каталіцтва ў Беларусі.

Бабкова Вольга Уладзіміраўна, загадчык аддзела старажытных актаў НГАБ. Даследуе дакументы судовых кніг XVI—XVII стст. Аўтар шматлікіх публікацый.

Брэгер Герман Максімавіч, галоўны архівіст аддзела публікацыі дакументаў НГАБ. Краязнаўца. Даследуе гісторыю Ашмянскага павета, лёс шляхецкіх і павятовых архіваў Беларусі. Аўтар кнігі «Хаццохова. Гісторыя невялікага паселішча» і шматлікіх артыкулаў.

Вернер Ірына Львоўна, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела навуковага выкарыстання дакументаў і інфармацыі НГАБ. Даследуе крыніцы пра замежных падданных на тэрыторыі Беларусі кан. XVIII — пач. XX ст.

Войніч Ігар Яўгенавіч, кандыдат філалагічных навук, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела публікацыі дакументаў НГАБ. Даследуе літаратуру XVI—XVII стст. і польскамоўныя помнікі, створаныя на тэрыторыі Беларусі. Аўтар некалькіх кніг і звыш двух дзесяткаў навуковых артыкулаў.

Галубовіч Ала Купрыянаўна, дырэктар НГАБ. Даследуе архіў князёў Радзівілаў. Аўтар шматлікіх публікацый.

Дзянісаў Уладзімір Мікалаевіч, галоўны архівіст аддзела публікацыі дакументаў НГАБ. Краязнаўца. Даследуе гісторыю горадабудавання Мінска і яго ваколіц. Аўтар шматлікіх публікацый.

Дзярновіч Алёг Іванавіч, навуковы супрацоўнік інстытута гісторыі НАН Беларусі, даследуе знешнюю палітыку ВКЛ XV—XVI стст.

Жаўняркевіч Рыгор Сцяпанавіч, галоўны спецыяліст Камітэта па архівах і справаходству пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь, даследуе геральдыку і сфрагістыку Беларусі. Аўтар дзесяткаў артыкулаў.

Залівака Аляксандр Станіслававіч, старшы навуковы супрацоўнік аддзела публікацыі дакументаў НГАБ. Займаецца генеалогіяй беларускіх шляхецкіх родаў. Аўтар кнігі «Гістэрыяграфія генеалогіі Беларусі. Канец X — пачаток XXI вв.» і шэрагу навуковых артыкулаў.

Казлоў Уладзімір Леанідавіч, галоўны архівіст аддзела навуковага выкарыстання дакументаў і інфармацыі НГАБ. Аўтар некалькіх артыкулаў па краязнаўству.

Лашкевіч Аляксандр Аляксандравіч, кандыдат гістарычных навук, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела старажытных актаў НГАБ. Даследуе сацыяльна-палітычную гісторыю Беларусі XIX — пач. XX ст. Аўтар некалькіх дзесяткаў навуковых публікацый.

Лісава Ларыса Міхайлаўна, намеснік дырэктара НГАБ. Даследуе падзеі войнаў 1812 г. і Першай сусветнай на тэрыторыі Беларусі. Аўтар шматлікіх публікацый.

Лісейчыкаў Дзяніс Васільевіч, аспірант Інстытута гісторыі НАН Беларусі, вядучы навуковы супрацоўнік аддзела публікацыі дакументаў НГАБ. Даследуе гісторыю уніяцкай царквы. Аўтар некалькіх навуковых артыкулаў.

Міхяёнак Таццяна Сяргееўна, загадчык аддзела НГАБ. Укараняе ў працу архіва аўтаматызаваныя архіўныя тэхналогіі. Аўтар звыш дзесятка публікацый.

Несцяровіч Юрый Уладзіміравіч, кандыдат гістарычных навук, старшы навуковы супрацоўнік БелНДІДАС. Даследуе тэарэтычныя праблемы беларускай археаграфіі.

Новікава Ірына Леанідаўна, галоўны архівіст аддзела інфармацыйна-пошукавых сістэм і аўтаматызаваных архіўных тэхналогій НГАБ. Краязнаўца. Распрацоўвае пытанні ўдасканалення навукова-даведачнага апарата да дакументаў архіва. Аўтар шэрагу публікацый.

Сліж Наталля Уладзіміраўна, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры мовазнаўчых дысцыплін ПУА «БІП-Інстытут права», Гродзенскі філіял. Даследуе гісторыю шляхецкіх семяў ВКЛ XVI—XVII стст. Аўтар шэрагу навуковых артыкулаў.

Ходзіна Валянціна Анатолеўна, галоўны архівіст аддзела навуковага выкарыстання дакументаў і інфармацыі НГАБ. Даследуе гісторыю стараверства ў Беларусі.

Цвірка Аляксей Анатолевіч, галоўны архівіст аддзела публікацыі дакументаў НГАБ. Вывучае дакументы па гісторыі царквы Беларусі.

Шпілеўская Ірына Мікалаеўна, навуковы супрацоўнік БелНДІДАС. Даследуе праблемы справаводства Расійскай імперыі. Аўтар шэрагу навуковых артыкулаў.

Шпунт Андрэй Аркадзевіч, навуковы супрацоўнік Нацыянальнага мастацкага музея Беларусі. Даследуе геральдыку і вайсковую справу ў Беларусі. Аўтар шэрагу публікацый.

Яцкевіч Зміцер Лявонцьевіч, загадчык аддзела публікацыі дакументаў НГАБ. Даследуе гісторыю гарадоў ВКЛ. Аўтар некалькіх кніг і шматлікіх навуковых публікацый.

ЗМЕСТ

ПРАДМОВА	3

I. ГІСТОРЫЯ

<i>Антановіч З. В.</i> Пінскі кляштар мар’явітак (паводле крыніц НГАБ)	5
<i>Денисов В.Н.</i> Первый минский городской театр: история здания (по материалам архивных изысканий)	8
<i>Вернер И. Л.</i> Об открытии Витебского отделения Московского археологического института	22
<i>Войніч І. Я.</i> Новыя звесткі да радаводу пісьменніка, царкоўнага і грамадскага дзеяча XVII ст. Сільвестра Косава	25
<i>Козлов В. Л.</i> Из истории Стародорожского лесопильного завода (1894—1917 гг.)	36
<i>Лісейчыкаў Дз. В.</i> Маральны стан уніяцкага кліру ў Беларусі напярэдадні скасавання уніі (30-я гады XIX ст.)	44
<i>Сліж Н. У.</i> Справа аб пабудове капліцы-пахавальні ў Поразава	49
<i>Цвірка А. А.</i> Скасаванне уніі на прыкладзе мястэчка Заслаўе	55

II. ПУБЛІКАЦЫІ І АРХЕАГРАФІЧНАЯ АПРАЦОЎКА АРХІЎНЫХ ДАКУМЕНТАЎ

<i>Залівака А. С.</i> Сфальсіфікаваны тэстамент пана Мікалая Канстанцінавіча Залівакі	64
<i>Лісейчыкаў Дз. В.</i> Беларускамоўныя дакументы ў справаходстве уніяцкай царквы першай трэці XIX ст.	66
<i>Несцяровіч Ю. У.</i> Базісныя метадалагічныя прынцыпы археаграфічнай публікацыі	74
<i>Ходзіна В. А.</i> Невядомы дакумент пра Янку Купалу	88

<i>Цвірка А. А.</i> Інвентар маёмасці вартаўніка Юзафа Ігнатава Лосіка за 1842 г.	91
<i>Шпунт А. А.</i> «Кручкі», альбо выпадак з жыцця справа- водства канцылярыі Расійскай імперыі пачатку XIX ст. .	95
<i>Яцкевіч З. Л.</i> Матэрыялы, звязаныя з І. Я. Рэпіным, якія захоўваюцца ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі	97

III. КРЫНІЦАЗНАЎСТВА

<i>Бабкова В. У.</i> Тэстаменты з актавых кніг Менскага гродскага суда XVI—XVII стст.	104
<i>Жаўняркевіч Р. С.</i> Сфрагістыка рыма-каталіцкіх парафій былога Барысаўскага павета (XVIII — пач. XX ст.)	119
<i>Лашкевіч А. А.</i> Дакументы аб дзейнасці расійскіх уладаў па стварэнні адміністрацыйна-паліцэйскага кантролю ў час паўстання 1863—1864 гг. (па матэрыялах Віцебскай губерні)	137

IV. АРХІВАЗНАЎСТВА

<i>Брэгер Г. М.</i> Сумны лёс Бешанковіцкага архіва Храптовічаў	143
<i>Шилевская И. Н.</i> Государственные учреждения Российской империи: губернские, уездные и городские присутствия. Общие принципы устройства	147

V. НАВУКОВА-ДАВЕДАЧНЫ АПАРАТ І АЎТАМАТЫЗАВАНЫЯ СІСТЭМЫ ДА АРХІЎНЫХ КОМПЛЕКСАЎ

<i>Галубовіч А. К. Лісавя Л. М.</i> Пячаткі на дакументах фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі ..	151
<i>Михеенок Т. С.</i> Архивы в информационном обществе	157

VI. ПОСТАЦІ АРХІВІСТАЎ

<i>Новікава І. Л.</i> Да біябібліяграфічнага даведніка «Архівісты Беларусі».	162

VII. КРЫТЫКА І БІБЛІЯГРАФІЯ

<i>Дзярновіч А. І.</i> Metriciana: Даследаванні і матэрыялы Метрыкі Вялікага княства Літоўскага. Том III	166
<i>Залівака А. С.</i> Агляд сучасных публікацый па генеалогіі Беларусі	168

VIII. ХРОНІКА І ІНФАРМАЦЫЯ

<i>Лисова Л. М.</i> Переезд НИАБ в новое здание: год за годом: 2000 г.	181
НАШЫ ЮБІЛЯРЫ	191
ЗВЕСТКІ ПРА АЎТАРАЎ	195

Навуковае выданне

**Серыя: гісторыя, архівазнаўства,
крыніцазнаўства**

АРХІВАРЫЎС

Зборнік навуковых
паведамленняў і артыкулаў

Выходзіць з 2001 года

Выпуск 3

Рэдактар І. Я. Войніч

Карэктар Н. В. Ваўчок

Камп'ютэрная вёрстка І. Я. Войніч

Макет для выдання падрыхтаваны
Нацыянальным гістарычным архівам Беларусі
Ліцэнзія ЛВ № 02330/0133094
ад 30.04.2004 БелНДІДАС

Падпісана да друку 14.11.2005. Фармат 60x84 1/16.

Гарнітура Times.

Друк афс. Ум. друк. арк. 11,25. Ул.-выд. арк. 9,0.

Тыраж 100 экз. Заказ №

Навукова-вытворчае
унітарнае прадпрыемства «КАМЕТ»